॥ श्रीः ॥

रघुवीरचरितम् ।

प्रथमः सर्गः ।

श्रियः शिवं धाम सदारसोदरः प्रविश्य रामः पितृवाक्यगौरवात् ।
वनं महद् दण्डकमाश्रयः सतां तपस्विनामाश्रमजातमैक्षत ॥ १ ॥

अनुल्बणस्कन्धनिषण्णवल्कलाः सहिष्णवस्तापहिमाभ्रपाथसाम् ।
लसन्ति यत्र प्रतिपन्नगौरवा द्रुमा मुनीनां परिचारका इव[1] ॥ २ ॥

ऋजुत्वभाजः कृतवायुनिर्जया लतावितानैर्जटिलाः समन्ततः ।
समग्रशाखाविहितद्विजाश्रया महीरुहा यत्र तपोधना इव ॥ ३ ॥

वितन्वते यत्र घनाभ्रमेचकाः स्वकर्णतालोत्तरलालिपेशलाः ।
मदालसाः सिंहसटावघर्षणैः कपोलकण्डूतिसुखं विषाणिनः ॥ ४ ॥

निशासु नित्यं निबिडाङ्गसङ्ग्रहा महीपतीनामिव यत्र योगिनाम् ।
फणामणिभ्यः प्रसृतैर्मरीचिभिः प्रदीपकृत्यं प्रदिशन्ति भोगिनः ॥ ५ ॥

उदीयमानस्तबकस्तनोज्ज्वलाः समीरणास्पन्दितपल्लवाधराः ।
मनोहरा यत्र लता महीरुहान् सदोपगूहन्ति मधुव्रतेक्षणाः ॥ ६ ॥

अरण्यवीरुत्प्रसवोदरोद्गतः प्रफु[2]ल्लपङ्केरुहपद्मिनीसखः ।
प्रकल्पते यत्र शिवः समीरणः शरीरभाजां प्रशमाय चेतसः ॥ ७ ॥

पचेलिमानां तपसां प्रभावतस्तपोनिधीनां तपनोग्रतेजसाम् ।
न विद्यते यत्र निषेदुषां नृणां मदैकयोनिर्मदनस्य विक्रिया ॥ ८ ॥

तपःसमाधिस्थिरगात्रचेतसां तपोभृतां यत्र पिशङ्गकान्तिषु ।
जटाटवीषु प्रतिबद्धनिश्चयाः कुलायकर्माकलयन्ति पत्रिणः ॥ ९ ॥

निशम्य तं प्राप्तमरण्यवासिनः प्रियं विधातुं फलमूलपाणयः ।
विमुक्तबन्धा अपि पक्षपातिनः प्रपेदिरे हर्षयुता महर्षयः ॥ १० ॥

---

१. 'स', २. 'ल्ल' ख. पाठः.

G. P. T. 245. 500. 7-6-1092.

निशाम्य तानापततस्तपोधनाञ्जवेन मौर्वीमवरोप्य कार्मुकात् ।
प्रसीदतास्मास्विति वाचमादराडुदीर्य तेभ्यः प्रणनाम राघवः ॥ ११ ॥

अथैनमुत्थाप्य गुणैकभाजनं विदेहपुत्रीमपि लक्ष्मणं तथा ।
निरीक्ष्य दृष्ट्या शिवया शिवोपमा गभीरह्[1]यामिति वाचमूचिरे ॥१२॥

श्रुतोऽसि पूर्वं नरदेव! जन्मना विभूषयन्नुत्तरकोसलान्वयम् ।
यदानुजैः सार्धमतः परं वयं विशेषतः पङ्क्तिरथे सकौतुकाः ॥ १३ ॥

यदासि पौगण्डवयः समाश्रितः क्रमेण शस्त्रास्त्रपरिग्रहोचितः ।
तदैव रक्षःकृतकृच्छ्रमन्थरा सनाथतां प्राप्तवती वसुन्धरा ॥ १४ ॥

यदासि नीतः क्रतुलोपशान्तये तपोवनं गाधिसुतेन सानुजः ।
अवाप्तवानस्त्रमयीं च सत्क्रियामतः परं नः क्षपिता विपत्तयः ॥ १५ ॥

त्वया यदा राघव! भीमदर्शनं महत् तमः कामद! ताटकामयम् ।
शरार्चिषाबाधि तदाप्रभृत्यमी तपोभृतः सम्मदसम्भृताशयाः ॥ १६ ॥

विचित्रविष्फारितचापमण्डलः स्थितः क्रतुक्षेमविधौ यदा तदा ।
अपाहरत् तात! भवानपुष्कलस्फुरत्परीवेषनवार्कविभ्रमम् ॥ १७ ॥

क्षयं गतौ यावदुभौ निशाचरौ निशातशूलाग्रविभिन्नतापसौ ।
त्वदग्रतः कौशिकयज्ञविद्विषौ तपस्विनां तावदवग्रहः क्षतः ॥ १८ ॥

अमोचि शापव्यसनादहल्यया भवत्पदाम्भोजपरागपूतया ।
[3]भवद्विधानां न तु चित्रमीदृशं महीयसामार्तहितैकसम्पदाम् ॥ १९ ॥

दुरानमं नाम धनुर्धनुर्भृतां पुनः पुरारेः समभज्यत त्वया ।
अनेन युष्मद्भुजदण्डमहिरं विशेषदृष्ट्या बहुमन्महेतराम् ॥ २० ॥

यथा विभाते मिहिरं सरोजिनी तथैव रामं समवाप मैथिली ।
इति प्रमोदोदयमेदुरास्तदा गिरः प्रचेरुर्भुवने निरत्ययाः ॥ २१ ॥

सकौतुकं कौशिकमन्वगीयुपा हरस्य चापं विफलं वितन्वता ।
विधातुरस्यास्तनुशिल्पचातुरीविधानयत्नः सफलीकृतस्त्वया ॥ २२ ॥

पितुर्नियोगादतिमार्गगामिनः स्वमातरं स्नेहरसस्नुतस्तनीम् ।
प्रगृह्य केशेष्वकृशेन कर्मणा कृपापलापं प्रथमं चकार यः ॥ २३ ॥

---

१. 'ह्व' ख. पाठः. २. 'शा' क. पाठः. ३. 'ततः परस्तान्न तु' ख. पाठः.

निकृत्य बाहासमिधः कुठारवान् सहस्रसंख्याः परमर्जुनद्रुमात् ।
स्थिरव्रतः शोणितसर्पिराहुता जुहाव कोपाग्निमुखे सुखेन यः ॥ २४ ॥

अनेकशः क्षत्रकुलस्य विप्लवं वितन्वता येन गभीरमन्युना ।
प्रतिष्ठिता केवलमिन्दुसोमयोः प्रसह्य राजेत्यनुभाविनी श्रुतिः ॥ २५ ॥

तमध्वनि क्षत्रियगन्धदुर्दमं विजित्य रामं जमदग्निनन्दनम् ।
स्वतेजसा मानद! शुश्रुम स्फुटं स्वधर्मनिष्ठामनयद् भवानिति ॥

प्रविश्य साकेतपुरं पुरालयैः समं त्रिभिर्भ्रातृभिराहितोत्सवः ।
क्रमेण निर्वृत्तविवाहमङ्गलस्त्वमन्वभूर्भोगरसाननुत्तमान् ॥ २७ ॥

अथाभिषेके तव तात! संभृते निमन्त्र्य मैत्रावरुणिं पुरोधसम् ।
महीभृता पङ्क्तिरथेन मन्थरा प्रकाशतामात्मधियं किलानयत् ॥ २८ ॥

न मन्युरस्मासु करोतु विभ्रमं महेन्द्रहेतिर्गिरिसञ्चयेष्विव ।
न मन्थराकर्मसमो विधिर्यतो वनौकसामक्षिपथं गतोऽसि नः ॥

प्रविश्य या केकयराजनन्दनामुपायरूपेण नरेन्द्रमाश्रयत् ।
तव प्रवासाय निबद्धनिश्चया न तत्समं मित्रमिहास्ति मादृशाम् ॥

स ते पिता यस्य सुहृत् सुरेश्वरः क्षमा च यस्य क्षितिकौतुकावहा ।
यदत्यजत् त्वां वचनेन योषितश्चिरार्जितानां तपसां फलं हि नः ॥

नवे दुकूले दधतश्च मङ्गले तवाददानस्य च चीरचीवरम् ।
समैव जाता मुखकान्तिरित्यसौ जनश्रुतिः कापि धिनोति मादृशान् ॥

अयं तु सौमित्रिरमित्रमर्दनस्तृणाय मत्वा महतीमपि श्रियम् ।
भवन्तमेवानुगतः सुखोचितः स्वनुष्ठितं धर्ममिवार्थसङ्ग्रहः ॥ ३३ ॥

अरण्यवासाय शरण्य! जानकी नियोजिता मध्यमया सुमध्यमा ।
यदम्बयालम्बितभर्तृचित्तया तया तदेवोपकृतं[1] भवत्कृते ॥ ३४ ॥

त्वयि स्थिते तादृशि गन्तुमुद्यते न केवलं केकयनन्दनाशिषा ।
अशेषनिर्वापितहर्षचेतसां पुरौकसामश्रुभिरप्युदैयत ॥ ३५ ॥

विलङ्घ्य भूतेश्वरमौलिमालिकाममर्त्यसिन्धुं सुरसिन्धुरोपमः ।
गुहोपनीतामधिगम्य सत्क्रियां स चित्रकूटं प्रतिपादितवानसि ॥ ३६ ॥

---

1. 'दै' ग. पाठः

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

भवत्प्रवासोपचिताधिरात्मनः शरीरमुत्सृज्य नवीकृताकृतिः ।
दिवं गतः पङ्क्तिरथः कुशोचितां सवेशयन् वासवसौहृदस्थितिम् ॥

तदा किल त्वां भरतः सहानुगः स्वयं भरद्वाजकृतार्हणाविधिः ।
निमन्त्रयामास नृपश्रिया तया तटं नभस्वानिव सिन्धुवेलया ॥ ३८ ॥

महाटवीं मार्गविकीर्णकण्टकां भवद्वियोगव्यसनादुपेयुषी ।
प्रदाय सद्यः कृपया स्वपादुके यथागतं सा गमिता किल त्वया ॥

अबालजाबालिमुखैर्मनीषिभिः प्रयुक्तसामा भरतानुवर्तिभिः ।
प्रवेशितः कर्णपथं जनैर्भवान् धृतिच्युतिं न प्रतिपेदिवानिति ॥ ४० ॥

स्वमातृदोषात् तव विप्रवासतः पितुश्च नाशादुदितेन मन्युना ।
दृढापविद्धो भरतस्त्वयोत्सुकश्चकार सौभ्रात्ररसायनक्रियाम् ॥ ४१ ॥

प्रतिप्रयाते भरते सहानुगे जटासु कृत्वा तव पादुके शुभे ।
मनस्विनामाशयवृत्तिरीदृशी न जातु भेद्येत्युदियाय भारती ॥ ४२ ॥

तदानसूयात्रिपरिग्रहो[1] मुदा तपस्विनयास्या वपुरन्वलेपयत् ।
समन्वितार्थं निजनाम तन्वती न कस्य लक्ष्म्यै महतां समागमः ॥

इमां वधूं वायसदूषितस्तनीं हिमोपसृष्टामरविन्दिनीमिव ।
निशम्य युष्मानधिकृत्य भाविनी विपत्तिरस्माभिरिहान्वमीयत ॥ ४४ ॥

इदं विरिञ्चिप्रतिमैस्तपोधनैरुपस्थितब्रह्मभिरप्युपाश्रितम्[2] ।
वनं विशेषेण जगत्प्रसाधनैः पवित्रितं त्वत्पदपद्मपांसुभिः ॥ ४५ ॥

सबाणबाणासनपाणिबन्धुरं घनावदातद्युति वल्कलाम्बरम् ।
कुशेशयान्तर्दलचारुलोचनं मृदुस्मितालङ्कृतिपेशलाननम् ॥ ४६ ॥

महर्षभस्कन्धमनन्तविक्रमं पिशङ्गकोटीरकलापशेखरम् ।
इदं वपुस्ते जगदेकमङ्गलं वयं पिबामस्तृषितैर्विलोचनैः ॥ ४७ ॥

कृतं वचोभिर्बहुभिः श्रमप्रदैर्धनुर्धराणां वर ! भद्रमस्तु ते ।
तवेक्षमाणा न वपुर्मनश्शिवं व्रजन्ति पर्याप्तिमरण्यवासिनः ॥ ४८ ॥

---

१. 'हः स्वया त', २. 'मुखैस्त' ख. पाठः.

तदेतदाकर्णय राम ! दुःश्रवं तपस्विनां नः परिदेविताक्षरम् ।
त्वमग्रणीः सर्वधनुर्भृतामिति श्रितोऽसि सद्यः प्रतिपद्य गौरवम् ॥

इयं द्विजातिप्रचुरा निशाचरैर्महद्भिरारण्यकजातिरातुरा ।
झषावली घर्महतेव वारिदं सलक्ष्मणं त्वां शरणं प्रतीच्छति ॥ ५० ॥

वसन् पुरे स्वे वनगोचरोऽथवा ससैनिकश्चापसहाय एव वा ।
पितुः प्रियस्तेन निराकृतोऽपि वा त्वमेव नः सर्वद ! सर्वदा गतिः ॥

यदस्ति सिद्धं फलमन्यलोकतस्तदश्नुते नश्वरतां जनेश्वर ! ।
नृपस्य यत् तापसरक्षणोदितं तदेव कल्पान्तरनान्तरीयकम् ॥ ५२ ॥

निमित्तमल्पं व्यपदिश्य दै[1]हिकं प्रकोपमङ्गीकुरुते न नो मनः ।
यदीयशक्त्याहितशापविभ्रमः क्षयं नयेन्नश्चिरसम्भृतं तपः ॥ ५३ ॥

इमामवेक्षस्व तपोवनस्थलीं तपस्विनां मुण्डजटास्थिदुःस्थिताम् ।
ककुत्स्थवंश्ये त्वयि तादृशोदये सति प्रपन्ना वयमीदृशीं दशाम् ॥ ५४ ॥

तदस्तु ते स्वस्ति चिराय मादृशामरिष्टतातिर्भव भव्यया धिया ।
[2]स्वचापविन्यस्तजयाशिषः सतस्तवापदानं भुवनेषु खेलतु ॥ ५५ ॥

सदस्तदित्थं व्यवहृत्य भारतीं रघुप्रवीराय हितानुबन्धिनीम् ।
बभूव तूष्णीमपि सङ्कटे महत्ययावदर्थं न वदन्ति साधवः ॥ ५६ ॥

ततस्तदाभाषितमाहृतादरः क्रमेण सङ्कृत्य ककुत्स्थनन्दनः ।
तदीययाविष्ट इव स्वयं शुचा जगाद भूयः प्रमिताक्षरं वचः ॥ ५७ ॥

इदं मुनीन्द्राः ! क्रियते समानतं मया निबद्धाञ्जलिबन्धुरं शिरः ।
अभूद् यदेनो भवतामरक्षणात् तदर्हथ क्षन्तुमजानतो हि नः ॥ ५८ ॥

इतः परस्तादपनीतराक्षसप्रचारमुच्छिन्नभयं तपोवनम् ।
करिष्यते सावरजो वदामि वः स्थितः पुरस्तात् प्रह्वीकृतकार्मुकः ॥ ५९ ॥

कृ[3]तार्थयन्नित्यभिधाय तान् विभुस्ततः सपर्यां प्रवणः समाददे ।
विपद्गतानामविधाय रक्षणं न सत्क्रियामाददते हि तादृशाः ॥ ६० ॥

ततोऽपराह्णे नवसङ्गमोचिताः कथा मनोज्ञा व्यवहृत्य ते पुनः ।
परस्परेण ग्रथिता मनोरथैरविप्रलम्भप्रणयं वितेनिरे ॥ ६१ ॥

---

१. 'वि', २. 'स', ३. 'मनांस्यनाप्याय विपत्तिमज्जतां न' ख. पाठः.

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

अविस्रविस्रम्भमनुप्रवर्तितं [illegible] विस्फुरमङ्गनान् ।
स मैथिलीलोचनकान्ति[illegible] नितरामशङ्कत ॥ ६२ ॥

निरत्ययप्रत्ययवन्ध[illegible] विलोकमाना मृगशृङ्गपङ्क्तयः ।
उदात्तकोदण्डभुजं रघूद्वहं [illegible] नार्थिनां दृशः ॥ ६३ ॥

अथोल्लसत्पल्लवपाद[illegible] [illegible] पितृतुल्यविक्रमः ।
विकस्वराम्भोजरुचिप्रवर्षिणीं प्रशान्तधीरिन्दुमतीमवन्दत ॥ ६४ ॥

तैर्दत्तामृषिभिरवाप्य पर्णशालां [illegible]ण्डैरजिनसमित्कुशैश्च कीर्णाम् ।
सानन्दं जनकसुतोप[illegible]भुजमध्युवास रामः ॥ ६५ ॥

इति रघुवीरचरिते प्रथमः सर्गः ।

अथ द्वितीयः सर्गः ।

अथ प्रभाते विमले तानामन्त्र्य मुनीन् विभुः ।
अरण्यानीं विवेशोच्चैर्भास्वानिव घनावलिम् ॥ १ ॥

कण्टकोपलदुर्गेषु चरन्तो विपिनेषु ते ।
संहता न व्यथां जग्मुर्मातृपार्श्वगता इव ॥ २ ॥

रेजतुः पालयन्तौ तौ मैथिलीं रामलक्ष्मणौ ।
तमःप्रभेदिनीं विद्यां प्रबोधविनयाविव ॥ ३ ॥

मध्येकृत्य सुमध्यां तां जग्मतुस्तौ महौजसौ ।
नयनानन्दिनीं सन्ध्यां सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४ ॥

तदा रक्षो विराधाख्यं सीताहारमपासरत् ।
तौ शरेण विधेर्गुप्तं तदुपायेन जघ्नतुः ॥ ५ ॥

विमुक्तशापबन्धेन तेन दिव्यवपुर्भृता ।
उपदिष्टेन मार्गेण शरभङ्गाश्रमं ययुः ॥ ६ ॥

तस्मिन्नुपनते वीरे शरभङ्गदिदृक्षया ।
आरादासेदिवान् व्योम्नि सहस्राक्षस्तिरोभवन् ॥ ७ ॥

---

१. 'त्तां श्रमशमनाय प' ख. ग. पाठः.

DR.RUPNATH(DR.RUPAK NATH)

अपवर्गपथं वह्निं प्रवेक्ष्यन् स तपोधनः ।
तापसैः सुरसङ्घैश्च सकौतुकमदृश्यत ॥ ८ ॥

रामोऽभिरामचरितस्तपोभिस्तपनोपमः ।
अनल्पैरल्पपुण्यानां दुरासदमुपासदत् ॥ ९ ॥

परिपक्केन मनसा वपुषा चान्वितो मुनिः ।
ददर्श दर्शनीयं तं प्रीतिस्निग्धेन चक्षुषा ॥ १० ॥

आह च स्वागतं तेऽस्तु सफलो नः परिश्रमः ।
लोचने यौवनं प्राप्ते त्वामास्वाद्य रसायनम् ॥ ११ ॥

अधिगन्तुं तपस्तीव्रं दीर्घमायुर्धृतं मया ।
देशकालदशाभेदेष्वपि यत्र व्ययोन्मुखम् ॥ १२ ॥

आन्तरोपाधिसङ्क्रान्तमहिमामर्चितामिमाम् ।
तनुं त्यक्ष्याम्यहं तावज्जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥ १३ ॥

इत्थमुत्थितवाग्वृत्तिर्निजमात्मानमात्मवान् ।
हव्यं हव्यवहे हुत्वा पदमस्खलितं गतः ॥ १४ ॥

तथाविधदशे तस्मिन् मिथः सम्भूय भूयसीम् ।
तापसा रघुवीराय रक्षोबाधामबोधयन् ॥ १५ ॥

प्रतिश्रुत्य ततो रक्षां ते[1]भ्यः सत्यप्रतिश्रवः ।
अतीक्ष्णचरि[2]तो देवः सुतीक्ष्णस्याश्रमं ययौ ॥ १६ ॥

उच्चसाललतागुल्मपल्लवान्तरनिस्सृतैः ।
मुद्रिताजिरभूभागं चित्रैरातपबिन्दुभिः ॥ १७ ॥

वैतानिकानलोद्गीर्णैर्हव्यपाकसुगन्धिभिः ।
समृद्धिहेतोर्लोकानां मेघशावैरिवोत्थितैः ॥ १८ ॥

नाकलोकाध्वसम्पातं दर्शयद्भिरिवोन्मुखैः ।
सुखस्पर्शेन वातेन स्फारितोच्चावचोद्गमैः ॥ १९ ॥

आतपस्तोकमार्गान्तर्गोचरैः कपिलाकुलैः ।
श्रीमन्मरकतस्तम्भदण्डबन्धुरकान्तिभिः ॥ २० ॥

---

१. 'स तु स', २. 'तः श्रीमान् सु' ख. पाठः,

अविस्रविस्रम्भ[illegible]मङ्गान् ।
स मैथिलीलोचन[illegible] नितरामशङ्कत ॥ ६२ ॥

निरत्ययप्रत्यय[illegible] भृङ्गभृङ्ग्यपङ्क्तयः ।
उदात्तकोदण्डभुजं रघूद्वहं [illegible] दृशः ॥ ६३ ॥

अथोल्लसत्पल्लवपा[illegible] पितृतुल्यविक्रमः ।
विकस्वराम्भोजरुचिप्रवर्धिनीं [illegible]रिन्दुमतीमवन्दत ॥ ६४ ॥

तैर्दत्तामृषिभिरवाप्य पर्णशालां [illegible]जिनसमित्कुशैश्च कीर्णाम् ।
सानन्दं जनकसुतोपधान[illegible]जमध्युवास रामः ॥ ६५ ॥

इति रघुवीरचरिते प्रथमः सर्गः ।

अथ द्वितीयः सर्गः ।

अथ प्रभाते विमले तानामन्त्र्य मुनीन् विभुः ।
अरण्यानीं विवेशोच्चैर्भास्वानिव घनावलिम् ॥ १ ॥

कण्टकोपलदुर्गेषु चरन्तौ विपिनेषु ते ।
संहता न व्यथां जग्मुर्मातृपार्श्वगता इव ॥ २ ॥

रेजतुः पालयन्तौ तौ मैथिलीं रामलक्ष्मणौ ।
तमःप्रभेदिनीं विद्यां प्रबोधविनयाविव ॥ ३ ॥

मध्येकृत्य सुमध्यां तां जग्मतुस्तौ महौजसौ ।
नयनानन्दिनीं सन्ध्यां सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४ ॥

तदा रक्षो विराधाख्यं सीताहारमपासरत् ।
तौ वरेण विधेर्गुप्तं तदुपायेन जघ्नतुः ॥ ५ ॥

विमुक्तशापबन्धेन तेन दिव्यवपुर्भृता ।
उपदिष्टेन मार्गेण शरभङ्गाश्रमं ययुः ॥ ६ ॥

तस्मिन्नुपगते वीरे शरभङ्गदिदृक्षया ।
आरादासीदिवान् व्योम्नि सहस्राक्षस्तिरोभवन् ॥ ७ ॥

---

१. 'तां श्रमशमनाय प' ख. ग. पाठः.

अपवर्गपथं वह्निं प्रवेक्ष्यन् स तपोधनः ।
तापसैः सुरसङ्घैश्च सकौतुकमदृश्यत ॥ ८ ॥

रामोऽभिरामचरितस्तपोभिस्तपनोपमः ।
अनल्पैरल्पपुण्यानां दुरासदमुपासदत् ॥ ९ ॥

परिपक्वेन मनसा वपुषा चान्वितो मुनिः ।
ददर्श दर्शनीयं तं प्रीतिस्तिमितेन चक्षुषा ॥ १० ॥

आह च स्वागतं तेऽस्तु सफलो नः परिश्रमः ।
लोचने यौवनं प्राप्ते त्वामास्वाद्य रसायनम् ॥ ११ ॥

अधिगन्तुं तपस्तीव्रं दीर्घमायुर्धृतं मया ।
देशकालदशाभेदेष्वपि यन्न व्ययोन्मुखम् ॥ १२ ॥

आन्तरोपाधिसङ्क्रान्तमहिमार्चितामिमाम् ।
तनुं त्यक्ष्याम्यहं तावज्जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥ १३ ॥

इत्थमुत्थितवाग्वृत्तिर्निजमात्मानमात्मवान् ।
हव्यं हव्यवहे हुत्वा पदमस्खलितं गतः ॥ १४ ॥

तथाविधदशे तस्मिन् मिथः सम्भूय भूयसीम् ।
तापसा रघुवीराय रक्षोबाधामबोधयन् ॥ १५ ॥

प्रतिश्रुत्य ततो रक्षां [1]तेभ्यः सत्यप्रतिश्रवः ।
अतीक्ष्णचरितो देवः सुतीक्ष्णस्याश्रमं ययौ ॥ १६ ॥

उच्चसाललतागुल्मपल्लवान्तरनिस्सृतैः ।
मुद्रिताजिरभूभागं चित्रैरातपबिन्दुभिः ॥ १७ ॥

वैतानिकानलोद्गीर्णैर्हव्यपाकसुगन्धिभिः ।
समृद्धिहेतोर्लोकानां मेघशावैरिवोत्थितैः ॥ १८ ॥

नाकलोकाध्वसम्पातं दर्शयद्भिरिवोन्मुखैः ।
सुखस्पर्शेन वातेन स्फारितैश्चावचोद्गमैः ॥ १९ ॥

आतपस्तोकमार्गान्तर्गोचरैः क्वचिदाकुलैः ।
श्रीमन्मरकतस्तम्भदण्डबन्धुरकान्तिभिः ॥ २० ॥

---

१. 'स तु स', २. 'तः श्रीनान् सु' ख. पाठः,

अविस्रविस्रम्भमनुपस्तपार्श्विनां कुरङ्गशावानविशङ्कमङ्कगान् ।
स मैथिलीलोचनकान्तितस्करानुदूढशङ्कान् नितरामशङ्कत ॥ ६२ ॥

निरत्ययप्रत्ययबन्धनिश्चला निरीक्षमाणा भृशमृश्यपङ्क्तयः ।
उदात्तकोदण्डभुजं रघूद्वहं चिराय निन्युश्चरितार्थतां दृशः ॥ ६३ ॥

अथोल्लसत्पल्लवपाटलाम्बरां पितृप्रसूतिं पितृतुल्यविक्रमः ।
विकस्वराम्भोजरुचिप्रवर्धिनीं प्रशान्तधीरिन्दुमतीमवन्दत ॥ ६४ ॥

तैर्दत्तामृषिभिरवाप्य पर्णशालां कूष्माण्डैरजिनसमित्कुशैश्च कीर्णाम् ।
सानन्दं जनकसुतोपधानभूतप्रालम्बस्थिरभुजमध्युवास रामः ॥ ६५ ॥

इति रघुवीरचरिते प्रथमः सर्गः ।

अथ द्वितीयः सर्गः ।

DR.RUPNATH(DR.RUPAK NATH)

अथ प्रभाते विमले तानामन्त्र्य मुनीन् विभुः ।
अरण्यानीं विवेशोच्चैर्भास्वानिव घनावलिम् ॥ १ ॥

कण्टकोपलदुर्गेषु चरन्तो विपिनेषु ते ।
संहता न व्यथां जग्मुर्मातृपार्श्वगता इव ॥ २ ॥

रेजतुः पालयन्तौ तौ मैथिलीं रामलक्ष्मणौ ।
तमःप्रभेदिनीं विद्यां प्रबोधविनयाविव ॥ ३ ॥

मध्येकृत्य सुमध्यां तां जग्मतुस्तौ महौजसौ ।
नयनानन्दिनीं सन्ध्यां सूर्याचन्द्रमसाविव ॥ ४ ॥

तदा रक्षो विराधाख्यं सीताहारमपासरत् ।
तौ वरेण विधेर्गुप्तं तदुपायेन जघ्नतुः ॥ ५ ॥

विमुक्तशापबन्धेन तेन दिव्यवपुर्भृता ।
उपादिष्टेन मार्गेण शरभङ्गाश्रमं ययुः ॥ ६ ॥

तस्मिन्नुपनते वीरे शरभङ्गदिदृक्षया ।
आरादासेदिवान् व्योम्नि सहस्राक्षस्तिरोभवन् ॥ ७ ॥

---

१. 'त्तां श्रमशमनाय प' ख. ग. पाठः.

अपवर्गपथं वह्निं प्रवेक्ष्यन् स तपोधनः ।
तापसैः सुरसङ्घैश्च सकौतुकमदृश्यत ॥ ८ ॥

रामोऽभिरामचरितस्तपोभिस्तापमोचनः ।
अनल्पैरल्पपुण्यानां दुरासदमुपासदत् ॥ ९ ॥

परिपक्वेन मनसा वपुषा चाग्निगो मुनिः ।
ददर्श दर्शनीयं तं प्रीतिस्निग्धेन चक्षुषा ॥ १० ॥

आह च स्वागतं तेऽस्तु सफलो नः परिश्रमः ।
लोचने यौवनं प्राप्ते त्वामास्वाद्य रसायनम् ॥ ११ ॥

अधिगन्तुं तपस्तीव्रं दीर्घमायुर्धृतं मया ।
देशकालदशाभेदेष्वपि यन्न व्ययोन्मुखम् ॥ १२ ॥

आन्तरोपाधिसङ्क्रान्तमहिमापचितामिमाम् ।
तनुं त्यक्ष्याम्यहं तावज्जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥ १३ ॥

इत्थमुत्थितवाग्वृत्तिर्निजमात्मानमात्मवान् ।
हव्यं हव्यवहे हुत्वा पदमस्खलितं गतः ॥ १४ ॥

तथाविधदशे तस्मिन् मिथः सम्भूय भूयसीम् ।
तापसा रघुवीराय रक्षोबाधामबोधयन् ॥ १५ ॥

प्रतिश्रुत्य ततो रक्षां तेभ्यः[2] सत्यप्रतिश्रवः ।
अतीक्ष्णचरितो देवः सुतीक्ष्णस्याश्रमं ययौ ॥ १६ ॥

उच्चसाललतागुल्मपल्लवान्तरनिस्सृतैः ।
मुद्रिताजिरभूभागं चित्रैरातपबिन्दुभिः ॥ १७ ॥

वैतानिकानलोद्गीर्णैर्हव्यपाकसुगन्धिभिः ।
समृद्धिहेतोर्लोकानां मेघशावैरिवोत्थितैः ॥ १८ ॥

नाकलोकाध्वसम्पातं दर्शयद्भिरिवोन्मुखैः ।
सुखस्पर्शेन वातेन स्फारितोद्यानचोद्गमैः ॥ १९ ॥

आतपस्तोकमार्गान्तर्गोचरैः कलिकाकुलैः ।
श्रीमन्मरकतस्तम्भदण्डबन्धुरकान्तिभिः ॥ २० ॥

१, 'स तु स', २. 'तः श्रीमान् सु' ख. पाठः.

पल्लवस्पन्दनोद्भ्रान्तैः कपोतगलकर्बुरैः ।
धूमैरुद्धूतदुरितैरन्धीकृतदिगन्तरम् ॥ २१ ॥

शुकैर्ऋषीणां शृण्वद्भिर्मन्त्रोच्चारितमध्वरे ।
अन्वभ्यस्तवषट्कारं तरुकोटरसंश्रयैः ॥ २२ ॥

स्नुतमस्रस्तनं मातुश्चुम्बतामन्तरान्तरा ।
मुग्धानां मृगपोतानां ताण्डवैरङ्किताङ्गणम् ॥ २३ ॥

तत् प्रविश्याश्रमपदमनुज्ञातो महर्षिणा ।
ववन्दे चरणौ तस्य सौमित्रिणा विहिताशिषः ॥ २४ ॥
(कुलकम्)

मुनिः[1] शुभारम्भरतं भरताग्रजमग्रतः ।
निषण्णमविषण्णात्मा प्रोचे प्राचेतसोपमः ॥ २५ ॥

ऋश्यशृङ्गस्य तपसा कौसल्यायां तवोदयम् ।
महान्ति चापदानानि शुश्रुवानस्मि सर्वशः ॥ २६ ॥

किन्तु दाशरथे! तावद् वक्ष्यामि विदुषेऽपि ते ।
त्वया कृतावधानेन कर्णयोः क्रियतामदः ॥ २७ ॥

उन्नतोऽयं महान् वंशः श्रीमानिक्ष्वाकुसंश्रयः ।
दृढमूलतया नासौ मरुद्भिरपि बाध्यते ॥ २८ ॥

अनुक्षणं वितन्वाना गुर्वीं जनपदापदम् ।
पङ्कैकसुहृदस्तीक्ष्णा यत्र नोद्यन्ति कण्टकाः ॥ २९ ॥

चतुर्वर्णस्थितिकृतां चतुराश्रमरक्षिणाम् ।
चतुर्वेदप्रवीणानां चतुरोदन्तसम्पदाम् ॥ ३० ॥

प्रशमे मुनिकल्पानां प्रकोपे रुद्रकर्मणाम् ।
प्रार्थिभ्यः कल्पदारूणां प्रसादे शशिवर्चसाम् ॥ ३१ ॥

स्वायत्ताखिलसिद्धीनां स्वमनीषाप्तमन्त्रिणाम् ।
स्वचापमात्रमित्राणां स्वदारानन्यदर्शिनाम् ॥ ३२ ॥

बुद्ध्या बृहस्पतिजितां धैर्येणाक्षिपतां धरम् ।
कान्त्या कन्दर्पतुल्यानां वीर्येणेन्द्रमतीयुषाम् ॥ ३३ ॥

---

१. 'ततः शु' ,, २. 'धर्मिणाम्' ख. पाठः.

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

त्रिलोकीहर्म्यभूखेलत्कीर्त्तिज्योत्स्नाहिमत्विषाम् ।
आर्तत्राणैकनिष्ठानां त्वादृशां यश सम्भवः ॥ ३४ ॥

(कुलकम्)

न प्रवेष्टव्यमैक्ष्वाकैरन्येषां भूभृतां पुरम् ।
उत्तीर्णपदमारूढाः सम्राजः खलु ते यतः ॥ ३५ ॥

प्राक्सम्बन्धकृतां राज्ञां स्वयंवरनिमन्त्रणे ।
स्वचित्ताभिमतं तच्चेत् प्रावश्यं तत्पुरं तदा ॥ ३६ ॥

आर्तानुकम्पा साधूनां रक्षणं खलनिग्रहः ।
रणेषु विजयश्चेति व्रतानि नियतानि वः ॥ ३७ ॥

कुलस्य मित्रं युष्माकं देवराजः शचीपतिः ।
स वर्षेणोपकुरुते यूयमध्वरकर्मणा ॥ ३८ ॥

बहुना किमिहोक्तेन पूर्वेषां ते महीक्षिताम् ।
अर्धासनं महेन्द्रस्य विक्रमाधिगतं पदम् ॥ ३९ ॥

राम ! राजर्षिभिः पूर्वैः क्षुण्णेन महता पथा ।
सञ्चरस्व यतस्तेन विचरन् नावसीदति ॥ ४० ॥

असंवृतमदास्तात! संवृतानिह तापसान् ।
लुम्पन्ति यातुधाना नस्त्वमत्र परमा गतिः ॥ ४१ ॥

अनन्यसदृशौदार्यास्ते यूयं रघवः खलु ।
येषामङ्के शिरः कृत्वा लोकः स्वपिति निर्भयम् ॥ ४२ ॥

अगस्त्यभ्रातुरादेशमिति सङ्गृह्य सादरः ।
जगाम रामः प्रमदं वृत्तेनागमयच्च तम् ॥ ४३ ॥

कुले जातः कुलपतेर्नियोगं प्राप्य योगिनः ।
निध्यातुं दण्डकारण्यं ययौ दण्डधराग्रणीः ॥ ४४ ॥

पवमानमिवाम्भोदा धर्ममर्थागमा इव ।
राघवं तापसा निम्नं वारिवेगा इवान्वगुः ॥ ४५ ॥

स लुलायविषाणाग्रक्षुण्णनालकुशेशयान् ।
पत्रनिष्पन्दविहगान् कासारानवलोकयन् ॥ ४६ ॥

---

१. 'धार्मिणाम्' ख. पाठः.

DR. RUPNATHJI (DR. RUPAK NATH)

स्तवकस्तनभारासु पिकालापचटूक्तिषु ।
मन्दानिलमृदुप्रेङ्खत्[1]पल्लवाङ्गुलिपङ्क्तिषु ॥ ४७ ॥

कुसुमस्मितशोभासु साद्यद्भ्रमरवेणिषु ।
मैथिलीपादसञ्चारं भाविनं विदुषीष्विव ॥ ४८ ॥

किरतीषु प्रसूनानि मार्गे मार्गे यथासुखम् ।
लतासु धृतिमातन्वन् निसृष्टार्थसखीष्विव ॥ ४९ ॥

विदधानेषु सविधे मिथः सौहृदभावनाम् ।
विमुखेष्वर्कशशिनोर्विपक्षसुहृदोर्द्वयोः ॥ ५० ॥

एकयोनिषु कासारे कुमुदेष्वम्बुजेषु च ।
गभीरमधुरां वृत्तिं हृदि कुर्वन् व्यवास्थिताम् ॥ ५१ ॥

रिङ्खन्तं पद्मवाटीषु खेलन्तं भङ्गपाङ्क्तिषु ।
आयान्तं सरसो दूरात् सेवमानः समीरणम् ॥ ५२ ॥

आसेदुषः शैलभुवं पक्षपातेन भूयसा ।
ततीर्वितत्य बर्हाणां चन्द्रकान्ता जटा इव ॥ ५३ ॥

अभ्यस्यतः पदन्यासमुद्धुरभ्रामि चेतसा ।
निर्विशन् निर्विशङ्केन नीलकण्ठस्य ताण्डवम् ॥ ५४ ॥

एवं संभावयन् वीरः पदन्यासेन तद् वनम् ।
आरादालोकयामास प्रशान्तं कञ्चिदाश्रमम् ॥ ५५ ॥

(कुलकम्)

सौवर्णास्तरवो यत्र प्रवालाङ्कुरपल्लवाः ।
मौक्तिकप्रसवस्मेरा माणिक्यफलशालिनः ॥ ५६ ॥

यत्र हेमलतादोलामध्यासीनाः समूर्च्छनम्[2] ।
अविगीतानि गीतानि गायन्ति वनदेवताः ॥ ५७ ॥

यत्र किन्नरगन्धर्वाः सविद्याधरचारणाः ।
द्वन्द्वीभूय यथाकालं तपोधनमुपासते ॥ ५८ ॥

यत्र स्वविषयद्रव्यव्यञ्जितात्मीयवैभवैः ।
रमते साकमृतुभिः स्वदमानशरासनः ॥ ५९ ॥

---

१. 'सं मन्थर', २. 'नाः ।' ख. पाठः.

पयः पय इव स्वादु रजतद्रवनिर्मलम् ।
तटाके यत्र चक्राह्वहंससारसपेशले ॥ ६० ॥

निर्मुक्तभोगविशदाः पवनाशा निराशिषः ।
यत्र द्रुमनिकुञ्जेषु तपस्यन्ति तपस्विनः ॥ ६१ ॥

यत्रौषधिप्रभापूरैर्निरस्तस्य विदूरतः ।
विश्वमप्यश्नुवानस्य नक्तं न तमसो गतिः ॥ ६२ ॥

सर्वातिशायिनं तस्य महिमानं विजानताम् ।
वैमानिकानां मरुतां यत्र नोर्ध्वं प्रवृत्तयः ॥ ६३ ॥

अलक्षितजनिः श्रीमान् सकलेन्द्रियमोहनः ।
पारिजातप्रसूनानां वितन्वानः पराभवम् ॥ ६४ ॥

(पोरी?)मेय इवामेयघनश्रमविनाशनः ।
यत्र जागर्ति सततं कश्चित् परिमलोदयः ॥ ६५ ॥

(युग्मकम्)

तद् वनं नन्दनप्रख्यं मनोनयननन्दनम् ।
आरादालक्ष्य रामस्य बभूवोत्फुल्लमाननम् ॥ ६६ ॥

तत्रोच्चैर्मार्जनागोष्ठीभेदसङ्कुलनोज्ज्वलः ।
धारालस्निग्धगम्भीरः शुश्रुवे मुरवध्वनिः ॥ ६७ ॥

अङ्गहारोच्चलच्चारुहारयष्टिस्वनोद्धुरः ।
षडङ्गाभिनयोदश्चत्कङ्कणध्वानिबन्धुरः ॥ ६८ ॥

भावानुगुणसङ्क्रान्तसमोपर्यवपाणिकः ।
अकाकुमधुरोद्गारः षड्जादिभिरुपस्कृतः ॥ ६९ ॥

हस्तप्रचारैर्द्वात्रिंशत्प्रकारैर्भावितान्तरः ।
गतिद्वितयसम्भिन्नलयमध्यादिशोभनः ॥ ७० ॥

पादार्पणक्वणद्धेमकिङ्किणीमणिनूपुरः ।
मूर्छनातानविशदः सर्वश्रुतिमनोहरः ॥ ७१ ॥

तत्रैव वापीसलिले निगूढमणिवेश्मनि ।
सततं कश्चिदाकार्णि वर्णाभिव्यक्तसंस्तवः ॥ ७२ ॥

(कुलकम्)

धियाप्यधृष्यं रक्षोभिः पावनेऽत्र तपोवने ।
निरीक्ष्य तापसं कञ्चित् पर्यपृच्छत् तदुद्भवम् ॥ ७३ ॥

स धर्मभृन्मुनिस्तस्मै विस्मयस्मेरचेतसे ।
उद्भवं सरसः सर्वमाचचक्षे विचक्षणः ॥ ७४ ॥

अस्त्यभिव्यक्तमहिमा प्रशमो मूर्त्तिमानिव ।
माण्डकर्णिर्मुनिस्तेन तपस्तेपे सुदारुणम् ॥ ७५ ॥

शङ्कमानस्ततस्तस्मात् तपोभङ्गाय वासवः ।
रूपहावधनाः पञ्च प्राहिणोदुत्तमास्त्रियः ॥ ७६ ॥

तास्तु स्रजमिवादाय तामाज्ञां शिरसा विभोः ।
सविभ्रमाः पदं जग्मुर्मुनेः परमयोगिनः ॥ ७७ ॥

स्मितानुयात्र.शिशिरैरीक्षितैर्हृदयङ्गमैः ।
सङ्गीतविद्यया चास्य प्रायतन्त विलोभने ॥ ७८ ॥

ततः प्रवयसा तेन दृशौ काचरतारके ।
उन्मील्योन्मीलितधिया समदृश्यन्त ताः पुनः ॥ ७९ ॥

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

सुत्रामप्रहितास्तास्तु स्वपदोच्छेदशङ्कया ।
अमंस्त दिव्यया दृष्ट्या परच्छन्दानुवर्तिनीः ॥ ८० ॥

ता विलोभयितुं प्राप्ताः पाकशासनशासनात् ।
वीक्ष्य मन्युर्न तस्यासीत् सर्वत्र समचेतसः ॥ ८१ ॥

यथा प्रतिनिवर्तेरन्नितो नातः परं पुनः ।
मया कार्यं तथैतावदित्यासीत् तस्य चेतसि ॥ ८२ ॥

अनुमंस्ये न यावद्वस्तावद् [2]रमयतेह माम् ।
पर्यायेण प्रयोक्तव्यं सङ्गीतं प्रीतिहेतवे ॥ ८३ ॥

इति योगीश्वरस्तासु कृत्वा समयमात्मवान् ।
ससर्ज तपसा वापीं दिव्योद्यानाभिवेष्टिताम् ॥ ८४ ॥

निर्ममे निर्ममस्तस्याः क्रोडे मणिमयं गृहम् ।
मृदङ्गरङ्गपिञ्जोलाविपञ्चीतालवेणुमत् ॥ ८५ ॥

---

१. 'स्म', २. 'भ्र' क. पाठः.

तत् प्रविश्य समं ताभिस्त्रिदशैरपि दुर्लभम् ।
लोकेभ्यो दर्शयामास ज्ञानस्वातन्त्र्यविभ्रमम् ॥ ८६ ॥

निर्विशन् विषयानित्थं योगेनास्थितयौवनः ।
अप्सरोभिः समं ताभिर्माण्डकर्णिस्तपस्यति ॥ ८७ ॥

एतद् दाशरथे! वेश्म सर्वेषामप्यगोचरम् ।
पर्यन्तोद्यानमाश्रित्य तमृषिं पर्युपास्ते ॥ ८८ ॥

एतन्मणिमयं तस्य गृहमन्यैर्दुरासदम् ।
वन्दस्व मनसा स त्वां श्रेयसा योजयिष्यति ॥ ८९ ॥

इत्थमावेदिते तेन प्रभाते तस्य योगिनः ।
तमेवोद्दिश्य शान्तात्मा साष्टाङ्गं प्रणनाम सः ॥ ९० ॥

तत्राश्रमपदे तस्य नानाविधवनावलि ।
रममाणे दृशौ हर्तुं नाशक्नोल्लक्ष्मणाग्रजः ॥ ९१ ॥

अनपकृतपुण्येषु तेषु तेष्वाश्रमेषु सः ।
कञ्चित् कालं सुखं नीत्वा सुतीक्ष्णस्याश्रमं ययौ ॥ ९२ ॥

पित्रा दशरथेनेव तेन प्रत्यभिनन्दितः ।
साकेतपुरवासस्य सस्मार रघुनन्दनः ॥ ९३ ॥

इति नियमविधानेष्वप्रमत्तस्य तस्य
प्रसभमृषिकुमारैराहृताभ्यर्हणस्य ।
अनुदिवसमगस्त्यभ्रातुरादेशभाजो
दश दशरथसूनोस्तत्र वर्षाण्यतीयुः ॥ ९४ ॥

इति रघुवीरचरिते द्वितीयः सर्गः ।

अथ तृतीयः सर्गः ।

अथैकदा लब्धमनःप्रसादैस्तपोधनैराहितसन्निबन्धः ।
अगस्त्यमाविष्कृतलोकतन्त्रं प्रभावविद् द्रष्टुमियेष रामः ॥ १ ॥

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

तथेति निश्चित्य स निश्चितार्थो महीपसूस्तस्य महेन्द्रवीर्यः ।
प्रहर्षवर्षोद्धुरधीर्महर्षेरुपासदत् पादसरोजरेणुम् ॥ २ ॥

व्यजिज्ञपच्चास्मि सुखोषितोऽहं भवादृशैरभ्यनुपद्यमानः ।
अगस्त्यमालोकयितुं वरेण्यं मनः समुत्सर्पति कौतुकेन ॥ ३ ॥

ततो यियासापिशुनं तदुक्तं निशम्य किञ्चिद् विमना इवाभूत् ।
मुनिः स्वयंदृष्टपरावरोऽपि सतां क एव क्षमते वियोगम् ॥ ४ ॥

स तस्य मत्वा व्यवसायमार्यः क्षणं विचिन्त्य क्षपिताहितस्य ।
मृदुस्मितस्मेरमुखस्तमर्थ्यां गिरं बभाषे गिरिराजसारः ॥ ५ ॥

अभीप्सितं यत् तदिहानुमन्ये भवत्प्रियं कर्तुमियं ममास्था ।
इदं तु दूये वत तापसानां धृतिः प्रतिष्ठामपहास्यतीति ॥ ६ ॥

निरस्तनक्तञ्चरभीतिदौस्थ्यं स्वकर्मणा सर्वजनातिगेन ।
तपोवनं राम ! भवानियन्तं कालं सनाथीकृतवानिदं नः ॥ ७ ॥

स्वस्त्यस्तु ते वत्स ! चिराय कामं राम ! प्रयातुं द्रुतमारभस्व ।
तस्याश्रमं येन मुनेरुपेयास्त्वमुच्चं तमद्योपदिशामि मार्गम् ॥ ८ ॥

DR.RUPNATH(DR.RUPAK NATH)

इतो विनिष्क्रम्य विविक्तबोधस्त्वं दक्षिणाशां मनसा गृहाण ।
प्रायेण मार्गः स नरैरगम्यः स्वतो दुरारोहमहामहीध्रः ॥ ९ ॥

वनस्थली तावदितः परस्तात् सपिप्पलीपाककषायिताशा ।
तरक्षुशाखामृगकिन्नराणां प्रायेण सा सञ्चरतामुपैति ॥ १० ॥

ततः परं वारणभग्ननालैः परिष्कृता पुष्करिणी सरोजैः ।
निविश्य तत्तीरलतानिकुञ्जे सहानुगस्त्यक्ष्यसि मार्गखेदम् ॥ ११ ॥

परिस्फुरद्धातुषु गण्डशैलेष्वभिस्रवन्निर्झरनिर्भरेषु ।
प्रवृत्तदानप्रसरावलिप्तां द्रक्ष्यसि माहेन्द्रगजेन्द्रलीलाम् ॥ १२ ॥

उल्लङ्घ्य तत् काननमीक्षितासे नदीं ससङ्कोचघनप्रवाहाम् ।
शाखापथेनोभयकूलभाजां तत्र द्रुमाणां जनतास्तरन्ति ॥ १३ ॥

---

१. 'व', २. 'भि' क. पाठः. ३. 'अतरतु', ४. 'नित्येन सा' ख. पाठः.
५. 'का' क. पाठः.

अतीत्य चैनामुपनीतवृत्तिः फलैस्तरूणां परिपाकपिङ्गैः ।
गमिष्यसि ग्रावनिवेशभीमामधित्यकां शृङ्गवतस्त्वमद्रेः ॥ १४ ॥

तस्यामवस्थाय ततो मुहूर्तं सुमेरुकूटप्रतिमानभाजि ।
सराष्ट्ररत्नाकरशैलदुर्गा दिशो दशालोकयितुं क्षमं ते ॥ १५ ॥

मनीषया प्राक्प्रकृतां दिशं तामसन्त्यजन्नेव ततोऽवतीर्णः ।
उपत्यकामेष्यसि दर्शनीयां महत्तरूच्चैः शितिकण्ठमार्गैः ॥ १६ ॥

तमालराजिः कृतमालमिश्रा तत्र प्रभूतप्रसवप्रगल्भा ।
हिरण्मयाकल्पविशेषदृश्या या वैष्णवी मूर्तिरिवैति लक्ष्मीम् ॥ १७ ॥

अग्रे पुनर्वर्षजलप्रणाली वेणीरयोन्मूलितशष्पकूला ।
उपैति सा नाम गुहामगाधां मार्गभ्रमस्तत्र तु राम ! मा भूत् ॥ १८ ॥

वप्रेण यान्ती विरलद्रुमेण प्ररूढशष्पोत्करदंसितेन ।
प्रमोक्ष्यति प्रस्तरचारजातां पादव्यथां मैथिलराजपुत्री ॥ १९ ॥

पथापसव्येन गतिस्ततः स्याद् द्रोणीमथ प्राप्स्यसि मुञ्जलालाम् ।
हेरम्बकण्ठध्वनिभीमभूमा यत्रोच्चकैर्निर्झरपातघोषः ॥ २० ॥

पृष्ठे विधाय प्रमदोद्वहां तां गन्तासि खेलत्कदलीं वनालीम् ।
स्फीतामतुच्छस्तबकावनम्रैः सन्ध्याभ्रराजीकपिशैः पलाशैः ॥ २१ ॥

नवामृतस्वादुतमैः प्रकामं विनीतखेदो मृदुलिन्दुपाकैः ।
वैखानसै[2]र्लूनसमित्कुशानां द्रष्टासि शल्कानि सवल्कलानाम् ॥ २२ ॥

शक्यं न वक्तुं पुनरीक्षमीक्षं प्राप्तासि तस्यावसथं महर्षेः ।
यद्भ्रातृवार्ताप्रतिपत्तिरस्मान् विशेषयत्यन्यतपोधनेभ्यः ॥ २३ ॥

अकृष्टपच्यप्रशमैकधाम्नः किमुच्यते तस्य तपःप्रभावः ।
अवाप हेतुप्रतिपन्नमन्योर्यस्याम्बुराशिः प्रथमाचमत्वम् ॥ २४ ॥

प्रावर्तयत् सद्गुणराजमित्रव्यपेक्षया लोकहितैकनिष्ठः ।
आज्ञामलङ्घ्यां विनियुज्य धात्र्या यो विन्ध्यभूभृत्पटकोपशान्तिम् ॥

---

१. 'त्।पथा' ग. पाठः. २. 'सोल्लून' क. पाठः.

निरर्गलैश्वर्यभुवा मदेन भ्रष्टमचिरं नहुषं क्षणेन ।
पदाच्छिवे सति दुग्धघोरपारावदू भूमिक्षितिर्यदीया ॥ २६ ॥

स्वचक्षुषा पावकसन्निभेन वातापितापिप्रथमानतेजाः ।
यः आह्निकः प्रादहदिल्वलाख्यं हिन्नाद्रूपं तूलमिवात्तमन्युः ॥ २७ ॥

सम्प्राप्य तस्याद्भुतसिद्धसिद्धेरारण्यमारण्यकवासपुण्यम् ।
ध्रुवं रजोवासनया विमुक्तः सद्यः फलं प्राप्स्यसि जन्मनस्त्वम् ॥

तत्राभिवन्द्याखिलदेवतानां स्थानानि दृष्ट्वा कलशप्रसूतिम् ।
आज्ञां पुरस्कृत्य पुनस्तदीयां सुखं नयेथा वनवासशेषम् ॥ २९ ॥

इत्थं मनस्वी गुणवत् तदुक्तं सङ्गृह्य तेन प्रहिताभ्यनुज्ञः ।
कृतानुयात्रः स तपस्विवर्गैर्निष्क्रान्तवानाश्रमतस्तदीयात् ॥ ३० ॥

स वीक्षमाणो विविधान् प्रदेशान् सरांसि चोत्फुल्लकुशेशयानि ।
पतत्रिणां चाभिरुतानि शृण्वन् मार्गं जगाहे मुनिनोपदिष्टम् ॥ ३१ ॥

उदीर्यमाणां वनदेवताभिर्लतानिकुञ्जेषु निषेदुषीभिः ।
लयप्रभेदानुगतामनेकां वनेषु शुश्राव स देववाणीम् ॥ ३२ ॥

स भग्नशाखेषु गजैर्द्रुमेषु निर्यासनिर्यासरसेष्ववस्थाम् ।
अतर्कयद् रामकुठारधारानिकृत्तबाहोः कृतवीर्यसूनोः ॥ ३३ ॥

कदाप्यविज्ञातभियः पुरस्तान्मृगा न तेभ्यः कलयापि बिभ्युः ।
निरीक्ष्य नेत्रे जनकात्मजाया ह्रियेव नूनं विपिने निलीनाः ॥ ३४ ॥

विश्रम्य विश्रम्य वनस्पतीनां छायासु मार्गश्रमहारिणीषु ।
आप्याय्यमानः स शिवैः समीरैस्तपोवनाभ्याशभुवं ददर्श ॥ ३५ ॥

स छायया निह्नुतमार्गखेदः स्वसन्निधानेन पवित्रिताशः ।
आसेदिवान् पल्लवताम्रपादः सरः किमप्यस्तगिरिं च भानुः ॥ ३६ ॥

महर्षिशिष्याहृतफुल्लपद्मे निमज्ज्य तस्मिन् नियमं विधाय ।
सौमित्रिसीतासहितोऽथ लेभे मनःप्रसादं मनुवंशकेतुः ॥ ३७ ॥

वियुज्यमानेषु रथाङ्गनाम्नां द्वन्द्वेषु योषित्कुचबन्धुरेषु ।
अमोघवीर्यस्य बभूव मोघा तस्यानुकम्पा मनसस्तदानीम् ॥ ३८ ॥

कस्तूरिकाकर्दमलेपशोभां गात्रेषु जैत्रद्विपतां पुरस्तात् ।
ऊर्ध्वं च बर्हातपवारणत्वं तस्यागमत् सन्तमसावतारः ॥ ३७ ॥

शिवाय लोकस्य शिवानुभावः प्रसज्यमानः प्रसरैर्गुणानाम् ।
समाप्य सान्ध्यं विधिवद् विधानं तमाससादाश्रममश्रमेण ॥ ३८ ॥

यथा यथा विश्वविपत्प्रमाथी तपोनिधेः सन्निधिमाससाद ।
तथा तथा तस्य महेन्द्रकीर्त्तेर्मनः प्रसादप्रवणं बभूव ॥ ३९ ॥

गुणैकबन्धुः प्रगुणप्रसादां तपोभृतां भक्तिभरावनम्रः ।
प्रपन्नरक्षानिरतः प्रपेदे सभां स भानुप्रतिमानुभावः ॥ ४० ॥

स्फुरत्प्रदीपाङ्कुरसन्निकर्षे श्रुतानि शास्त्राण्यनुवाचयन्ती ।
युक्तिक्रमाक्षिप्तसमाहितार्था प्रत्युद्ययौ तापसजातिरेनम् ॥ ४१ ॥

ततः क्षणेन क्षणदाचराणां हन्तारमालोक्य तमभ्युपेतम् ।
शिष्यः प्रविश्योटजमाचचक्षे समाधिभाजे कलशोद्भवाय ॥ ४२ ॥

निशम्य तस्मात् प्रणिधानदृष्टिस्तं प्राप्तमुदीर्णमनोरथाप्तिः ।
तपःसमाधेर्विरमय्य चेतः पर्यङ्कबन्धं शिथिलं वितेने ॥ ४३ ॥

प्रवेशितस्तेन वचोहरेण स्ववीक्षणस्मेरविलोचनेन ।
विभुः सुमित्रासुतमैथिलीभ्यां सार्धं महर्षेश्चरणौ ववन्दे ॥ ४४ ॥

आसीनमन्तेवसतां पदव्यामनामयं चाप्यनुयुज्य धीरः ।
तमूचिवानिन्दुकरावदातश्मश्रुप्रभादन्तुरदन्तकान्तिः ॥ ४५ ॥

स्ववंशविच्छेदभयातुरेण दिष्ट्या भवान् पङ्क्तिरथेन लब्धः ।
दवानलज्वालविलङ्घितेन महीधरेणेव घनाम्बुपातः ॥ ४६ ॥

प्रसन्नतारेन्दु नभः समीराः शिवा निषेव्यौ रविहव्यवाहौ ।
रसाढ्यमम्भः क्षितिरुर्वरा च त्वयि प्ररूढे रघुवंशकन्दे ॥ ४७ ॥

तदा तदा लोकमुखोदितानि श्रुतानि ते वत्स ! दशान्तराणि ।
अपेतदूरव्यवधानरोधं सदा मनश्चक्षुरवेक्षते त्वाम् ॥ ४८ ॥

सुखेन वर्षाणि बहूनि तस्य भ्रातुः सुतीक्ष्णस्य वसन्नुपान्ते ।
अवस्थितस्येह गुणैरुदारैर्ममाप्यजस्रं मुदमातनोषि ॥ ४९ ॥

निरर्गलैश्वर्यभुवा मदेन प्रसक्तचित्तं नहुषं क्षणेन ।
पदान्निमित्ते सति वृत्रशत्रोरपातयद् भ्रूविकृतिर्यदीया ॥ २६ ॥

स्वचक्षुषा पावकसन्निभेन वातापितापिप्रथमानतेजाः ।
यः श्राद्धिकः प्रादहदिल्वलाख्यं द्विजद्विषं तूलमिवात्तमन्युः ॥ २७ ॥

सम्प्राप्य तस्यायुतसिद्धसिद्धेररण्यमारण्यकवासपुण्यम् ।
ध्रुवं रजोवासनया विमुक्तः सद्यः फलं प्राप्स्यसि जन्मनस्त्वम् ॥

तत्राभिवन्द्याखिलदेवतानां स्थानानि दृष्ट्वा कलशप्रसूतिम् ।
आज्ञां पुरस्कृत्य पुनस्तदीयां सुखं नयेथा वनवासशेषम् ॥ २९ ॥

इत्थं मनस्वी गुणवत् तदुक्तं सङ्गृह्य तेन प्रहिताभ्यनुज्ञः ।
कृतानुयात्रः स तपस्विवर्गैर्निष्क्रान्तवानाश्रमतस्तदीयात् ॥ ३० ॥

स वीक्षमाणो विविधान् प्रदेशान् सरांसि चोत्फुल्लकुशेशयानि ।
पतत्रिणां चाभिरुतानि शृण्वन् मार्गं जगाहे मुनिनोपदिष्टम् ॥ ३१ ॥

उदीर्यमाणां वनदेवताभिर्लतानिकुञ्जेषु निषेदुषीभिः ।
लयप्रभेदानुगतामनेकां वनेषु शुश्राव स देववाणीम् ॥ ३२ ॥

स भग्नशाखेषु गजैर्द्रुमेषु निर्यातनिर्यासरसेष्ववस्थाम् ।
अतर्कयद् रामकुठारधारानिकृत्तबाहोः कृतवीर्यसूनोः ॥ ३३ ॥

कदाप्यविज्ञातभियः पुरस्तान्मृगा न तेभ्यः कलयापि बिभ्युः ।
निरीक्ष्य नेत्रे जनकात्मजाया ह्रियेव नूनं विपिने निलीनाः ॥ ३४ ॥

विश्रम्य विश्रम्य वनस्पतीनां छायासु मार्गश्रमहारिणीषु ।
आप्याय्यमानः स शिवैः समीरैस्तपोवनाभ्याशभुवं ददर्श ॥ ३५ ॥

स छायया निह्नुतमार्गखेदः स्वसन्निधानेन पवित्रिताशः ।
आसेदिवान् पल्लवताम्रपादः सरः किमप्यस्तगिरिं च भानुः ॥ ३६ ॥

महर्षिशिष्याहृतफुल्लपद्मे निमज्ज्य तस्मिन् नियमं विधाय ।
सौमित्रिसीतासहितोऽथ लेभे मनःप्रसादं मनुवंशकेतुः ॥ ३७ ॥

वियुज्यमानेषु रथाङ्गनाम्नां द्वन्द्वेषु योषित्कुचबन्धुरेषु ।
अमोघवीर्यस्य बभूव मोघा तस्यानुकम्पा मनसस्तदानीम् ॥ ३८ ॥

DR. RUPNATHJI (DR. RUPAK NATH)

कस्तूरिकाकर्दमलेपशोभां गात्रेषु जैत्राद्दिपतां पुरस्तात् ।
ऊर्ध्वं च बर्हातपवारणत्वं तस्यागमत् सन्तमसावतारः ॥ ३७ ॥

शिवाय लोकस्य शिवानुभावः प्रसज्यमानः प्रसरैर्गुणानाम् ।
समाप्य सान्ध्यं विधिवद् विधानं तमाससादाश्रममश्रमेण ॥ ३८ ॥

यथा यथा विश्वविपत्प्रमाथी तपोनिधेः सन्निधिमाससाद ।
तथा तथा तस्य महेन्द्रकीर्त्तेर्मनः प्रसादप्रवणं बभूव ॥ ३९ ॥

गुणैकबन्धुः प्रगुणप्रसादां तपोभृतां भक्तिभरावनम्रः ।
प्रपन्नरक्षानिरतः प्रपेदे सभां स भानुप्रतिमानुभावः ॥ ४० ॥

स्फुरत्प्रदीपाङ्कुरसन्निकर्षे श्रुतानि शास्त्राण्यनुवाचयन्ती ।
युक्तिक्रमाक्षिप्तसमाहितार्था प्रत्युद्ययौ तापसजातिरेनम् ॥ ४१ ॥

ततः क्षणेन क्षणदाचराणां हन्तारमालोक्य तमभ्युपेतम् ।
शिष्यः प्रविश्योटजमाचचक्षे समाधिभाजे कलशोद्भवाय ॥ ४२ ॥

RUPNATHJI(DR. RUPAK NATH)

निशम्य तस्मात् प्रणिधानदृष्टिस्तं प्राप्तमुद्दीर्णमनोरथाप्तिः ।
तपःसमाधेर्विरमय्य चेतः पर्यङ्कबन्धं शिथिलं वितेने ॥ ४३ ॥

प्रवेशितस्तेन वचोहरेण स्ववीक्षणस्मेरविलोचनेन ।
विभुः सुमित्रासुतमैथिलीभ्यां सार्धं महर्षेश्चरणौ ववन्दे ॥ ४४ ॥

आसीनमन्तेवसतां पदव्यामनामयं चाप्यनुयुज्य धीरः ।
तमूचिवानिन्दुकरावदातश्मश्रुप्रभादन्तुरदन्तकान्तिः ॥ ४५ ॥

स्ववंशविच्छेदभयातुरेण दिष्ट्या भवान् पङ्क्तिरथेन लब्धः ।
दवानलज्वालविलङ्घितेन महीधरेणेव घनाम्बुपातः ॥ ४६ ॥

प्रसन्नतारेन्दु नभः समीराः शिवा निषेव्यौ रविहव्यवाहौ ।
रसाढ्यमम्भः क्षितिरुर्वरा च त्वयि प्ररूढे रघुवंशकन्दे ॥ ४७ ॥

तदा तदा लोकमुखोदितानि श्रुतानि ते वत्स ! दशान्तराणि ।
अपेतदूरव्यवधानरोधं सदा मनश्चक्षुरवेक्षते त्वाम् ॥ ४८ ॥

सुखेन वर्षाणि बहूनि तस्य भ्रातुः सुतीक्ष्णस्य वसन्नुपान्ते ।
अवस्थितस्येह गुणैरुदारैर्ममाप्यजस्रं मुदमातनोषि ॥ ४९ ॥

यथा पितुस्त्वय्यतिकृच्छ्रलब्धे रतिस्तथा तात! ममाप्यमेया ।
अवस्थितेष्वेवममीषु तावज्जनेषु ते जीवति रामतातः ॥ ५० ॥

त्वयि श्रुते राम! वनं प्रविष्टे त्वदर्थमित्येभिरुपाहृतानि ।
रसाधिकान्येव बहूनि नूनं फलानि नः पर्युषितान्यभूवन् ॥ ५१ ॥

पितुर्नियोगेन वनं विविश्वानितोमुखं प्राप्स्यति रामभद्रः ।
मत्वेति हृद्यानि फलानि मूलान्ययातयामानि मयाहृतानि ॥ ५२ ॥

निर्वापितः सूनृतया गिरेत्थं खर्वेतरज्ञानधनेन तेन ।
आसक्तचेता नियमव्रतेषु मासत्रयीमत्र वसन्नरंस्त ॥ ५३ ॥

मुनिस्तमन्येद्युरुदात्तसत्त्वं त्रैकालिकज्ञाननिधिर्विचिन्त्य ।
शिरस्युपाघ्राय जटापिशङ्गे जगाद वाचं जगतां शरण्यम् ॥ ५४ ॥

तवायमस्मत्सविधे निवासः शश्वत् परं रोचत एव मह्यम् ।
तथाप्यहं त्वामधिकृत्य वक्ष्याम्यल्पावशिष्टा वनवासवेला ॥ ५५ ॥

अस्मादवाचीं दिशमाददानः प्रस्थाय सव्येन मधूकजातम् ।
छायानिषण्णस्वपदृश्ययूथं न्यग्रोधमग्रे पुनराश्रयेथाः ॥ ५६ ॥

तमप्यतिक्रम्य विशालशाखं क्षुद्रस्य शैलस्य पुनः पुरस्तात्[1] ।
प्रेक्षिष्यसे पञ्चवटीति नाम्ना ख्यातां ततः कामपि पुण्यभूमिम् ॥

विधाय तस्यामथ पर्णशालां छन्देन वृन्दारकवद् वसन्तम् ।
त्वां सेवितारः कृतपद्ममैत्रा गोदावरीवीचिभिदः समीराः ॥ ५८ ॥

उद्भाविता सा किल गौतमेन ब्रह्मत्विषा ब्रह्मगिरेः पतन्ती ।
सर्वात्मना राम! निषेव्यमाणा पुंसां कृतार्थीकुरुते मनांसि ॥ ५९ ॥

तरङ्गरङ्गत्कलहंसमाला प्रसाधिता तीरवनप्रसूनैः ।
कर्पूरपूरच्छविसैकता सा समुद्रगा सञ्जनयेन्मुदं वः ॥ ६० ॥

तत्र स्थितः पावन! पालयन् नः सत्यव्रतत्वं च पितुर्यथावत् ।
अनन्यसाधारणभूरिकर्मा जन्मेदमुच्चैः सफलीकुरुष्व ॥ ६१ ॥

---

१. 'प' ख. पाठः.

विपन्नियामासमयप्रभाते जाते दुरापे समयावसाने ।
सभ्रातृदारप्रकृतिः सुखानि निर्वेक्ष्यसि प्राप्य शुभामयोध्याम्[1] ॥

इदं धनुर्वैष्णवमप्रधृष्यं जैत्रं गृहाणेषुधिखड्गयुक्तम् ।
अनेन लोकस्थितिकर्महेतोर्नारायणः प्रागजयत् सुरारीन् ॥ ६३ ॥

यदस्ति सौमित्रिगतं धनुः स्यादेतत्समं तच्छरधी च तस्य ।
रणेषु बाणैः परिपूर्यमाणौ खड्गश्च वज्रादपि सारधारः ॥ ६४ ॥

दिने दिने तामवतीर्य सिन्धुं स्नान्ती भवद्योगविलीनशोका ।
सीता गिरिप्रान्तरखेदभाजोरेषा विषादं पदयोर्जहातु ॥ ६५ ॥

प्रयास्यतस्ते शिवमस्तु मार्गे भूयात् पुनर्दर्शनमेवमेव ।
अकिञ्चनां तापसजातिमेनामवेहि तात! त्वदधीनरक्षाम् ॥ ६६ ॥

तेनातिसृष्टान् परिगृह्य हेतीन् प्रीतस्तदाज्ञां हृदये निधाय ।
आरण्यकापाङ्गकृतानुयात्रः प्रातिष्ठत प्राणभृतां विनेता ॥ ६७ ॥

तथा कृतस्वस्त्ययनः स तस्माद् विनिर्गतः प्रस्तरमाश्रयन्तम् ।
शरीरबन्धेन महत्तमेन भयानकं गृध्रपतिं ददर्श ॥ ६८ ॥

रक्षोधियालक्ष्य निहन्तुकाममात्मानमेनं कृतसूनृतोक्तिः ।
अनूरुजत्वं पितृमित्रतां[2] च स्वनाम गोत्रं च समाचचक्षे ॥ ६९ ॥

उवाच भूयोऽपि वसन्निहाहं सम्पातिना पूर्वभुवा नियुक्तः ।
अरण्यवासे तव राम! साह्यं करोमि विष्णोरिव वैनतेयः ॥ ७० ॥

इत्यारुणिव्याहृतमादरेण श्रुत्वा नवीकृत्य पितुश्च सख्यम् ।
गत्वान्तरं राक्षसकुञ्जरालीपञ्चाननः पञ्चवटीमवाप ॥ ७१ ॥

स तत्र कर्णानुगुणप्रवृत्तैः शृङ्गारितान् क्वापि रुतैः खगानाम् ।
विचित्रनानामृगसन्निपातान् क्वचित् क्वचित् ताण्डवितान् मयूरैः ॥ ७२ ॥

पुष्यद्घनच्छायमहावनान्तैः क्वचित् परिस्तोमितहास्तिशोभान् ।
क्वचिच्च भूभृत्कटकान्तरेषु सचित्रलेपानिव धातुरागैः ॥ ७३ ॥

नवप्रवालप्रतिमैः प्रवालैः क्वचित् तरूणां कृतसान्ध्यकान्तीन् ।
विलोकयामास विलोभितात्मा स्वाशंसिताद्[3] रम्यतरान् प्रदेशान् ॥ ७४ ॥

(कुलकम्)

---

१. 'शिवाम' ख. पाठः. २. 'मातृः स्व' क. पाठः. ३. 'दभ्यधिकान्' ख. पाठः.

समित्कुशैलाफलपिप्पलीनां समृद्धियोगादतिसृष्टकामा ।
निश्शूषयामास मनस्तदीयं सवेणुतुम्बी विपिनान्तभूमिः ॥ ७५ ॥
प्रसक्तवानीरलतागृहाभिस्तटस्थलीभिर्ग्रथनं गतेषु ।
सुखावतारा पुलिनोच्चयेषु गोदावरी पुण्यजला व्यलोकि ॥ ७६ ॥
स्फुरद्भिरूर्मिप्रसरेषु भानोर्मरीचिभिर्लब्धतरावगाहैः ।
आबिभ्रतीव व्यतिषज्यमानां पारिप्लवां काञ्चनजालमालाम् ॥ ७७ ॥
शैलस्तनोपान्तमुपाश्रयन्ती पाथःकणैर्व्यञ्जितमौक्तिकश्रीः ।
उदन्वदम्भःपरिधानलम्बा वसुन्धराया इव हारयष्टिः ॥ ७८ ॥
परिस्फुरत्केसरराजिराजत्सितारविन्दप्रतिरूपरूपैः ।
दुग्धावदातद्युतिभिस्तरद्भिर्मरालयूथैरविशेषितोर्मिः ॥ ७९ ॥
महीध्रपादान्तरगोचरेषु स्खलत्प्रचारा विषमोपलेषु ।
महोर्मिभिर्वायुवशोपपन्नैः सखेदनिःश्वासमिवाचरन्ती ॥ ८० ॥
दृष्ट्वा सपत्नीः सरितोऽभियुक्ताः पत्या प्रभूतोत्कलिकानुबन्धा ।
द्रुतं महागोत्रभवा रुषेव स्फुरत्तरङ्गाग्रमापतन्ती ॥ ८१ ॥
सा वल्गुवल्गच्छफराभिरामा शिवा पयोभिः स्फटिकप्रकाशैः ।
समुन्मिषत्पद्मपरागताम्रा बभूव तस्याशयकार्मणाय ॥ ८२ ॥
ततः समन्तादवलोक्य धीरस्तस्याः शुभे रोधसि रोचनीये ।
स्मृत्वा विधिं वेश्मनि पर्णशालां कर्तुं सुमित्रातनयं न्ययुङ्क्त ॥ ८३ ॥
स देहलीं मृत्तिकयाश्मवत्या समन्ततः श्लक्ष्णसमानलिन्दान्[1] ।
प्रागुत्तराशाप्रवणं च शालासंस्थानमानं परिवृत्त्यपेतम् ॥ ८४ ॥
अधिच्छदं शैलशरप्रकाण्डैर्वंशास्थितिं वंशवरेण भूयः ।
पर्यन्तभित्तिं तृणपूलकाष्ठैरकल्पयत् कल्पविदां पुरोगः ॥ ८५ ॥
(युग्मकम्)

यथाविधानं स विधाय तस्यां बलिं बलिद्वेषिसमानतेजाः ।
प्रणम्य सीतापतये स तस्मै निवेदयामास च तां सुजाताम् ॥ ८६ ॥
सन्दानिता वेत्रलतावितानैर्मृदुप्रवालास्तरवल्कशय्या ।
तेनोपनीता रघुराजसूनोर्हृदि प्रहर्षं प्रथयाञ्चकार ॥ ८७ ॥

---

१. 'न्त' ख. पाठः.

अनुष्ठितस्नानविधिः स नद्यां सौमित्रिणा हारितवन्यवृत्तिः ।
प्रियाणि कुर्वन् जनकात्मजाया निनाय कालं कमपि प्रतीतः ॥ ८८ ॥

महोपलतटस्खलत्प्रलघुवारिगोदावरी-
तरङ्गसुहृदम्बुजप्रकरगन्धसर्वंकषैः ।
मरुद्भिरुपसेवितः सवितृवंशचूडामणिः
शिवामशिवभेदकः स्फुटममंस्त तत्र स्थितिम् ॥ ८९ ॥

इति रघुवीरचरिते तृतीयः सर्गः ।

अथ चतुर्थः सर्गः ।

तत्र पर्णभवने वसन् प्रियामाकलय्य कुसुमग्रहोत्सुकाम् ।
लक्ष्मणेन च तया च सं[1]युतः प्राविशत् परिसराश्रयं वनम् ॥ १ ॥

कौतुकस्तिमितचारुलोचनव्यञ्जितप्रचुरचित्तसम्मदाः ।
तानुपेत्य वनदेवताश्चिरं काननान्तरगता व्यलोकयन् ॥ २ ॥

उद्गतं मुकुलितं विकस्वरं क्षीबभृङ्गमुखरं मधुद्रवैः ।
प्रेक्षते स्म कुसुमं महीरुहां जानकी जनितलोचनोत्सवं[2]म् ॥ ३ ॥

दर्शयन्त्यं[3]निजहस्तगोचरां राघवाय यशसां प्रसूतये ।
सुग्रहां कुसुमपङ्क्तिमादराद् गृह्णती विचरति स्म भामिनी ॥ ४ ॥

कूजितैर्मुखरिताः पतत्रिणां मेदुरार्द्रमधुगन्धनिर्भराः ।
रामभद्रदयिताविलोभने प्रायतन्त विपिनान्तभूमयः ॥ ५ ॥

स्वैरमत्र विनियुज्य लोलतामातपे भवति यौवनोन्मुखे ।
लक्ष्मणाग्रजमनुव्रता सती गौतमीमभिषवाय सा ययौ ॥ ६ ॥

पद्मकेसरकषायितोदकां तां विलोक्य तरलोर्मिमालिनीम् ।
लोकलोचनचकोरचन्द्रिका सा निनाय हृदयं महोत्सवम् ॥ ७ ॥

राघवस्तु दिनमध्यगोचरं संविधाय विधिना विधिं विभुः ।
आतपप्रसरकर्शितां प्रियामात्तबन्धुरनयत् स्वमाश्रमम् ॥ ८ ॥

---

१. 'सोऽन्वितः' ख. २. 'वा', ३. 'त्य' क. पाठः.

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

समित्कुशैलाफलपिप्पलीनां समृद्धियोगादतिसृष्टकामा ।
निश्भूषयामास मनस्तदीयं सवेणुतुम्बी विपिनान्तभूमिः ॥ ७५ ॥
प्रसक्तवानीरलतागृहाभिस्तटस्थलीभिर्ग्रथनं गतेषु ।
सुखावतारा पुलिनोच्चयेषु गोदावरी पुण्यजला व्यलोकि ॥ ७६ ॥
स्फुरद्भिरूर्मिप्रसरेषु भानोर्मरीचिभिर्लब्धतरावगाहैः ।
आबिभ्रतीव व्यतिषज्यमानां पारिप्लवां काञ्चनजालमालाम् ॥ ७७ ॥
शैलस्तनोपान्तमुपाश्रयन्ती पाथःकणैर्व्यञ्जितमौक्तिकश्रीः ।
उदन्वदम्भःपरिधानलब्धा वसुन्धराया इव हारयष्टिः ॥ ७८ ॥
परिस्फुरत्केसरराजिराजत्सितारविन्दप्रतिरूपरूपैः ।
दुग्धावदातद्युतिभिस्तरद्भिर्मरालयूथैरविशेषितोर्मिः ॥ ७९ ॥
महीध्रपादान्तरगोचरेषु स्खलत्प्रचारा विषमोपलेषु ।
महोर्मिभिर्वायुवशोपपन्नैः सखेदनिःश्वासमिवाचरन्ती ॥ ८० ॥
दृष्ट्वा सपत्नीः सरितोऽभियुक्ताः पत्या प्रभूतोत्कलिकानुबन्धा ।
द्रुतं महागोत्रभवा रुषेव स्फुरत्तरङ्गाधरमापतन्ती ॥ ८१ ॥
सा वल्गुवल्गच्छफराभिरामा शिवा पयोभिः स्फटिकप्रकाशैः ।
समुन्मिषत्पद्मपरागताम्रा बभूव तस्याशयकार्मणाय ॥ ८२ ॥
ततः समन्तादवलोक्य धीरस्तस्याः शुभे रोधसि रोचनीये ।
स्मृत्वा विधिं वेश्मनि पर्णशालां कर्तुं सुमित्रातनयं न्ययुङ्क्त ॥ ८३ ॥
स देहलीं मृत्तिकयाऽश्मवत्या समन्ततः श्लक्ष्णसमानलिन्दान् ।
प्रागुत्तराशाप्रवणं च शालासंस्थानमानं परिवृत्त्यपेतम् ॥ ८४ ॥
अधिच्छदं शैलशरप्रकाण्डैर्वंशस्थितिं वंशवरेण भूयः ।
पर्यन्तभित्तिं तृणपूलकाष्ठैरकल्पयत् कल्पविदां पुरोगः ॥ ८५ ॥
(युग्मकम्)

यथाविधानं स विधाय तस्यां वलिं बलिद्वेषिसमानतेजाः ।
प्रणम्य सीतापतये स तस्मै निवेदयामास च तां सुजाताम् ॥ ८६ ॥
सन्दानिता वेत्रलतावितानैर्मृदुप्रवालास्तरवल्कशय्या ।
तेनोपनीता रघुराजसूनोर्हृदि प्रहर्षं प्रथयाञ्चकार ॥ ८७ ॥

---

१. 'न्त' ख. पाठः.

अनुष्ठितस्नानविधिः स नद्यां सौमित्रिणा हारितवन्यवृत्तिः ।
प्रियाणि कुर्वन् जनकात्मजाया निनाय कालं कमपि प्रतीतः ॥ ८८ ॥

महोपलतटस्खलत्प्रलघुवारिगोदावरी-
तरङ्गसुहृदम्बुजप्रकरगन्धसर्वङ्कषैः ।
मरुद्भिरुपसेवितः सवितृवंशचूडामणिः
शिवामशिवभेदकः स्फुटममंस्त तत्र स्थितिम् ॥ ८९ ॥

इति रघुवीरचरिते तृतीयः सर्गः ।

अथ चतुर्थः सर्गः ।

तत्र पर्णभवने वसन् प्रियामाकलय्य कुसुमग्रहोत्सुकाम् ।
लक्ष्मणेन च तया च संयुतः[1] प्राविशत् परिसराश्रयं वनम् ॥ १ ॥

कौतुकास्तिमितचारुलोचनव्यञ्जितप्रचुरचित्तसम्मदाः ।
तानुपेत्य वनदेवताश्चिरं काननान्तरगता व्यलोकयन् ॥ २ ॥

उद्गतं मुकुलितं विकस्वरं क्षीबभृङ्गमुखरं मधुद्रवैः ।
प्रेक्षते स्म कुसुमं महीरुहां जानकी जनितलोचनोत्सवम्[2] ॥ ३ ॥

दर्शयन्त्य[3] निजहस्तगोचरां राघवाय यशसां प्रसूतये ।
सुग्रहां कुसुमपङ्क्तिमादराद् गृह्णती विचरति स्म भामिनी ॥ ४ ॥

कूजितैर्मुखरिताः पतत्रिणां मेदुरार्द्रमधुगन्धनिर्भराः ।
रामभद्रदयिताविलोभने प्रायतन्त विपिनान्तभूमयः ॥ ५ ॥

स्वैरमत्र विनियुज्य लोलतामातपे भवति यौवनोन्मुखे ।
लक्ष्मणाग्रजमनुव्रता सती गौतमीमभिषवाय सा ययौ ॥ ६ ॥

पद्मकेसरकषायितोदकां तां विलोक्य तरलोर्मिमालिनीम् ।
लोकलोचनचकोरचन्द्रिका सा निनाय हृदयं महोत्सवम् ॥ ७ ॥

राघवस्तु दिनमध्यगोचरं संविधाय विधिना विधिं विभुः ।
आतपप्रसरकर्शितां प्रियामात्तबन्धुरनयत् स्वमाश्रमम् ॥ ८ ॥

---

१. 'सोऽन्वितः' ख. २. 'वा', ३. 'त्य' क. पाठः.

प्राप्य पर्णभवनं भवोपमः स्वा[1]दुमूलफलहारितश्रमाम् ।
सायमायतविलोचनामिति व्याजहार सरिदन्तिकस्थितः ॥ ९ ॥

उन्मिषत्कुसुमचूतचम्पक(स्फा?स्वै)रवासावि(रवी?रुवा)णषट्पदः ।
सौरभोपचितचैत्रमारुतः कस्य नाम समयोऽयमप्रियः ॥ १० ॥

खेलति भ्रमरपङ्क्तिरुन्मदा पङ्कजेषु मधुगन्धबन्धुषु ।
काननानि सुमनोभिरुज्ज्वलान्येति वायुरुपसेवनीयताम् ॥ ११ ॥

अंसभूविनिहितेक्षुकार्मुकः स्वैरतश्चरति पुष्पसायकः ।
उद्वमन्ति मदिराक्षि! कोकिलाः पञ्चमं जितविपञ्चिनिःस्वनाः ॥ १२ ॥

इन्दुरुद्गिरति चन्द्रिकामृतं सौरभं सृजति कैरवाकरः ।
स्वातिवर्त्मसुविभक्तमम्बरं भूषयन्ति रजनीषु तारकाः ॥ १३ ॥

न स्मरत्यमलवारिसेवया मानसस्य कलहंससंहतिः ।
लीलयन्ति लहरीषु सारसा जागृतश्च मधुमाधवावुभौ ॥ १४ ॥

कौमुदीपरिचयेन तुं[3]न्दिलाः सम्पतन्ति विवशं चकोरकाः ।
रत्यनेकरसभाजमीदृशं कालमेनमवधारयाशये ॥ १५ ॥

अम्बरादवतरत्यवाङ्मुखे स्यन्दने झटिति सर्पितारुणे ।
पश्य नूनमवपातशङ्कया कूबराग्रमवलम्बते रविः ॥ १६ ॥

अस्तशैलशिखरावलम्बिना पद्मिनीसहचरेण तेजसा ।
कल्प्यते निजरुचा दिशां मुखेष्वद्भुता घुसृणपङ्कचर्चना ॥ १७ ॥

अस्ति कालगतिरित्यविप्लवा काचिदिन्दुमुखि! यद् दिवाकरः ।
तर्पयन्नपि जगद् वसूच्चयैः स्वां विपत्तिमपनेतुमक्षमः ॥ १८ ॥

संहृतांशुविभवः सरित्पतेरम्भसि प्रपतने कृतोद्यमः ।
एष भूषणमणिर्नभोभुवस्तावदावहति नेत्रगम्यताम् ॥ १९ ॥

पश्य पद्ममुखि! पाथसां निधावर्धमग्नमहिमांशुमण्डलम् ।
यस्य रश्मिनिवहः परापतन् हेमसेतुरिति भाति साम्प्रतम् ॥ २० ॥

---

१. 'सारम्', २. 'ति:' ख. पाठः. ३. 'तन्द्रियाः स' क. पाठः.

चञ्चुसम्भृतसरोजकेसरं चुम्बतोः प्रणयबन्धमन्थरम् ।
दिष्टविप्रकृतयो रथाङ्गयोः किं वदामि हतकं दशान्तरम् ॥ २१ ॥

अस्तमेति सविता हुताशने सङ्क्रमय्य महिमानमात्मनः ।
चक्रवाकहृदयेषु निक्षिपन्[1] पावकं च निजकान्तगोचरम् ॥ २२ ॥

भास्करस्य पदवीं प्रवत्स्यतः सानुतापमनुसृत्य कान्तया ।
सङ्कुचत्कमलवक्त्रशोच्यया सन्ध्यया निववृतेऽनुरक्तया ॥ २३ ॥

लीनमप्यचलगह्वरोदरेष्वेतदन्धतमसं दिवा पुनः ।
आगते स्वसमये निरन्तरं पश्य विश्वमुपरुध्य वर्तते[2] ॥ २४ ॥

नन्दिहस्तहतचारुपुष्करध्वानसन्निहितदेवतागणः ।
सान्ध्यताण्डवविधौ विषज्जते पार्वणेन्दुमुखि! पार्वतीपतिः ॥ २५ ॥

राजसूतिमचिरेण भाविनीं व्यञ्जयद् विहितनेत्रकौतुकम्[3] ।
पश्य तावदमरप्रभोर्दिशः पाण्डिमानमवलम्बते मुखम् ॥ २६ ॥

ताम्रकान्तिरुदयक्षमाधरे सामिदर्शितवपुः सतां पतिः ।
एष पोषयति कुङ्कुमच्छटालीढ[4]तावकललाटविभ्रमम् ॥ २७ ॥

ज्योत्स्नया जगदपि प्रसाधयन् बोधयन्नपि च कैरवाकरम् ।
कालयन्नपि तमांसि चन्द्रमाः स्वं कलङ्कमपमार्ष्टुमप्रभुः ॥ २८ ॥

एवमाकलितवाङ्निबन्धनस्तां प्रति प्रियगुणां प्रियंवदः ।
गौतमीपयसि तत्र वाग्यतः कर्म सान्ध्यमनुतस्थिवान् पुनः ॥ २९ ॥

तं तथा नियमभाजमेकदा नालमात्रपरिशेषिताम्बुजः ।
आत्मवैभवमृतुर्विभावयन् प्राप निस्तुषतुषारभूषणः ॥ ३० ॥

ग्रस्तदीधितिबलः प्रसर्पिणा तत्र तत्र तुहिनेन भूयसा ।
लक्ष्यते स्म दिवि हैमनो रविः पूर्णचन्द्र इव सौम्यदर्शनः ॥ ३१ ॥

ताण्डवभ्रमिविधायिधूर्जटिक्षिप्तभूरिभसितानुकारिभिः ।
अन्वभावि हिमविप्रुषां चयैर्व्योम्नि शुभ्रशरदभ्रविभ्रमः ॥ ३२ ॥

---

१. 'त्रेनमेष नि' ख. पाठः. २. 'तिष्ठते', ३. 'कात्', ४. 'न' क. पाठः.

शीतशृङ्खलितशब्दसंविदां सन्निकर्षमुपसेदुषामपि ।
नेत्ररोधिनि हिमे परस्परं जज्ञिरे न मिथुनानि पत्रिणाम् ॥ ३३ ॥

मूर्छतीति समये तथाविधे राघवस्य तरुवल्कवाससः ।
शीतशान्तिरुदपादि भूयसा जानकीकुचसरोरुहोष्मणा ॥ ३४ ॥

तत्र कापि मलिना निशाचरी तं प्रदेशमगमद् यदृच्छया ।
रावणस्य भगिनी भुजाबलक्षिप्तमर्त्यसुरदैत्यतेजसः ॥ ३५ ॥

स्निग्धपिङ्गजटमुग्रमूर्धजा पद्मलोचनमलातलोचना ।
तुङ्गघोणमवनम्रनासिका मङ्गलाङ्गमशुभावलोकना ॥ ३६ ॥

मुष्टिमेयतनुमध्यसुन्दरं तुन्दिला शिवगिरं शिवारुता ।
पद्मचारुकरपादपल्लवं तालखण्डपरुषाङ्घ्रिभीषणा ॥ ३७ ॥

शिञ्जिनीकषणरञ्जिताङ्गुलिं शोणिताक्तनखराङ्कुशोल्बणा ।
साधुचेष्टितमसाधुकारिणी सा ददर्श तमनङ्गबाधिता ॥ ३८ ॥

नागलोकजयहेतवे गतं या पतिं रणविलम्बितागमम् ।
पन्नगीषु रतिशङ्कया किल प्रापयत् कबलभावमीर्ष्यया ॥ ३९ ॥

ऋक्षकासरमृगेन्द्रदन्तिनः क्षुद्रशान्मुखबिलप्रवेशिताः ।
साधु यज्जठरगाः परस्परं कुर्वते स्म कलहायमानताम् ॥ ४० ॥

धूमधूम्रतनुकान्तिराबभौ या हि तापसकपालमालिनी ।
यातुधानकुलनाशसूचनी कालरात्रिरिव भीमदर्शना ॥ ४१ ॥

तत्र शूर्पणखया तया विभोः कान्तिसारपरिवेषितं[2] वपुः ।
वीक्ष्य विश्वकरणप्रमाथिनी लभ्यते स्म हृदि कापि विक्रिया ॥ ४२ ॥

अम्बरीषसदृशा दृशा विभुं वीक्ष्य वीक्ष्य परिरब्धभूरुहा ।
तद्धिया रतिमवाप तत्र सा कल्पना हि कुरुते तदात्मताम् ॥ ४३ ॥

छद्मकञ्चुकितभीषणाकृतिर्निम्नगेव जलगूढनक्रका ।
सा पचेलिमगुणप्रसाधनं वायसीव कलहंसमासदत् ॥ ४४ ॥

मन्मथाभिहतिविह्वलाक्षरं व्याहरच्च निकषावतस्थुषी ।
जानकीपतिममर्षरोपितभ्रूविकारपरुषीकृतानना ॥ ४५ ॥

---

१. 'लं' ख. पाठः. २. 'ष्टि' क. पाठः.

स प्रभुः क्व च गभीरतापदं तादृशां क्व वचसां प्रवृत्तयः ।
प्रायशो मदनरूढचेतसां न क्षमाक्षममवेक्षते मनः ॥ ४६ ॥

कस्त्वमत्र विपिने जटाधरश्चारुचीरपरिधानसंवृतः ।
अन्वितः प्रमदयानु[1]रक्तया स्वैरमाचरितधर्मदूषणः ॥ ४७ ॥

द्वन्द्व[2]भावमवमुच्य दूरतः सर्वतः समदृशां तपस्यताम् ।
बन्धहेतुषु वधूषु तादृशां सन्निधिं न वितनोति मानसम् ॥ ४८ ॥

पत्युरन्तिकमुपेयुषी सदा भक्तितस्तदुपनीतसंविधा ।
क्लेशनिस्सहतनुः प्रियंवदा सा वधूषु गणिकेति गण्यते ॥ ४९ ॥

भर्तुरर्थनिरतां सहिष्णुतां गेहकर्मसु परं वितन्वतीम् ।
अर्थधर्मविधिषु प्रबोधिनीमामनन्ति गृहिणीं पुराविदः ॥ ५० ॥

काननादृषिसुरस्वधाभुजामर्हणाय फलमूलबर्हिषाम् ।
संहतीरुपनयन्त्यहर्निशं त्वामहं परिचराम्यनुव्रता ॥ ५१ ॥

त्वामनर्घगुण ! दिष्टदर्शितं वीक्ष्य विस्मयगता पतिं वृणे ।
त्यक्तमानुषसुरासुरादरा नान्यमेत्य रमते मतिर्मम ॥ ५२ ॥

निर्गुणां स्त्रियमिमां विमुञ्चता मय्यनुग्रहदृशं वितन्वता ।
कामवर्त्म विशता यथासुखं दीर्घमायुरुपयुज्यतां त्वया ॥ ५३ ॥

इत्यनङ्गहतचित्तया तया वाशितानि विहितानि शृण्वता ।
अभ्यधायि रघुराजसूनुना सस्मिताननमगाधचेतसा ॥ ४ ॥

युक्तमेतदिह यद् ब्रवीषि मां कस्त्यजत्यभिसृतां स्वयं वधूम् ।
अप्यहं प्रथमसम्भृ[3]तामिमां त्वत्कृते न परिहातुमुत्सहे ॥ ५५ ॥

मत्सरेण दधतीमयुक्ततां सर्वकर्मसु जनः सचेतनः ।
कुण्ठतां सुखपथे वितन्वतीमाद्रियेत बहुदारतां कथम् ॥ ५६ ॥

भद्रमस्तु तव वाञ्छितं वृथा मास्म भूच्च मनसा पतिंवरे ! ।
प्राप्य सुन्दरि ! वृणीष्व लक्ष्मणं नासिकाक्षतिमसौ विधास्यते ॥ ५७ ॥

शृण्वती गदितमित्यपत्रपा लक्ष्मणाय निजमीप्सितं जगौ ।
आशु तेन च निषिद्धसङ्गमा राममेव पुनरभ्युपागमदत् ॥ ५८ ॥

---

१. 'तिवेलया', २. 'पाशम' क. पाठः. ३. 'तां प्रियां त्व' ख. पाठः.

रामलक्ष्मणकृते गतागतं सा विधाय बहुशः स्मरोद्धता ।
रोषवेगपरुषीकृतानना राक्षसी स्वमहिमानमानशे ॥ ५९ ॥
सत्वरं भुजगृहीतलक्ष्मणा व्योममार्गमवगाहते स्म सा ।
कर्णनासमसिना तदीयमप्युच्चकर्त स विकर्तनोपमः ॥ ६० ॥
अप्रमेयधृतिविक्रमौजसा तेन सा धृतरुषा विरूपिता ।
त्रासितद्विरदसिंहसंहतिः क्रन्दितैर्विलुठति स्म भूतले ॥ ६१ ॥
निर्गतां व्रणमुखादसृक्स्रुतिं धातुताम्ररुचिनिर्झरोपमाम् ।
उद्धृतोष्ठपथवाहितां मुहुः प्रापयद् वदनगह्वरान्तरम् ॥ ६२ ॥

विरूपिततराकृतिः प्रसभमेव नक्तंचरी
तथा विरुदती भृशं प्रलयमेघभीमस्वनम् ।
अशेषजनलोचनप्रतिगृहीतलावण्ययो-
स्तयोरुपरि सम्भृतां मदनवश्यतां नात्यजत् ॥ ६३ ॥

ततोऽपसृत्य रंहसा विरुग्णशैलकानना ।
सुरासुरप्रमाथिनं खरं जगाम चेतसा ॥ ६४ ॥

इति रघुवीरचरिते चतुर्थः सर्गः ।

अथ पञ्चमः सर्गः ।

अथाखिलक्षेमविधानदक्षस्तां कृत्तनासाश्रवणां विधाय ।
गोदावरीवारिकृतावगाहः सौमित्रिरिक्ष्वाकुवरं प्रपेदे ॥ १ ॥
इत्थं प्रवृत्तेऽभिनवे विरोधे निशाचराणामतुलानुभावौ ।
तौ भ्रातरौ कर्मसु लब्धवर्णौ बभूवतुस्तत्र कृतावधानौ ॥ २ ॥
तथा जगत्पालनजागरूके सलक्ष्मणे तस्थुषि रामभद्रे ।
खरं जनस्थानगतं समेत्य स्वामापदं शूर्पणखा शशंसे[1] ॥ ३ ॥
ततस्तथाभूतदशान्तरां तां निरीक्षमाणः स समग्रतेजाः ।
पयोधिरौर्वाग्निशिखामिवान्तर्मनस्यपारां रुषमाजहार ॥ ४ ॥
अभूच्च दुर्दर्शममर्षवह्निस्फुरत्स्फुलिङ्गाकृतिलोचनस्य ।
दाक्षायणीनाशविवृद्धमन्योः पत्युः पशूनामिव तस्य रूपम् ॥ ५ ॥

---

१. 'ति', २. 'स' क. पाटः.

चराचरस्य प्रलयं चिकीर्षोरमर्षिताशीविषभोगभीमः ।
तस्यैकबाहुर्धनुराललम्बे युगावसानाशनिभीमघोषम् ॥ ६ ॥

हस्तोऽपरस्तस्य जगत्प्रमाथी नखांशुकिर्मीरितपत्रशोभम् ।
शिलीमुखं प्राणहरं परेषां विषं महानाग इवाजहार ॥ ७ ॥

ततस्त्रिमूर्धं रणमूर्ध्न्यजेयं स दूषणं दूषितसत्पथं च ।
नियुज्य नेतुं पृतनां युयुत्सुः सुकल्पितं स्यन्दनमारुरोह ॥ ८ ॥

समग्रतेजस्तनुरुत्स्खलन्ती रिपुप्रयुक्तास्त्रकिगोत्करेषु ।
उरःस्थलप्राङ्गणमेत्य तस्य स्वैरं समक्रीडत वीरलक्ष्मीः ॥ ९ ॥

कल्पक्षयोद्वृत्तकपालपाणिप्रयुक्तहुंकाररवप्रचण्डः ।
पदं द्वितीयं परमस्य पुंसस्तद्यानतूर्यध्वनिरावचार ॥ १० ॥

सेना जगज्जीवनहारिणी सा यियासतस्तस्य पुरः प्रतस्थे ।
प्रमुष्णती सद्गुणकान्तिमुच्चैरुद्देष्यतश्चण्डरुचः प्रभेव ॥ ११ ॥

तुरङ्गमातङ्गशताङ्घ्रियोधैराक्रान्तयाग्रे जनितं धरित्र्या ।
रजः समीरप्रकृतप्रसारं प्रावर्ततावृत्य ततः पतङ्गम् ॥ १२ ॥

अर्कांशुसम्पर्कसमिद्धरोचिर्जटालशस्त्रप्रकरप्रकीर्णम् ।
सविद्युतां नीलवलाहकानां श्रियं दधौ राक्षसचक्रवालम् ॥ १२ ॥

तं शारिकाः प्रस्थितमाजिहेतोर्निरोद्धुकामा इव सम्पतन्त्यः ।
विभाविताग्रौमिविराति[1] वीचीकूचीतिशब्दानसृजन्नुगान्ते ॥ १४ ॥

सन्ध्याभ्ररक्ताम्बरसंवृतानां मलीमसत्वेन तिरस्कृतानाम् ।
रजस्वलानां हरिदङ्गनानां धूमोपरक्तानि मुखान्यभूवन् ॥ १५ ॥

असृग्वसाचर्चिततीक्ष्णचञ्चुर्निमन्त्रयिष्यन्निव मृत्युदूतम् ।
रक्षांसि नेतुं पतिसन्निकर्षं केतौ पदं तस्य चकार गृध्रः ॥ १६ ॥

व्यात्तैर्मुखैरग्निमिवोद्गिरन्त्यः शिवाः प्रदीप्तां दिशमेत्य नेदुः ।
रक्षःकुलघ्नं रघुवंशरत्नं भानोरिवावेदयितुं प्रवृत्ताः ॥ १७ ॥

युक्तस्तुरङ्गैः क्षरितप्रहर्षैरासूत्रयन् भाविनमन्तरायम् ।
रामं त्रिलोकप्रथितं जिगीषोरुदस्खलत् तस्य रथः समेऽपि ॥ १८ ॥

---

१. 'गौरिवि' क. पाठः.

उच्चैरवष्टभ्य ततः स्वसारं स्वंसारमग्रे स विधाय वीरः ।
नेत्रप्रभापिञ्जरितान्तरिक्षस्तत्राभवद् यत्र स रामभद्रः ॥ १९ ॥
अथोत्थितां धूलिमवेक्ष्य दूरात् तत्कोपवह्नेरिव धूमराजिम् ।
अलङ्घ्यधाम्ना रघुपुङ्गवेन कोदण्डदण्डे समधायि दृष्टिः ॥ २० ॥
रूपामृतं निर्विशतः प्रियाया रवानथाकर्णयतश्चमूनाम् ।
विभोरभिव्यञ्जितरागरोपा नेत्रद्वयी भिन्नदशा बभूव ॥ २१ ॥
सीतां निधायावरजेऽसहिष्णुः स्वान्ते स सन्धामिव सत्यसन्धः ।
नभश्चरानाननचन्द्रकान्त्या प्रत्याययत्(त् ? न्) प्रत्युदियाय सैन्यम् ॥
तत्रोदिते तादृशि सम्प्रहारे रक्षोभिरिक्ष्वाकुवरस्य तस्य ।
दिदृक्षयाविष्कृतहर्षनेत्रैर्वैमानिकैः कञ्चुकितं नभोऽभूत् ॥ २३ ॥
रक्षांस्यनेकानि तमेकमाजौ धृतप्रयत्नानि तपस्विवेषम् ।
दृढानुभावस्खलिताशयानि वीरं प्रहर्तुं सहसा न शेकुः ॥ २४ ॥
ततः प्रपद्य प्रकृतिं प्रचण्डां रक्षांसि रामं विशिखैररुन्धन् ।
पयोदवृन्दानि सगर्जितानि धाराभिपातैरिव शैलराजम् ॥ २५ ॥
न चाददानं न च सन्दधानं न च प्रमुञ्चन्तमिषूनमंस्त ।
रामं तु रक्षःपृतना तदीयं धनुः सदा मण्डलितं ददर्श ॥ २६ ॥
काकुत्स्थमव्याहतविक्रमं तं विद्वानपि ज्ञातखरानुभावः ।
आलोकयिष्यन् समितिं कथञ्चिद् भयादयात् स्वर्गसदां समाजः ॥
महानयं रामखराभियोगः स्यातानयोः कस्य मते जयश्रीः ।
विजेष्यते राम इति प्रभिन्ना नभश्चराणामुदपादि वाणी ॥ २८ ॥
निरीक्ष्यमाणः कृतमूर्धकम्पं खरेण गम्भीरतरस्मितेन ।
प्राग्वासनासंस्तुतभीतिवश्यः क्षणादपाक्रामदमर्त्यलोकः ॥ २९ ॥
धनुर्गलद्रामशरप्रवाहे निमज्ज्य निर्धावितविग्रहेभ्यः ।
निशाचरेभ्यः स्पृहयागताभिरलङ्कृतं व्योम सुराङ्गनाभिः ॥ ३० ॥
सा वाहिनी शूर्पणखाभिमर्शात् संरम्भसन्धुक्षितवीर्यसारा ।
तस्मिन् जगद्रक्षणलब्धवर्णे शस्त्राणि चास्त्राणि च पर्यमुञ्चत् ॥ ३१ ॥

१ 'सा' ख. पाठः.

ग्रस्तासवः शोणितरागशून्याः प्रवेशनिर्याणसमानकालाः ।
बाणा निशाता रघुपुङ्गवस्य नैवालगन् क्रव्यभुजां तनूषु ॥ ३२ ॥

स कन्दुकक्रीडनकं शिरोभिर्लीलाम्बुजानि त्रुटितैर्भुजाग्रैः ।
वापीरसृक्कर्दमवाहिनीभिर्वैरिश्रियः कल्पयति स्म वीरः ॥ ३३ ॥

आकर्णमाकृष्टधनुर्विमुक्ताः क्रव्याशया युद्धभुवं गतासु ।
श्वगृध्रगोमायुपिशाचजातिष्वपि प्रमादान्न शरा निपेतुः ॥ ३४ ॥

अलं मथित्वा भुवनानि गर्वादतःपरं वः स्थितिरत्र मा भूत् ।
निशाचरानित्थमुदीरयन्तः कृतान्तदूता इव तस्य बाणाः ॥ ३५ ॥

शब्दायमाना कलितार्तिरुच्चै रामाङ्गुलीभिश्चतुरं गृहीता ।
वरूथिनीमाकुलतां नयन्ती शरप्रपञ्चं सुषुवे धनुर्ज्या ॥ ३६ ॥

विशुद्धिमन्तःकरणस्य गुर्वीमभिक्रमेण प्रतिदर्शयन्ति ।
रक्षांसि रामप्रहितान् पृषत्कान् न प्रत्यगृह्णन्नपरान्तभागैः ॥ ३७ ॥

शिलीमुखैर्दाशरथिप्रमुक्तैर्निकृत्तजङ्घाग्रकरोत्तमाङ्गैः ।
रक्षोभटैः कैश्चन साम्पराये कूर्मास्यकस्याकृतिरन्वकारि ॥ ३८ ॥

शस्त्रेषु हस्ता स्थिरमुष्टिबन्धं पादा दृढाङ्गुष्ठनिवेशमुद्राम् ।
न मन्युमानग्रहणं च वक्त्राण्यपि प्रवृक्णानि जहुर्भटानाम् ॥ ३९ ॥

व्यात्ताननश्रोत्रगुहा गजेन्द्राः कुथेन धातुश्रियमावहन्तः ।
विकीर्णपादाः क्षतजं क्षरन्तः पेतुर्महीध्रा इव लूनपक्षाः ॥ ४० ॥

छिन्नेऽपि तस्येषुभिरुत्तमाङ्गे ससादिनः स्वस्य निरस्तहेषम् ।
अश्वीयमभ्यासवशान्मुहूर्तं पदानि चक्रे युधि धौरितेन ॥ ४१ ॥

भग्नध्वजापस्करकूबराक्षास्तत्सायकैरस्तमिताधिनाथाः ।
रथाः समुद्रानिलवेगरुग्णैः पोतैस्तुलामारुरुहुस्तदानीम् ॥ ४२ ॥

रक्षांस्यनेकानि जगत्प्रमाथीन्येकः पदातिः क्षितिपालसूनुः ।
अस्त्वेतदेवं स तथापि वीरः कृतान्तवश्यानि चकार तानि ॥ ४३ ॥

रामेषुतीर्थेषु तथाप्लुतानां त्रिविष्टपं[२] प्राप्नुवतां भटानाम् ।
आसीदहंपूर्विकया विमर्दः सुराङ्गनानामुपसङ्ग्रहाय ॥ ४४ ॥

---

१. 'यु', २. 'प्रवेशः स्वयंवरश्चापि सुराङ्गनानाम्' ॥ क. पाठः.

खमुत्पातिष्णून् रभसा(न्?त्)कबन्धान् निरोद्धुकामा जगृहुः पिशाचाः ।
निरस्य ते तान् ननृतुर्नभःस्थाः भ्रूनेत्रलीलाविकलैः प्रयोगैः ॥ ४५ ॥
उत्तारमुत्तानितलोचनानि हुङ्कारगर्भाणि मुखानि वीक्ष्य ।
परेयुषां संयति नैर्ऋतानां साशङ्कमेवापसृतं पिशाचैः ॥ ४६ ॥
क्रव्याशिनां वीरगतिं गतानामुद्धृत्य जिह्वानयनानि पूर्वम् ।
स्वशावबक्रेषु समर्प्य पश्चाज्जघास मांसं कठिनं पिशाची ॥ ४७ ॥
आपूर्यमाणं पिशितोपदंशैरतुच्छरक्तासवत्राहि भीमम् ।
स्थानं तदाविष्कृतफेरुगीतं व्यराजतोद्यानमिवान्तकस्य ॥ ४८ ॥
अनीकिनीं द्रागवभृज्यमानां स्वां दूषणः प्रेक्ष्य रघूद्वहेन ।
रुषोपरक्ताकृतिरत्यमर्त्यं स्वपौरुषं दर्शयाते स्म तस्मै ॥ ४९ ॥
विसर्गनिर्यद्ध्वनिना सरोषं हुङ्कारमभ्युद्गिरतेव भीमम् ।
विदारिणा राघवसायकेन न चक्षमे तस्य बलावलेपः ॥ ५० ॥
कालेन तस्मिन् बलिना निगीर्णे विव्याध रामं त्रिशिराः शरौघैः ।
यशःशरीरेण विराजमानः स च द्रुतं दूषणमन्वगच्छत् ॥ ५१ ॥
अतृप्तमाजावि[1]व तस्थिवांसं शरासनज्यां ध्वनयन्तमुच्चैः ।
अपश्यदैक्ष्वाकमनल्पवीर्यः खरः कृतान्तद्युतिमेकमेकः ॥ ५२ ॥
विष्फारयन्तौ धनुरुग्रघोषं परस्पराशंसितकर्मसिद्धी ।
उभौ मिथस्तावपरोक्षवीर्यौ गभीरसंरम्भमवैक्षिषाताम् ॥ ५३ ॥
चापौ तयोर्मुष्टिनिपीड्यमानौ मौर्वीरवैः क्रन्दितमाचरन्तौ ।
व्यमुञ्चतां रुद्धनभोनि[2]वेशां परस्परस्योपरि बाणवृष्टिम् ॥ ५४ ॥
कृतप्रतीकारकृतोर्यथावत् समानयोस्तादृशि सम्प्रहारे ।
मिथस्तयोस्तत्र जयानुरोधः प्रसह्य गन्धद्विपयोरिवासीत् ॥ ५५ ॥
अहीयताहीनबलस्य सं(खे? ख्ये) खरः पुरस्ताद् रघुराजसूनोः ।
तेजोविशेषेण विशीर्णकान्तिः सहस्रभानोरिव शीतरश्मिः ॥ ५६ ॥
रामानुभावेन निजे निगीर्णे सुरासुरध्वंसकृति प्रतापे ।
और्वाग्निनिष्पीतजलस्य सिन्धोः कष्टां दशां निर्विविशे खरेण ॥ ५७ ॥

---

१. 'ववत', २. 'वि' क. पाठः.

मतिभ्रमोऽयं किमु किन्तु माया स्वप्नागमो वा निहता नु शक्तिः ।
स्वस्मिन् महिम्न्यस्तमिते दुरन्तां चिन्तामिति ग्रस्तधृतिः प्रपेदे ॥

अमानुषं वीक्ष्य स तस्य वीर्यं विशुद्धधीर्वीरगतिं गमिष्यन् ।
निजैरशेषैरिषुभिः समन्तात् समर्चयामास तमात्तधैर्यः ॥ ५९ ॥

निर्वाणमाशु प्रतिपत्स्यमानश्छायाविशेषं प्रतिपद्य सद्यः ।
स्नेहात्ययाद् रिक्त इव प्रदीपो भूयोऽप्यतिप्रज्वलति स्म वीरः ॥ ६० ॥

अथापदानेन सुरासुराणां निरत्ययं विस्मयमादधानः ।
रामाज्ञया पञ्चसु बाणमय्या महत्सु भूतेषु समं निलिल्ये ॥ ६१ ॥

व्यापे तथा रक्षसि कुम्भयोनिं प्रीतः पुरोधाय तपस्विवर्गः ।
प्राध्वंप्रयुक्ताग्रकरोपचारः काकुत्स्थमाशीर्भिरथाभ्यनन्दत् ॥ ६२ ॥

दिष्ट्या वनेऽस्मिन् वसतिस्तवासीद् दिष्ट्या युवां शूर्पणखाभिपेदे ।
दिष्ट्या खरोऽयं विफलीकृतस्तन्मन्यामहे साधु कृतं तपो नः ॥ ६३ ॥

इतः परस्तादपनीतमेव स्फीतं भयं नः क्षणदाचरेभ्यः ।
यशश्च ते शाश्वतमेतदासीदित्येकवाक्यं च पुनर्वितेने ॥ ६४ ॥

सङ्ग्रामसंरम्भवशा(मु?दु)दीतैः स्वेदाम्बुलेशैः कृतफालभूषम् ।
परिभ्रमस्रस्तजटानिबन्धं खरप्रयुक्तेषुविभिन्नगात्रम् ॥ ६५ ॥

स्तोकालसाक्षं धनुरूर्ध्वकोटीधृतैकहस्ताग्रकृतावलम्बम् ।
सीतानुकम्पाप्रणयानुविद्धैरपाङ्गपातैर्निरराजयत् तम् ॥ ६६ ॥

(युग्मकम्)

इति निशाचरकुलप्रमथनेन मुदितै-
मुनिगणैरुपहृतार्हणविशेषसुहिते ।
दिविषदां परिषदोऽथ रघुवंशतिलके
जय जयेति वचनानि पदवीं विदधिरे ॥ ६७ ॥

इति रघुवीरचरिते पञ्चमः सर्गः ।

---

१. 'तोऽयं मन्या' ग. पाठः. २. 'नस्तपसां स पाकः ॥' ख. पाठः.

अथ षष्ठः सर्गः ।

रामाय विश्वोपकृतिक्षमाय स्वस्तीति वाचं मुनयो वदन्तः ।
निरन्तराये तपसि प्रवृत्ता यथागतं ते प्रतिजग्मिवांसः ॥ १ ॥

दिष्टोपसृष्टेषु निशाचरेषु भीतेषु यातेषु च तापसेषु ।
चापाटनेर्ज्यामवरोप्य वीरे स्वमाश्रमं जग्मुषि रामभद्रे ॥ २ ॥

लङ्केश्वराय प्रथमं मुखेन सौमित्रिलूनावयवोत्कटेन ।
न्यवेदयच्छूर्पणखा समस्तां दशां वचोऽस्याः पुनरुक्तमासीत् ॥ ३ ॥
(युग्मकम्)

रामोपसृष्टान् खरदूषणादीन् मुहूर्तमात्रेण रणेऽभियुक्तान् ।
सीतां च रामस्य वधूं मनोज्ञां तस्मै पुनः सा कथयाञ्चकार ॥ ४ ॥

आलोक्य चाकर्ण्य च तां तदुक्तं रामं च मत्वा महितप्रभावम् ।
स मैथिलीं प्रत्युदिताभिषङ्गो बभूव चिन्तास्तिमितो मुहूर्तम् ॥ ५ ॥

उपस्थिते तादृशि दुर्निवारे विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ।
प्रतारणेन प्रततैरुपायैरमंस्त सीताहरणं हितं सः ॥ ६ ॥

निर्धार्य कृत्यं बलवद् बलीयान् संरम्भरागोद्धुतचित्तवृत्तिः ।
क्षमामिवोल्लङ्घ्य समुद्रवेलां स ताटकेयाश्रममाससाद ॥ ७ ॥

तं रामनामावि(रु?र)तं गृणन्तं कण्ठस्फुरत्तापसमुण्डमालम् ।
भयेन तिर्यग्वलिताक्षिपातं मारीचमाह प्रहितोपचारः ॥ ८ ॥

अस्मास्वकाण्डे कृतवैरबन्धं जानासि किं जानकिजानिमेतम् ।
बालेन येन प्रसभं व्यधायि भवज्जनन्यां प्रथमेषुपातः ॥ ९ ॥

वितन्वतः कौशिकयज्ञरक्षां तस्यापदानं फलितं सुबाहौ ।
निमज्जता सागरवारिचक्रे त्वया च सख्यं जलमानुषेषु ॥ १० ॥

मृषा विरिञ्चस्य वरप्रदानं मन्ये विराधे गमिते विरोधम् ।
तत् सर्वमास्तां खरघातिनं तं विचिन्त्य शान्तिं लभते न चेतः ॥

किंचान्यदाकर्णय च प्रवृत्ते रणे खरेण क्षितिपालसूनोः ।
हर्षोदयस्मेरमुखैरमर्त्यैर्नभःस्थलं कञ्चुकितं किलाभूत् ॥ १२ ॥

स्वस्त्यस्तु रामाय सलक्ष्मणायेत्युक्तं प्रमोदादृषिभिः समेतैः ।
प्रतिश्रुता तेन च तेषु रक्षा तृणाय मत्वा रभसोद्धुरान् नः ॥ १६ ॥

रिपोरभिव्यञ्जितभाविवृद्धेरुत्थानमेव प्रथमं निरोध्यम् ।
नखप्रभेद्ये तु तरुप्ररोहे कालेन कुण्ठा हि कुठारधारा ॥ १४ ॥
मित्रेऽपि वर्द्धिष्णुतया प्रवृत्ते हीयेत राजा दृढमण्डलोऽपि ।
द्विषत्यहीने तु विजृम्भमाणे पूर्वोचिता तस्य गतिः कथं स्यात् ॥
मनःप्रवृत्तिं प्रसभं निरुन्धन् जलस्रुतिं सेतुरिव प्रबद्धः ।
परैरपर्यस्तगतैर्विवेकः शौर्यद्विपस्यार्गलतां प्रयाति ॥ १६ ॥
विविच्य कालानुगुणैरुपायैर्यतेत सन्ध्यादिषु युक्त[1]चेताः ।
यत्किञ्चिदित्यादि [2]विचिन्त्य राजा करोति यत् तज्जडतैकलिङ्गम् ॥
तेजोविशेषोपचितः परस्थं तेजः क्षिपत्यप्यपदे जघन्यम् ।
कमर्थमुद्दिश्य न चेदितीदं हिनस्ति खद्योतगतं विवस्वान् ॥ १८ ॥
उपेक्षमाणो विकृतिं परेषां[3] प्रवर्तते यः स्वसमृद्धिहेतोः ।
स दावकीलैर्विपिने परीतं पटेन तूर्णं वपुरावृणोति ॥ १९ ॥
सतेजसा धाम्नि हृते सधाम्नः कथं सपक्षः क्षमतां सगोत्रः ।
पश्यानलग्रस्ततरूचौ पतङ्गे सद्यस्तमेवाविशतः पतङ्गान् ॥ २० ॥
इति स्थिते वर्त्मनि वीरयोग्ये सचेतनः कापथमाश्रयेत् कः ।
शिवोदकायां सरिति स्रवन्त्यां किमर्थनीयं मृगतृष्णिकाम्भः ॥ २१ ॥
तदत्र नः सन्निहिते विधेये विधत्स्व चेतः सहकारितायाम् ।
सहायवन्तं पुरुषं प्रकृत्या चलाप्युपास्ते नियमेन लक्ष्मीः ॥ २२ ॥
मृगाकृतिस्त्वं मृगलोचनाया गृहाण चित्तं जनकात्मजायाः ।
एवंविधेषु व्यसनागमेषु माया त्वदीया खलु शेवधिनः ॥ २३ ॥
यथाकथञ्चिद् भवता विदूरं प्रतार्य नेयौ रघुनन्दनौ तौ ।
तयोर्व्यपाये तरलेक्षणां तां सीतां ग्रहीष्ये धृतभिक्षुवेषः ॥ २४ ॥
इति स्थिरस्वाशयवृत्ति धीमान् निशम्य सम्यग् वचनं तदीयम् ।
विचिन्त्य युक्तक्षमकर्मशौण्डः प्रचक्रमे प्रत्यभिधातुमेनम् ॥ २५ ॥
निरस्तनिश्शेषविपक्षभावा मनस्विनां वर्त्म निदर्शयन्ती ।
स्वविक्रमाक्रान्तजगत्त्रयाणां भवादृशामित्युचितैव वाणी ॥ २६ ॥

---

१. 'चारः', २. 'धाय रा', ३. 'तः' ख. पाठः. ४. 'भो', ५. 'त्याव्य ने' क. पाठः.

तथाप्यपर्याप्ततया न धत्ते स्थितिं विधेयेऽत्र मतिर्मदीया ।
यत् कर्म कालत्रितयाविरोधि स्तुवन्ति हि प्राज्ञधियस्तदेव ॥ २७ ॥

अपि प्रभो! दुश्चरितैस्तवैभिः स्यात् स्वस्ति किं सर्वनिशाचरेभ्यः ।
अपि त्वदन्ताय जगत्प्रमाथिन्! सीता न किं यज्ञभुवः प्ररूढा ॥ २८ ॥

श्रुत्वा वचो वक्ति विविच्य पश्चात् करोति कर्माणि गुणान् वृणीते ।
यः सर्वतः साधुषु निर्व्यलीकस्तस्मिन् प्रतिष्ठां प्रतिपद्यते श्रीः ॥ २९ ॥

अस्त्येव जन्तुष्वखिलेषु कामः क्रोधश्च तौ वह्निवदाश्रयाशौ ।
कालानुरोधेन निषेवमाणस्तौ नैति सादं पुरुषः कदापि ॥ ३० ॥

लज्जाविवेकौ वशिताप्रबोधौ विविक्तविद्याविनयानुबन्धौ ।
प्रगल्भताशुद्धपराक्रमौ च रक्षन्ति नित्यं पुरुषस्य लक्ष्मीम् ॥ ३१ ॥

सुरासुराचार्यकृतौ नयस्य द्वौ नाम मार्गौ बहुधा प्रणाता ।
शिष्यैः पुनस्तेषु कृतावगाहा न जातु सीदन्त्यपि सङ्कटेषु ॥ ३२ ॥

आत्मोदयेन द्विषतां व्यपायं केचित् परे तद्विपरीतमाहुः ।
इत्यस्ति पक्षद्वितयी तयोर्मां निरापदाद्यः प्रसभं धिनोति ॥ ३३ ॥

ये तादृशाः कौशलमाचरन्तः परैरपर्यस्तभुजावलेपैः ।
निर्धूयमाना बहुशः प्रतिष्ठामारोहपादा इव ते लभन्ते ॥ ३४ ॥

आपादनीया मनसो विशुद्धिर्बुभूषुणा पूर्वमतन्द्रितेन[२] ।
संस्कारहीनात् पुरुषाद् विलोलाः श्रियः स्रवन्त्याममघटादिवापः ॥३५॥

प्रसीद राजन्! परदारतृष्णामपाकुरुष्वाशयतः प्ररूढाम् ।
भवादृशामुत्पथगा मतिश्चेत् कथं नु वर्तेत जनो नियम्यः ॥ ३६ ॥

इत्युक्तवन्तं पुरुषादमुच्चैर्भूयोऽपि रक्षोधिपतिर्बभाषे ।
जिजीविषा चेतसि ते यदि स्यात् प्रियं ममाधातुमिहार्हसीति ॥ ३७ ॥

तथेति वाचं विमना विसृज्य प्रपद्य रामाश्रमसन्निकर्षम् ।
विलोभयिष्यन् मिथिलेन्द्रपुत्रीं मृगस्य रूपं परमं स भेजे ॥ ३८ ॥

तुण्डाग्रतस्तस्य कलायनीलाद् विनिष्पतन्ती रसना बभासे ।
अनुक्षणं मेदुरनादगर्भाद् घनाभ्रखण्डादचिरप्रभेव ॥ ३९ ॥

---

१ 'बोधौ', २. 'ये' ग. पाठः.

विशुद्धचन्द्रातपपेशलार्धे नीलोपल[1]स्निग्धतमस्स्वरूपा ।
परत्र च व्यञ्जयति स्म भूम्ना तस्याष्टमीरात्रिरुचिं मुखश्रीः ॥ ४० ॥
चतुर्भिरग्रैर्वलिते तदीये शृङ्गे चतुर्वर्गमिव प्रमेयम् ।
लोकस्य यत्ते मणिरश्मिराजीनीराजिताशावलये व्यभाताम् ॥ ४१ ॥
तस्योल्लसत्स्निग्धविदग्धमुग्धस्मेरालसाकेकरकूणिताभ्याम् ।
अनुक्रियन्ते स्म विलोचनाभ्यां विदग्धनारीनयनेहितानि ॥ ४२ ॥
तस्योन्मिषद्राजतबिन्दुचित्रा शरीररीतिः कनकावदाता ।
सन्ध्यामहो[2]भिश्छुरितान्तराला नभस्थली तारकितेव रेजे ॥ ४३ ॥
उरस्तदीयं शरदिन्दुपाण्डु व्यराजतोच्चावचरोमराजि ।
परिस्फुटावर्तनिवेशमन्ते धृतप्रतिस्रोत इवाम्बु गाङ्गम् ॥ ४४ ॥
अत्रस्नुवैडूर्यखुरोज्ज्वलेन सुपर्वणा पादचतुष्टयेन ।
तस्यार्षिचित्तभ्रमणैकहेतोः सन्दंशिकायन्त्रधुरा ललम्बे ॥ ४५ ॥
विचित्रनानामणिरश्मिजालैः किर्मीरितेनोर्ध्वमुखेन तस्य ।
पुच्छेन विच्छर्दितशारधाम्ना महेन्द्रचापच्छविरन्वकारि ॥ ४६ ॥
स्थितश्चलश्चास्तमितः प्रपन्नः प्रकाशतां दूरचरोऽन्तिकस्थः ।
अथ प्रविष्टः क्षितिमुत्प्लुतः खं विलोभयिष्यन् व्यतनोत् स मायाम् ॥ ४७ ॥
तं पर्णशालासविधे चरन्तं चरन्तमव्यग्रतया तृणाग्रम् ।
कुतूहलावेगतरङ्गिताक्षी लीलार्थमादातुमियेष सीता ॥ ४८ ॥
इत्याह चेक्ष्वाकुकुलावतंसं रामं प्रभो ! पश्य मृगं विचित्रम् ।
क्रीडार्थमस्मै स्पृहयालुरस्मि समानयैनं सपदि त्वचं वा ॥ ४९ ॥
निषिध्यमानोऽपि स लक्ष्मणेन मायेयमित्यव्यथितेन्द्रियेण ।
विश्वस्य योषिद्वचनं मनस्वी तमन्वगात् प्रेरितधीर्नियत्या ॥ ५० ॥
आसन्नमासन्नमिवैणमेनं संलक्ष्य संलक्ष्य गतो विदूरम् ।
उपायतस्तद्ग्रहणे निराशस्त्वचं समाधातुमियेष भूयः ॥ ५१ ॥
सन्धाय बाणं धनुषि स्थिरज्ये यावत् प्रहर्तुं व्यतनोत् स चेतः ।
तावत् स मायामवलम्ब्य रक्षस्तल्लक्षतां नाभ्यगमन्मुहूर्तम् ॥ ५२ ॥
अथाविरासीत् सहसा पुरस्तात् प्रकाशयन्नम्बरमात्मभासा ।
रामेण बाणः प्रहितस्तदानीमसूंस्तदीयान् द्रुतमाचचामे[3] ॥ ५३ ॥

---

१. 'त्प' क. पाठः. २. 'मिच्छुरि' ख. पाठः. ३. 'र' क. पाठः.

पतन्नथ स्वां प्रकृतिं प्रपन्नस्त्रायस्व हा लक्ष्मण! मामिहेति।
उच्चैरुपाक्रोशदवेत्य सीता तद्[1] देवरं देवसमं जगाद ॥ ५४ ॥

छलेन रक्षोभिरुपद्रुतस्य भ्रातुस्तव श्रूयत एष शब्दः।
धनुष्मता तत्र समेत्य तूर्णं रक्षा तदीया भवता विधेया ॥ ५५ ॥

निशम्य तद्वाक्यमथ ब्रुवाणं मायेति सौमित्रिमुवाच सीता।
नाहं वयस्या मिहिरव्यपाये दिनश्रियः पावकमाविशन्त्याः ॥ ५६ ॥

इति स्थिरप्रेमबलात्कृतायास्तस्यास्तदाकर्ण्य वचः सशोकः।
मायेति जानन्नपि दिष्टयोगात् स यत्र शब्दस्तमभि प्रतस्थे ॥ ५७ ॥

निष्क्रान्तमात्रे रभसेन तस्मिन् निधाय सीतां वनदेवतासु।
तां पर्णशालां प्रविवेश मायी दशाननो मूर्त इवान्तरायः ॥ ५८ ॥

तं तस्करं मस्करिवेषभाजं दृष्ट्वा तृणैश्छन्नमिवान्धकूपम्।
सम्पाद्य पाद्यार्घ्यमुखोपचारान् समर्हयामास समर्हणज्ञा ॥ ५९ ॥

निर्वर्ण्य तां स्वर्णमनोहराङ्गीं स्वं रूपमास्थाय पुनर्दशास्यः।
क्षणेन रामागमनाभिशङ्की रथं समारोप्य खमुत्पपात ॥ ६० ॥

हा राम! हा लक्ष्मण! पाहि मामित्यार्तस्वरं हृत्परुषं निशम्य।
रुरोध मार्गं बलवज्जटायुर्लङ्कापतेर्विन्ध्य इवोष्णरश्मेः ॥ ६१ ॥

विधूतपक्षेण वयोधिकेन निराश्रये वर्त्मनि तेन रुद्धः।
लीलोद्धृतेशानमहीधरोऽपि क्षणं हृदि व्याकुलतामवाप ॥ ६२ ॥

तौ पक्षिरक्षःप्रवरौ पतत्रैर्भुजैरपि व्याप्य नभोन्तरालम्।
परस्परोत्सारणबद्धयत्नावातस्थतुः शैलवराविवोभौ ॥ ६३ ॥

ततः समानेऽपि रणापदाने देव्या महिम्ना भवितव्यतायाः।
तस्यारुणेः पक्षतिमुग्रचञ्चोः पुलस्त्यसूनोरसिरालिलेह ॥ ६४ ॥

हा मैथिलि! प्राप्स्यसि कामवस्थां हा राम! सौमित्रिसखेद्दशोऽस्मि।
प्राणैर्गलस्थैर्गलता स्वरेण ब्रुवन्निति क्ष्मातलमाससाद ॥ ६५ ॥

---

१. 'तं दे' ख. पाठः. २. 'सुदुःखी।', ३. 'मत्वा तु', ४. 'स्व', ५. 'स्ति' क. पाठः.

परिक्षताङ्गो विरथो विधन्वा तुण्डेन विध्वस्तकिरीटकोटिः ।
तामुद्वहन् योगबलेन सीतां लङ्कां प्रति प्राप्तजवः प्रतस्थे ॥ ६६ ॥

सा नीयमाना गिरिशृङ्गभाजः समीक्ष्य पञ्च प्लवगाननाथा ।
मध्ये सुमध्या परिवेष्ट्य तेषां सभूषणं प्राक्षिपदुत्तरीयम् ॥ ६७ ॥

तदा तदालोक्य वलीमुखास्ते स्त्रियं च काञ्चित् [1]कनकावदाताम् ।
दशाननेनोपरि नीयमानां तदीयतां तस्य हृदा व्यजानन् ॥ ६८ ॥

अस्पन्दमानाशयवृत्तिमेनामन्यत्र [2]रामात् प्रसभं प्रगृह्य ।
उल्लङ्घ्य दुर्लङ्घमपां निधानं विवेश लङ्कां क्षणलब्धमोदः ॥ ६९ ॥

तथा हृतायां रघुराजपत्न्यामन्तर्गलस्तम्भितदीनशब्दम् ।
भिया शुचा म्लानमुखाम्बुजाभिर्व्यरोदि विष्वग् वनदेवताभिः ॥

क्षितिः सकम्पा कलुषाणि वारीण्यवाप न स्वं महिमानमर्कः ।
स्तब्धोऽनिलस्तत्सरणिश्च धूम्रा विश्वं तदेवं विषमस्थमासीत् ॥ ७१ ॥

विधाय परिरक्षणं परिचितैः [3]स्वकीयैर्जनै-
र्धियं मदनमन्थरां दधदपास्तकृत्यान्तराम् ।
सशोककलुषाशयामनुचितामवस्थामिता-
मशोकवनिकां गतां व्यधित तां निधिं स्वापदाम् ॥ ७२ ॥

इति रघुवीरचरिते षष्ठः सर्गः ।

अथ सप्तमः सर्गः ।

अथ दाशरथिस्तथाविधे पतिते रक्षसि रक्षतां वरः ।
विमृशन् किमपि प्रियां प्रति प्रचुरश्रान्तिं ततो न्यवर्तत ॥ १ ॥

नयनोरुभुजैरदक्षिणैः प्रतिपन्नस्फुरितैरनुक्षणम् ।
उपसूचितमापदागमं स मनस्वी मनसा व्यशङ्कत ॥ २ ॥

किमु मातृषु कापि दुर्दशा भरतः [5]किं न सुखेन वर्तते ।
विपदुत्तरकोसलेषु नः प्रबलाभिर्नु किमीतिभिः कृता ॥ ३ ॥

---

१. 'स्फटिका', २. 'का', ३. 'स्तदीयै', ४. 'काग' क. पाठः. ५. 'किं नु सु' ख. पाठः.

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

बलवन्मयि लक्ष्मणानुगे पितुराज्ञामवलम्ब्य दूरगे ।
अथवा खरदूषणानुगैः किमु साकेतपुरं कथीकृतम् ॥ ४ ॥

सकलेषु दशान्तरेष्वपि प्रतिरूढप्रणयार्द्रचेतसौ ।
अपि नाम भवेव दुर्जयः स च सौमित्रिरहं च सङ्गतौ[1] ॥ ५ ॥

अवधूय सुखानि दुस्त्यजान्यनुरक्तं स्वजनं च तादृशम् ।
वनवासपरायणस्य मे सहधर्मैकरता बभूव या ॥ ६ ॥

जनकस्य सुता सुखैधिता सुकुमारी महनीयसम्भवा ।
हृदयङ्गमशीलशालिनी भवतु स्वस्तिमती चिराय सा ॥ ७ ॥

इति चिन्तयता बहूत्तरं परितापस्तिमितेन चेतसा ।
परिभूत इव च्युतद्युतिः पथि सौमित्रिरदृश्यताग्रतः ॥ ८ ॥

किमिवाचरितं[2] त्वयानघ ! क्व नु सीतेति च तेन पृच्छता ।
अपवारितसत्त्वसङ्ग्रहा[3] करुणा कापि दशान्वभूयत ॥ ९ ॥

जनकेन्द्रसुताभिरक्षणे कृतमार्येण ममानुशासनम् ।
परवानहम(न्यत्र) कर्मणीत्यहमेकाग्रतया ऱ्यवस्थितः[4] ॥ १० ॥

भवता हरिणे निपीडिते मुहुरश्रूयत दुर्वचं वचः ।
अवधार्य तदार्यया शुचा परुषं वाक्यमहं च लम्भितः ॥

उभयत्र विचिन्त्य योग्यतां परुषोक्त्यास्मि तया बलात्कृतः ।
इह सन्निहितश्च मा स्म भूद् विषमा ते मतिमन् ! मतिर्मयि ॥

इति रूक्षमहृद्यमार्तिकृत् कटुदुर्भेषजधर्मि तद्वचः ।
उपयुज्य स सत्त्ववानपि प्रतिपेदे विकृतिं दुरुद्वहाम् ॥ १३ ॥

अवलुप्तधृतिर्धृतव्यथः सह दीनेन सहोदरेण सः ।
अवशः प्रविवेश वेगवानयथापूर्वदर्शं स्वमाश्रमम् ॥ १४ ॥

अपविद्धवृसीघटाजिनं कवरोद्धान्तमणीचकासितम् ।
उटजं गतसीतमैक्षत क्षरितज्योत्स्नमिवेन्दुमण्डलम् ॥ १५ ॥

लुठदुत्पतदुद्भ्रमत् स्वपत् स्मृतिसंस्कारसमुत्सुकं जडम् ।
अपकल्पमपश्यतः प्रियामभवच्चित्तमनन्वितक्रियम् ॥ १६ ॥

---

१. 'संहितौ', २. 'पतितं', ३. 'विग्र' ख. पाठः. ४. 'व्ये' क. पाठः.

कुसुमान्यवचेतुमुद्यता विपिने किन्नु चकार संस्तवम् ।
नियमाय समाहिता भवेदवतीर्णा किमु गौतमीं नदीम् ॥ १७ ॥

यदिवा मयि विप्रलम्भिते मनसः कश्चन भावसङ्करम् ।
अवलोकयितुं तिरोहिता किमु सा पुष्पलतास्ववस्थिता ॥

बहुधेति विमृश्य तेन सा विचिता तेषु पदेषु तत्पदम् ।
अनवाप्य सलक्ष्मणः क्षणादुटजं स्वं पुनरप्यवाप्य सः ॥

व्यथितः प्रिययानुरूपया रहितश्चन्द्रिकयेव चन्द्रमाः ।
अपवार्य गभीरतामिति व्यसृजत् कानिचिदक्षराणि सः ॥ २० ॥

अयि मैथिलि! जीवितेश्वरि! क नु यातासि विहाय मामितः ।
न वनाय परं मया धृतस्तव भामिन्यवनाय चोद्यमः ॥ २१ ॥

यदि मन्युरपाकुरुष्व तं परिहासश्च चिरं न शोभते ।
कचिदप्यभिषङ्गविह्वलं जनमेनं न विहातुमर्हसि ॥ २२ ॥

अभिगम्य मया यदाहृता मिथिलायास्त्वमनुज्ञया गुरोः ।
गुणगौरि! तदाप्रभृत्यहं न पृथग्वृत्तिमुपाश्रितस्त्वया ॥ २३ ॥

परिपाल्य समेधिता त्वया फलिनीयं नवपल्लवोज्ज्वला ।
अभिवाञ्छति वाञ्छितप्रदे! समये त्वत्करकल्पितं पयः ॥

अभिनृत्यतु तावदुन्मदः स्वकलापानवकीर्य बर्हिणः ।
अवगम्य सुकेशि! मद्दशामिह यावन्न परापतिष्यसि ॥ २५ ॥

सजलाभ्ररुचः शिरोरुहाः कुरलैः शैवलकान्तिराहृता ।
निटिलं शशिखण्डवन्धुरं तनुकल्लोलरुचि भ्रुवोर्युगम् ॥ २६ ॥

मृदुमांसलपक्ष्ममालिके विकचेन्दीवरपेशले दृशौ ।
श्रवणे तरुणारुणद्युतिस्फुटरोचिर्मणिकुण्डलोज्ज्वले ॥ २७ ॥

तिलसूनपराभवप्रदा मधुराभाषिणि! नासिकासिका ।
कुमुदप्रतिमं मृदुस्मितं रुचिरः पल्लवकोमलोऽधरः ॥ २८ ॥

---

१. 'प' क. पाठः २. 'न कदाचिदपि त्वदाश्रये ज', ३. 'यदा मयाहृ, ४. 'शौ। तिल' ख. पाठः. ५. 'लाध' क. पाठः.

शिथिलीकृतमौक्तिकस्मया रुचिरा दन्ततति: शुचिस्मिते! ।
कृतपत्रलता कपोलयोर्युगली दर्पणदर्पहारिणी[१] ॥ २९ ॥

जितहेमलता भुजद्वयी गलरीतिर्धृतकम्बुडम्बरा ।
समवृत्तसमुन्नतौ स्तनौ कृतमुक्तामणिहारभूषणौ ॥ ३० ॥

बलिभिस्तिसृभिः प्रसाधिता[२] रुचिरश्रीरवलग्नवल्लरी।
समबाधि नितम्बशोभया पुलिनश्रीः कलहंसमालिनी ॥ ३१ ॥

अतुले करभोरु! जानुनी मदनादर्शसमुद्गतां गते ।
अचिरोद्गतकेतकोपमे तव जङ्घे कमलोपमे पदे ॥ ३२ ॥

इति भूषितमुत्तमैर्गुणैस्तव सर्वाकृतिसुन्दरं वपुः ।
हृदयं दहति प्रसह्य मे हृदयग्राहिणि! दूरवर्तिनः ॥ ३३ ॥

प्रभवस्तव गौतमान्मुनेस्त्वयि सर्वा निवसन्ति देवताः ।
यद्[३]वेक्ष्य स पाथसां निधिर्व्रजति त्वां किमवैपि तत्सुखम् ॥

त्वयि विश्वसनीयतागुणं विगणय्याहमिह व्यवस्थितः ।
विषये कुरु मे दृशोः प्रियामयि गोदावरि! ते नमो नमः ॥

अनुगोदमिदं वपुर्भवेद् ध्रुवमाकण्ठनिमग्नमम्भसि ।
सुतनोरभिलक्ष्यते मुखं बत नैतत् तदिदं हि वारिजम् ॥ ३६ ॥

हिमवारि तवास्तु विप्लवे ग्लपयन्त्विन्दुकरास्तव श्रियम् ।
वनितामुखसन्निधौ त्वया खल! पङ्केरुह! रङ्क! हीयताम् ॥३७॥

हरमौलिविभूषणं भवान् वरयोषिन्मुखसाम्यमस्तु ते ।
मम मूर्ध्नि धृतोऽयमञ्जलिस्त्वयि सोम! ग्लपयाम्बुजाश्रियम् ॥

भगवन्! भुवनानि पर्यटन्न[४]हिमांशो! परिपासि यान्यसि ।
प्रणतोऽस्मि ममेप्सितं कुरु त्यज नीचं कमलेषु सौहृदम् ॥

अभिजन्म यशांसि जीवितं सुहृदर्थः स्वजनः पराक्रमः ।
सहधर्मचरीति यत् प्रिये! त्वदधीनं तदिदं ममाखिलम् ॥ ४० ॥

---

१. 'णी । श्रवणे तरुणारुणद्युतिस्फुटरोचिर्मणिकुण्डलोज्ज्वले । जि', २. 'रि, ख. पाठः. ३. 'पे' क. पाठः. ४. 'हि' क. पाठः.

अयमञ्जलिरञ्जसा धृतः शिरसा चण्डि ! कृपैव तावकी ।
शरणं मम मान्यथा कृथा हृदि सत्यं पदयोः शपामि ते ॥

इति तं विलपन्तमन्तिके निवसन्त्यः समदुःखकाङ्क्षिताः ।
अरुदन्मुखरा मधुव्रतैर्धृतिमुत्सृज्य वनान्तदेवताः ॥ ४२ ॥

अथ तादृशि शोकसागरे विषमं प्राप्य निमग्नमग्रजम् ।
बुधमप्यभिषङ्गनिस्सहं भृशमाश्वास्य जगाद लक्ष्मणः ॥ ४३ ॥

हृदयक्लमकारिभिः कृतं कृतमेभिः परिदेवितैः प्रभो ! ।
विषमव्यसनागमेऽपि यन्न विषीदन्ति भवादृशां धियः ॥ ४४ ॥

अनया कवलीकृते दृशौ दृढमुत्पाटय पर्णशालया ।
अविलम्बितमेव तां हृतां पुनरन्वेष्टुमुपक्रमावहे[2] ॥ ४५ ॥

उटजं तदपास्य निर्गतौ सरिदभ्याशवनान्तभूमिषु ।
गिरिसानुषु गह्वरेषु तौ कृतबाष्पस्रुति तां विचिक्यतुः ॥ ४६ ॥

महता श्वसितेन निस्सृतं मुखतः फेनिलमस्रमुद्वमन्[3] ।
विलुठन् भुवि लूनपक्षतिर्ददृशे तत्र जटायुरध्वनि ॥ ४७ ॥

कथमेतदवस्थता तवेत्यनुयुक्तः प्रभुणा जगाद सः ।
इह शाखिनि तस्थुषा मया करुणः कश्चन शुश्रुवे ध्वनिः ॥

रुदतीमधिरोप्य मैथिलीं हृदि पर्याप्तमनोरथं रथे ।
नभसोत्पतितं दशाननं द्रुतमुत्प्लुत्य निरुद्धवानहम् ॥ ४९ ॥

अपदानमनुष्ठितं मया महदल्पेन पतत्रिणा सता ।
रघुनाथ ! तवानुभावतः परमेतद् विपिनेऽत्र दृश्यताम् ॥ ५० ॥

मरुदध्वनि मण्डलानि नौ चरतोश्चित्रतराणि तेन मे ।
उदलूयत खड्गपाणिना बत पक्षस्तव चोपकारकः ॥ ५१ ॥

पतिते मयि तां हरन् ययौ स्मरणीयोऽस्मि कुरुष्व यद्धितम् ।
शिथिलैस्स्वरमूर्छितैरिति स्वयशः ख्यापयति स्म निस्तुपम् ॥

इति गृध्रमवेक्ष्य संस्थितं निजहेतोर्युधि लक्ष्मणाग्रजः ।
उपकारि दृढं विजज्ञिवानथ तिर्यग्गतमेव सौहृदम् ॥ ५३ ॥

---

१. 'गिरमा', २. 'हे' ख. पाठः. ३. 'नि ॥ छद', ४. 'लः स्वयम्' क. पाठः.

DR.RUPNATH(DR.RUPAK NATH)

स शुशोच भृशं रुरोद च क्षतजार्द्रं परिषस्वजे च तम् ।
पितृसख्यमनुस्मरन्मुहुः कृतमन्यैरपि कर्म दुष्करम् ॥ ५४ ॥

द्विगुणीकृतशोकगौरवः पितृभक्त्या पतगेश्वरं प्रति ।
विधिना कृतपश्चिमक्रतुः कृतवान् कृत्यपटुर्जलाञ्जलिम् ॥ ५५ ॥

अथ तस्य विभोर्हृदि स्थितां शुचमाक्रम्य रुषा पदं दधे ।
अपृथक्स्थितिमिच्छता तया रभसेनापि तथैव सङ्गतम् ॥ ५६ ॥

प्रलयं प्रतिपत्स्यते यथा जगदेतत् सकलं चराचरम् ।
अरुणिम्नि ममज्जतुस्तथा कमलान्तर्दलपेशले दृशौ ॥ ५७ ॥

कुपितस्य तथापि सुन्दरे वदने पश्चपघर्मबिन्दवः ।
अभवन्नचिरोदिते विधौ नवपीयूषकणोद्गमा इव ॥ ५८ ॥

स्फुरति स्म विदेहनन्दनाहृदयानन्दविधानलम्पटः ।
अधरः श्वसितेन भूयसा परुषः पल्लवताम्रकोमलः ॥ ५९ ॥

प्रसभं मधुरिम्णि लङ्घिते सहजे दुर्विषहेण मन्युना ।
अधिदर्शमुदीयुषः श्रियं शशिगर्भस्य जहार भास्वतः ॥ ६० ॥

स दशान्तरमित्थमुत्थितं भजमानः प्रथमानविक्रमः ।
अभवाय समस्तरक्षसामिति वाचं निजगाद राघवः ॥ ६१ ॥

निजराज्यपरिच्युतस्य मे फलमूलैरुदरम्भरेरिह ।
जटिनस्तरुवल्कवाससः परिणामोऽ(भ्यु १ भ्यु)चितोऽयमीदृशः ॥ ६२ ॥

दयितामपहृत्य मायया मम रामस्य तथाविधां तथा ।
यदि जीवति रावणः क्वचिद् धनुरेतत् त्रपयैव सन्नतम् ॥ ६३ ॥

यदि गच्छति धातुरन्तिकं यदिवा रुद्रसमीपमाश्रितः ।
जगदण्डबहिर्गतोऽपि सन् मम बाणैर्मृगयिष्यते सुखम् ॥ ६४ ॥

स्फुटितानिलनेमिसंप्लकं शरवह्नयस्तमितेन्दुतारकम् ।
शृणु मानद! मैथिलीकृते गमयाम्यम्बरमम्बरीषताम् ॥ ६५ ॥

अमरासुरमर्त्यदुर्धरे विसते व्योम्नि समाक्रान्ततेजसि ।
इह तावदनूरुसारथेर्भविता फल्गुतमस्फुलिङ्गता ॥ ६६ ॥

---

१. 'घ' क, पाठः, २. 'सूचक' ख. पाठः.

मम चापविमुक्तसायकस्फुटितोर्ध्वाण्डकटाहनिस्सृतैः ।
प्रलयः खलु बाह्यवारिभिर्भुवनानामपदे विधास्यते ॥ ६७ ॥

दुरतिक्रमविक्रमस्य मे धनुराष्पृच्छ्य गतैर्दिशो दश ।
अपिशाचनिशाचरं जगद् ध्रुवमद्येषुगणैः करिष्यते ॥ ६८ ॥

अथवा विगणय्य मद्दशां नियतिस्तां यदि दर्शयिष्यते ।
प्रकृतिं प्रतिपत्स्यते तदा भुवनानां च शिवं भविष्यति ॥ ६९ ॥

इति रोषपराभवोद्धुते वदति ज्यायसि भूरितेजसि ।
वदति स्म मनः प्रसादयन्नथ सौमित्रिरमित्रशासनः ॥ ७० ॥

महता तपसा तपोभृतां विधिना चाधिगतोऽसि राघव ! ।
अपि पङ्क्तिरथेन भूभृता स्वकुलच्छेदभयातुरात्मना ॥ ७१ ॥

स पिता सकलार्थतत्त्ववित् तव विक्रान्तिकृतेन्द्रसौहृदः ।
उपदेशकृतौ च तौ तपःपरिपक्वौ हि वसिष्ठकौशिकौ ॥ ७२ ॥

कुरुषे भरतप्रसूवचः किमु तद्धर्मभयेन केवलम् ।
परिपीड्य निरागसः प्रजाः क इवार्थैः खलु साधयिष्यते ॥ ७३ ॥

सुखदुःखविवृद्धिविप्लवाः सह देहेन भवन्ति देहिनाम् ।
विमृशन्निति[2] तत्त्वमात्मना न बुधस्तत्र विपद्यते क्वचित् ॥ ७४ ॥

असुरौ मधुकैटभौ पुरा द्रुहिणं प्रत्युपरोद्धुमुद्यतौ ।
अपनीय तदुत्थितं भयं नियतिस्तं किल पर्यपालयत् ॥ ७५ ॥

चलति क्षितिरर्कसोमयोरुपरागोऽम्बुधिरौर्ववह्निना ।
ह्रियते प्रलयाय विश्वसृग् द्विपरार्धान्तमजः प्रतीक्षते ॥ ७६ ॥

सधनान् वितनोति संवृतानभिरूपान् जरसा हतौजसः ।
जयिनः सहसा पराजितान् किमिव प्राणिषु नेहतां विधिः ॥ ७७ ॥

न रुषा परिदेवितेन च क्रियते सिद्धिरमुष्य कर्मणः ।
उभयं[3] तदवेक्ष्य सूरिभिर्गुरुपारुष्यमृदुत्वदूषितम् ॥ ७८ ॥

त्यज तां कलुषां धियं त्वया दृढमुत्साहगुणः प्रपद्यताम् ।
विपदः किल तेरुरूर्जिता यमुपाश्रित्य भगीरथादयः ॥ ७९ ॥

---

१. 'युं', २. 'न्नपि त' क. पाठः. ३. 'प्रलयं' ख. पाठः.

इति मामनुशिष्टवान् भवान् वकुशः स्मारयितुं ममोद्यमः ।
मतिमत्तम ! सुप्रबोधिना तदिदं त्वां प्रतिबोधयाम्यहम् ॥ ८० ॥

शिवमस्तु यतः स्वसिद्धये भजुपीन त्वयि सञ्जातां गुणः ।
ऋजुतापदमाशुगं ह्रियां प्रहिणु त्वं विजयाय मामपि ॥ ८१ ॥

सगुणामिति तद्गिरं विभुर्निदधे चेतसि सत्त्वसारवित् ।
विनिपातरुजैकभेषजं न हि सौभ्रात्रसमं धनं नृणाम् ॥ ८२ ॥

लुलितायुधवर्मवाहनत्रुटितच्छत्रकिरीटचामरम् ।
पृथुभिर्विषमार्पितैः पदैः स्थपुटं राक्षसगृध्रराजयोः ॥ ८३ ॥

चकितेक्षणवृत्तिभिः क्षणादभिमुक्तं वनदेवतागणैः ।
अपसृत्य ततः प्रदेशतः पुनरालोकयति स्म तद्वनम् ॥ ८४ ॥

स्वरुचा परिवेषितं विभुर्भुवि सीताचरणाम्बुजच्युतम् ।
अवलोकयति स्म नूपुरं झटिति भ्रष्टमिव ग्रहं दिवः ॥ ८५ ॥

परिगृह्य परिग्रहोचितं हृदि कृत्वा हृदयङ्गमं पुनः ।
व्यलपत् परिहृत्य दूरतः स तु सौमित्रिनवीकृतां धृतिम् ॥ ८६ ॥

अयि नूपुर! पादसंश्रयं किमु सा त्वामपि मामिवात्यजत् ।
तव सौम्य! सुवृत्तता तया सुदृशा किंनु ममेव नादृता ॥ ८७ ॥

अपि मय्यरविन्दलोचना करुणां नो शिथिलीकरिष्यति ।
क्षणमात्रपरोक्षवर्तिनि श्लथरागा दयितेऽपि हि स्त्रियः ॥ ८८ ॥

स्मरसि त्वमपि स्विदेकदा नगरोद्यानलतासु कासुचित् ।
मयि केलिपरे तिरोहिता तव वाचालतया निवेदिता ॥ ८९ ॥

घटय प्रथमं तयेह मां तदनु त्वं प्रतियोजयिष्यसे ।
चरणाभरण! प्रतीहि तन्न हि रामस्य मृषा भवेद् वचः ॥ ९० ॥

पुलिनेष्वनुगोदमुन्मदैः कलहंसैः क्रियते[1] सुखासिका ।
ध्रुवमद्य हतैर्मनोरमैस्त्वयि मञ्जीर! विदूरगोचरे ॥ ९१ ॥

न तथा वलयादयो मम प्रियतामभ्युपयान्ति चेतसः ।
पदपद्ममराल! शिञ्जितैर्हृदयाह्लादनकृद्यथा भवान् ॥ ९२ ॥

---

१. 'श्रि' क. पाठः.

चरणाद् गलितस्य कोमलादिह वाचंयमता तवोचिता ।
न तथाप्यवकीर्णिता भवेद्विममाभाप्य जनं सुहृत्तमम् ॥ ९३ ॥

यदिवा मदनुग्रहाय सा व्यसृजत् त्वां कृतवेदिनी सती ।
न वृथा तव तत्पदाम्बुजादुपपद्येत यतः परिच्युतिः ॥ ९४ ॥

अकृतात्मवादित्यनुक्षणं विलपन्तं तमचेतनं प्रति ।
पुनरप्यवबोध्य युक्तिभिः प्रकृतौ स्थापयति स्म लक्ष्मणः ॥ ९५ ॥

नयनाम्बुभिरुष्णनिर्गमैः परुषैर्निःश्वसितैश्च भूरिभिः ।
मसृणद्युति रत्ननूपुरं हृदयालम्बनतां नयन्मुहुः ॥ ९६ ॥

कपिकम्पितभूरिभूरुहं विपिनं तत् परिहृत्य सानुजः ।
तपनस्य करैर्नखंपचं क्लिशितः प्रान्तरमत्यवाहयत् ॥ ९७ ॥

अथ कापि निशाचरी तदा परिगृह्योत्पतति स्म लक्ष्मणम् ।
असिपाणिरनङ्गदुर्भरां स च तां शूर्पणखामिवाकरोत् ॥ ९८ ॥

अथ तौ रभसेन वारितौ विकृताङ्गेन कबन्धरक्षसा ।
कुपितौ सहसैव तद्भुजावकृषातां करवालखण्डितौ ॥ ९९ ॥

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

मुनिशापनिशाचरीकृतं[1] कुणपं कृत्तभुजं विसृज्य तत् ।
उदगाद् दिवि कोऽपि पूरुषः स्पृहणीयाम्बरमाल्यभूषणः ॥ १०० ॥

इति तावदवद्य तापसं कमपि प्रागभिभूतवानहम् ।
अवलेपमुपाश्रितः प्रभो! न मदः कं नु विपत्सु पातयेत् ॥ १०१ ॥

प्रतिपद्य रुषा तपोनिधेर्विकृतामाकृतिमीदृशीं मया ।
भुजगोचरसत्त्ववृत्तिना धृतमायुर्धिगधर्मपद्धतिम् ॥ १०२ ॥

स मया नमता प्रसादितः प्रकृतिं स्वां प्रतिपन्नवान् पुनः ।
न हि हेतुकृतस्तपोभृतां सुचिरं तिष्ठति मन्युराशये ॥ १०३ ॥

तव दाशरथी यदा भुजावपादिश्य प्रहरिष्यतस्तदा ।
महिमानमवाप्स्यसि स्वकं गिरमित्याह स मां तपोनिधिः ॥ १०४ ॥

ननु पङ्क्तिरथात्मजौ युवां हृदयं मे भवतोः प्रसीदति ।
वपुषी दलिताञ्जनद्युती भृशमापादयतः शिवं दृशोः ॥ १०५ ॥

---

1. 'तः' क. पाठः

गलितं मुनिशापकल्मषं हृदि मे संविदुदेति काचन ।
विचिनु त्वमुपायमात्मवाननुपायैर्नहि साध्यते विधिः ॥ १०६ ॥

यशसा प्रतिपत्स्यसे प्रियां नहि शोकाय मनः प्रदीयताम् ।
नियमेन न देहिनां सुखं न च दुःखं परिवृत्तिधर्मतः ॥ १०७ ॥

धनुरेतदिमे च सायकास्तव सौमित्रिरयं सहोदरः ।
विमलं शृणुमः पराक्रमं परिगीतं सुरसुन्दरीजनैः ॥ १०८ ॥

इति पुष्करनेत्र! पुष्कलं निखिलं यद् द्विषतां निबर्हणम् ।
अधिगच्छ तथापि तं प्रभो! सुहृदं यस्तव सर्वकर्मकृत् ॥ १०९ ॥

मतिमानिह कोऽपि वानरः शृणु पम्पातटशैलगोचरः ।
कुरु सख्यमनेन विश्वसन् नय विश्वासममुं च सादरः ॥ ११० ॥

स हि शक्रसुतेन वालिना बलिना पूर्वभुवा निराकृतः ।
तनयस्तपनस्य कर्मणां सहकारी भवतो भविष्यति ॥ १११ ॥

उपकारि न वालिसौहृदं तव मन्ये न स कृत्यवान् यतः ।
असमव्यसनेषु न क्वचित् पणबन्धः खलु कर्मसिद्धये ॥ ११२ ॥

सचिवैः स चतुर्भिरन्वितः कृतकृत्यस्त्वदनुग्रहेण तम् ।
त्रिदशैरपि दुष्करं विधिं प्लवगानामधिपः करिष्यते ॥ ११३ ॥

न पुनः कपिरित्युपेक्ष्यतां स हि सर्वस्य गुणस्य भाजनम् ।
गिरमित्युपदिश्य जग्मिवान् मुदितस्तुम्बुरुरम्बरोदरम् ॥ ११४ ॥

स तु तद्वचनं महार्थवद्धितमिष्टं विनिधाय चेतसि ।
सुरभिप्रसवैर्महीरुहामथ पम्पावनमाप पावनम् ॥ ११५ ॥

श्रमणां चिरजीविनीं सतीं शबरीमेत्य तया कृतार्हणः ।
नितरामभजद् रघूद्वहः प्रमदं मातृविलोकनोचितम् ॥ ११६ ॥

अथ सा विदुषी तपस्विनां कथयामास मतङ्गशिष्यताम् ।
व्रजतां महिमानमद्भुतं पुनरेषां च दिवोऽधिरोहणम् ॥ ११७ ॥

प्रतिपाद्य घटाजिनादिभिः परिपूर्णं विधिवत् तदाश्रमम् ।
सुहृदं च निवेद्य तापनिं नचिरादन्वगमत् तपोधनान् ॥ ११८ ॥

ततः पम्पातीरे सुरभिकुसुमाभ्यन्तरगल-
न्मधुश्रीवक्षाम्भ्रमरकृतझङ्कारमुखरे ।
भृशं सुग्रीवेण प्रसितहृदयस्तुल्यविपदा
स सौमित्रिश्चक्रे वसतिमविता सर्वजगताम् ॥ ११९ ॥

इति रघुवीरचरिते सप्तमः सर्गः ।

अथाष्टमः सर्गः ।

मतङ्गाश्रममासाद्य सिद्धया प्रतिपादितम् ।
आशासानः स्थितिं चक्रे रामः सुग्रीवसङ्गमम् ॥ १ ॥

उल्लसत्पद्मकिञ्जल्कपरागच्छुरिताम्भसम् ।
कुङ्कुमेनेव संसृष्टां तत्र पम्पामवैक्षत ॥ २ ॥

उद्यतस्य दिवं प्राप्तुं निरोद्धुमिव तद्गतिम् ।
महीभृतो माल्यवतः पादाश्लेषं वितन्वतीम् ॥ ३ ॥

वीचिभिर्भ्रूलतां पद्मैः पाणिपादमुखेक्षणम् ।
आवर्तैर्नाभिविन्यासं कोकद्वन्द्वैः स्तनश्रियम ॥ ४ ॥

द्विरेफसार्थैः कबरीं कुमुदैः स्मितविभ्रमम् ।
दर्शं दर्शं मुहुस्तस्याः प्रियाया निर्विवेश सः ॥ ५ ॥

मदमन्थरयातेषु राजहंसेषु तन्मनः ।
न तृप्तिमाप निर्विष्टप्रियाखेलगतिक्रमम् ॥ ६ ॥

रथाङ्गनाम्नां द्वन्द्वानि सुखेषु ददतां मिथः ।
पद्मकेसरशल्कानि पश्यन्नुत्कण्ठितोऽभवत् ॥ ७ ॥

द्रुमानालक्ष्य कान्ताभिर्लताभिरभिवेष्टितान् ।
प्रियाविश्लिष्टमात्मानमनुशोचंस्तताम सः ॥ ८ ॥

निरीक्ष्य पारे पम्पायाः पारिभद्रं विकस्वरम् ।
सस्मार विद्रुमाताम्रं प्रियाया दशनच्छदम् ॥ ९ ॥

कुन्दस्मेरेषु तीरेषु व्यापारितविलोचनः ।
प्रतिष्ठामनयच्चित्ते प्रियायाः स्मितचन्द्रिकाम् ॥ १० ॥

कम्पं पम्पातरङ्गाणामातन्वानः शनैः शनैः ।
गन्धहारं सरोजानां पवनस्तमसेवत ॥ ११ ॥

न्यक्कृतत्रिदशोद्यानं तं प्रदेशं प्रियां विना ।
स संश्रितः क्लमोत्कम्पौ धीरो[1]ऽपि प्रतिपेदिवान् ॥ १२ ॥

अथोपत्यकया यान्तमृश्यमूकस्य भूभृतः ।
ददर्श रामं सुग्रीवः सानुजं सानुगोचरः ॥ १३ ॥

तस्य या वालिनो भीतिः शरणं काप्यतन्वतः ।
सा तयोर्दृष्टयोः सद्यः सहस्रगुणिताभवत् ॥ १४ ॥

मतङ्गशापाच्छैलोऽयं हन्तुर्भ्रातुरसञ्चरः ।
निश्चित्येति धिया वासमस्मिन्नकरवं चिरम् ॥ १५ ॥

राजतन्त्रं बहूपायमनृजुच्छद्मकञ्चुकम् ।
आभ्यां प्रच्छन्नचारिभ्यां बाधा मय्युपपत्स्यते ॥ १६ ॥

इति सञ्चिन्त्य चित्तेन चित्तवानपि तापनिः ।
विहस्तस्तत्र वित्रासात् स्थातुं[2] गन्तुं च नाशकत् ॥ १७ ॥

उत्प्लुत्योच्चैरवप्लुत्य निकुञ्जेषु निलीय च ।
वेशं वेशं प्रतिगुहं कापेयं प्रकटं व्यधात् ॥ १८ ॥

स चतुर्भिः सहचरैरन्वितः समभीतिभिः ।
तमद्रिमसकृद्भीतः पर्यक्रामत् समन्ततः ॥ १९ ॥

उद्वालन्यङ्मुखं पश्यन् सालात् सालान्तरं व्रजन् ।
शब्दायमानश्शीत्कारैः किं नाम न चकार सः ॥ २० ॥

अवस्थाप्य ततश्चित्तं प्रकृतौ भृशकातरम् ।
मतिमन्तं हनूमन्तं मतिमानित्यभाषत ॥ २१ ॥

गच्छ जानीहि कावेतौ भीतिप्रीतिकृतौ मम ।
चारौ वा तापसौ वेति व्यवसायं च हृद्गतम् ॥ २२ ॥

---

१. 'वी', २. 'गन्तुं स्थातुं च' ख. पाठः.

अवधार्याथ तद्वाक्यं कामरूपः स मारुतिः ।
भिक्षुरूपेण सञ्छन्नस्तयोरभ्याशमभ्यगात् ॥ २३ ॥

शङ्खचक्रधनुर्मत्स्यैर्मुद्रितानि पदानि सः ।
मार्गपांसुषु संलक्ष्य मेने तावतिमानुषौ ॥ २४ ॥

अञ्जनच्छेदसौभाग्यं व्यञ्जयन्तीं वपुःश्रियम् ।
तेजांसि च समग्राणि प्रागल्भीमप्यनन्यगाम् ॥ २५ ॥

संविधानं च गात्राणां दृढश्लक्ष्णममेदसा ।
लक्षीकृत्य तयोरक्ष्णोरूचिवानिति विस्मितः ॥ २६ ॥

मन्ये निखिलराजन्यमौलिनीराजितानि वाम् ।
अर्हन्ति पदपद्मानि मणिपीठाधिरोहणम् ॥ २७ ॥

व्यक्तस्निग्धोर्ध्वरेखाणि सङ्क्रान्तान्यध्वरेणुषु ।
इमानि तललक्ष्माणि दुर्लभानि हरावपि ॥ २८ ॥

युष्मत्प्रपदसंस्थानं वीक्ष्य व्रीलादवाङ्मुखैः ।
अगाधे सलिले मन्ये निमग्नं नाम कच्छपैः ॥ २९ ॥

शमं केतकगर्भाणां सुभगम्मन्यता व्रजेत् ।
जङ्घानुपूर्व्या भवतोरभिभूता महौजसोः ॥ ३० ॥

नूनं जानूनि जाने वां प्रयातानि समुद्गताम् ।
गुणादर्शनिधानाय ये जगत्पालनक्षमाः ॥ ३१ ॥

दम्भं मरकतस्तम्भः पश्यन्नूरुद्वयीमिमाम् ।
परस्परोपमेयां वां तावत् त्यजतु दूरतः ॥ ३२ ॥

इमे वां जघने पीने मृदुदिव्यांशुकोचिते ।
अकिञ्चनेषु सुलभं वल्कलं बिभृतः कथम् ॥ ३३ ॥

अस्त्येव पद्मं नाभौ वां छन्नं मुखशशित्विषा ।
तदुद्गतां द्विरेफालीं शङ्के रोमावलीमिमाम् ॥ ३४ ॥

प्रमृष्टपार्श्वे युवयोर्व्यायामकर्शितोदरे ।
मध्ये विनिहिते नेत्रे कथमुत्पाटयेज्जनः ॥ ३५ ॥

पराध्यमणिहाराढ्यं वक्षः क्रीडाजिरं श्रियः ।
एतदास्वाद्य भवतोः प्रसीदति मनो मम ॥ ३६ ॥

भुजङ्गभोगभीमैर्वां भुजैराजानुलम्बिभिः ।
उपघ्रैरात्तगन्धानां कोऽर्थः कस्य न साध्यते ॥ ३७ ॥

प्रकोष्ठे लक्ष्यते वामे चित्रमेकतरस्य वाम् ।
धनुर्ज्याघातपरुषः किणोऽयमचिरोद्भवः ॥ ३८ ॥

सिंहसंहननस्कन्धौ[1] कण्ठे कम्बुत्रपाकरे ।
स्मेरं रत्नांशुभिर्निष्कं कथं नामुञ्चथः शुभम् ॥ ३९ ॥

बन्धुजीवरुचिस्तेनः प्रभासन्ध्यायिताम्बरः ।
युवयोर्बिम्बविब्बोकेष्वधरः शिथिलादरः ॥ ४० ॥

दन्तमौक्तिकनिष्ठ्यूता मनःकुमुदकौमुदी ।
कान्तिर्गङ्गाम्बुगौरी वामेषा स्नपयतीव माम् ॥ ४१ ॥

DR.RUPAK NATH (DR.RUPAK NATH)

अनर्घरत्नताटङ्कप्रभापूरैर्विसर्पिभिः ।
परभागं न धत्ते किं युवयोर्गण्डमण्डली ॥ ४२ ॥

नन्दनोद्यानवास्तव्यशारिकातुण्डविभ्रमम् ।
पर्वण्यर्वाचि कुर्वाणे नासिके वां विराजतः ॥ ४३ ॥

युष्मन्नयनवार्तायां दूरे पद्मोत्पलश्रियः ।
जलेषु स्थितिमासाद्य तानि जीवन्त्यपत्रपम् ॥ ४४ ॥

न परं प्रियवादोऽयं युष्मद्भ्रूभङ्गविभ्रमः ।
क्षमते किङ्करीकर्तुं पतिं विश्वसृजामपि ॥ ४५ ॥

आभिर्ललाटरेखाभिर्व्रजन्तीभिर्विशालताम् ।
सर्वातिशायि भवतोर्व्यज्यते दैर्घ्यमायुषः ॥ ४६ ॥

कलमाग्रपिशङ्गीनां जटानां वीक्ष्य वैभवम् ।
शिरसा लालितानां वां किरीटमनुशोचति ॥ ४७ ॥

---

1. 'ख' ख. पाठः.

उद्यच्छति शिरो नन्तुं हस्तौ मे बन्धुमञ्जलिम् ।
जिह्वा स्तोतुं मनः स्मर्तुं बाहू चालिङ्गितुं युवाम् ॥ ४८ ॥

यस्मिन् प्रसादः स्तोकोऽपि भवतोर्भाग्यभाजनम् ।
मन्ये स श्लाघ्यते लोके षड्भिरहितः पुमान् ॥ ४९ ॥

आशास्ते मे मनस्तावन्निर्ज्ञातुं कौ युवामिति ।
प्रणयादनुयोक्तुं तु जिह्वा कुण्ठत्वमृच्छति ॥ ५० ॥

इत्युक्ते तेन सौमित्रिर्दृशा रामेण चोदितः ।
स्वसम्भवादि यद् वृत्तं सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ ५१ ॥

स तु विश्वासमापन्नस्तस्य वाचा विशुद्धया ।
मस्करित्वं परित्यज्य प्राग्रूपमभजत् कपिः ॥ ५२ ॥

स वालिना निरस्तस्य सुग्रीवस्य व्यपेक्षितम् ।
सचिवं तस्य चात्मानमाप्तमाप्त्यै व्यजिज्ञपत् ॥ ५३ ॥

प्रत्ययं प्राप्य तौ तस्मिन् पावनौ लोकपावनौ ।
प्रार्थयामासतुः सख्यं तापनौ शत्रुतापनौ ॥ ५४ ॥

अमूकविक्रमस्तस्मादृश्यमूकं निनाय तौ ।
भ्रातुस्त्रस्तः स यत्रास्ते सुग्रीवो मतिमत्तमः ॥ ५५ ॥

मालेयस्य प्रवालेषु रचितेषु हनूमता ।
निषसाद तथा रामः सुग्रीवं च न्यवेशयत् ॥ ५६ ॥

अविज्ञातार्थताम्लानं वानरेन्द्रं स मारुतिः ।
उपगम्य यथावृत्तमुपादिशदुपांशु तौ ॥ ५७ ॥

सम्भावयन्तावन्योन्यं प्रसादामलया दृशा ।
सिद्धमित्येव मेनाते तावुभौ स्वं चिकीर्षितम् ॥ ५८ ॥

अथ प्रथमसंसृष्टेऽप्याश्रितः प्रत्ययं विभौ ।
खिन्नं कृतार्थयामास कपिरात्मानमात्मवान् ॥ ५९ ॥

आस्वाद्यास्वाद्य नेत्राभ्यां मुहुरानन्दवारिभिः ।
शिशिरैः परिपूर्णाभ्यामित्युवाच स राघवम् ॥ ६० ॥

---

१. 'तं' क. पाठः.   २. 'च' ख. पाठः.

आपद्भिरभिभूतानां शोच्या भवति भारती ।
चपलानां प्रकृत्यैव मादृशां तु विशेषतः ॥ ६१ ॥

यस्मिन् भवेत् प्रलपितं दीनानामप्रतिक्रियम् ।
दौरात्म्याच्छक्त्यभावाद् वा तत्र तूष्णींस्थितिर्वरम् ॥ ६२ ॥

भवादृशेषु दीनानामुचितं परिदेवितम् ।
अनुकम्पाममोघां ये हृदये तेषु बिभ्रति ॥ ६३ ॥

पुंसामकृत्रिमस्नेहं मित्रं दुर्लभमापदि ।
विशेषेण च तत् तावन्नियत्या मह्यमर्पितम् ॥ ६४ ॥

कुलसिद्धेषु मित्रेषु विकलेषु विपत्तिभिः ।
उपकाराः प्रयुक्ता ये ते स्युरापेक्षिका मिथः ॥ ६५ ॥

पतितान् विनिपातेषु शरण्यः शरणागतान् ।
पशूनिवान्धकूपेषु यस्तारयति स प्रभुः ॥ ६६ ॥

मा भूत् प्रत्युपकर्तेति मतिस्ते कपिनामुना ।
यशश्चन्द्रातपस्मेरं पुनरप्युपबृंहय ॥ ६७ ॥

भुजाबलेन स्वेनैव विनिवार्य सुरासुरान् ।
येन प्रागेकवीरेण मथितः क्षीरसागरः ॥ ६८ ॥

प्राप्य प्रभातवेलायां येन दूरीकृतश्रमम् ।
चतुस्सागरवेलासु सन्ध्या नित्यमुपास्यते ॥ ६९ ॥

मायाबलमदोद्रिक्तौ दैत्यौ मायाविदुन्दुभी ।
यो जगत्यप्रतिद्वन्द्वौ द्वौ पञ्चत्वमजीगमत् ॥ ७० ॥

लीलान्दोलितकैलासः पौलस्त्यो यस्तवाघकृत् ।
यद्वालसुखशय्यायामशेत बहुवत्सरम् ॥ ७१ ॥

सम्मुखीनस्य सङ्ग्रामे साक्षादपि बलद्विषः ।
प्राणितस्तपसा तेजः स्वतेजसि जुहोति यः ॥ ७२ ॥

धर्मादचलतो[२] यस्य योगिनस्तेजसां निधेः ।
युयुत्सया पुरः स्थातुं त्रिलोक्यां कोऽपि न क्षमः ॥ ७३ ॥

---

१. 'पा', २. 'तस्तस्य' क. पाठः.

एकोदरोद्भवस्नेहाद् वालिना [1]तेन वर्धितः ।
असंविभक्तमैश्वर्यं प्रेम्णाहमनुभावितः ॥ ७४ ॥

भ्रातृसंश्लेषसम्पत्तिराशास्या सर्वदा नृणाम् ।
मिथः सुखबलासक्तिर्यया सैकान्तदुर्लभा ॥ ७५ ॥

स मे माता पिता स्वामी हितकृत् प्रियकृद् गुरुः ।
अहं तु तस्य सचिवो दूतः कर्मान्तिकोऽनुगः ॥ ७६ ॥

चिन्त्यमानेष्वगाधेषु राजतन्त्रेषु मन्त्रिभिः ।
सुग्रीवः किमु तत्रेति मां तान् पृच्छति वत्सलः[2] ॥ ७७ ॥

भ्रातुः प्रियतया तेषां कुमारस्याङ्गदस्य च ।
मद्वृत्त्या च विधेयेषु गतोऽहमुपसेव्यताम् ॥ ७८ ॥

विश्वाससुरभिः स्नेहस्तस्य मय्यङ्गदे पुनः ।
एवं बहुतिथः कालो गतो नावेकचेतसोः ॥ ७९ ॥

अथैकदा मे भावित्वाद् दैवे विपरिवर्तिनि ।
स मायावी समाह्वास्त समराय ममाग्रजम् ॥ ८० ॥

श्रुत्वा गर्वध्वनिं तस्मिन् निष्क्रामति मया सह ।
स विवेश भिया धावन् पातालप्रतिमं बिलम् ॥ ८१ ॥

तमन्वगाविशद् भ्राता मां विधाय गुहामुखे ।
अहमप्यास्थितस्तत्र तस्याज्ञां परिपालयन् ॥ ८२ ॥

अन्विच्छतस्तमस्यन्धे तं निलीनं ततस्ततः ।
अगृहीतार्थनेत्रस्य कोऽपि कालोऽत्यवर्तत ॥ ८३ ॥

किमप्यशिवमाशङ्क्य भ्रातुर्दैत्येन भावितम् ।
द्वारं पिधाय शैलेन किष्किन्धां प्राविशं शुचा ॥ ८४ ॥

अनिच्छन्नेव शोकेन सङ्गतैर्मौलमन्त्रिभिः ।
अहमात्मविनाशाय तत्पदे लघु कारितः ॥ ८५ ॥

अल्पेनापि निमित्तेन सौभ्रात्रं भिद्यते नृणाम् ।
पुनस्तत्प्रतिसन्धानं महतापि न लभ्यते ॥ ८६ ॥

---

१. 'त', २. 'लः। वि' क. पाठः.

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

भ्राता बिलोदरे भ्रान्त्वा तं गृहीत्वा निगृह्य च ।
क्षिप्त्वा दूरं पिधानाद्रिं निर्यन् मां तत्र नैक्षत ॥ ८७ ॥

स मे विषमतां मत्वा हिक्काभिः पूरयन् नभः ।
प्रत्यवाप पुरीं रोषाद् दृग्भ्यामग्निमिवोद्वमन् ॥ ८८ ॥

तस्य निर्घोषमाकर्ण्य वेगादापततः पुरीम् ।
अभिषेककृतो ये मे निलीना दिक्षु दिक्षु ते ॥ ८९ ॥

तं कृतान्तमिवालक्ष्य क्षमस्व भ्रातरक्रमम् ।
कृतं मयेति प्रणमन् व्यलपं तन्न सोऽग्रहीत् ॥ ९० ॥

स मामुन्मथ्य तेजस्वी क्षेत्रियं वैरमुद्वहन् ।
सौभ्रात्रं दुस्त्यजं हित्वा स्वपुरान्निरकासयत् ॥ ९१ ॥

सोदर्यस्नेहमत्यक्तुं[1] दुस्त्यजं लक्ष्मणाग्रज ! ।
सान्त्वपूर्वं महत् कर्म मया तस्मिन् कृतं बहु ॥ ९२ ॥

प्रणतं[2] प्रार्थितं[3] छन्नं प्रसादार्थमुपोपितम्[4] ।
नलतारसुषेणाद्यैराप्तैरावे[5]दितं मिथः ॥ ९३ ॥

किञ्च दूरमपक्रान्त[6]स्त्रस्तस्तस्माज्जिघांसतः ।
पर्यटन् पृथिवीं कृत्स्नां त्रातारं नास्मि दृष्टवान् ॥ ९४ ॥

मतङ्गस्य मुनेः शापाद् वालिनो ग्रमभूर्गिरिः ।
अहं तत्प्रत्ययेनैव वीतभीतिरिह स्थितः ॥ ९५ ॥

एभिः सजातिभिः स्निग्धैः समं ध्यायन्निमां दशाम् ।
न पारमवगच्छामि फलपत्रतृणाशनः ॥ ९६ ॥

दैवादेवं निवसतोर्विषमं प्राप्य दण्डके ।
युवयोर्वृत्तमालोक्य शोचामि भ्रातृवत्सल[7] ! ॥ ९७ ॥

मन्ये नात्यन्तमात्मानं नियत्यामपराधिनम् ।
अस्मिन् काले महाबाहो ! दर्शितस्त्वं तया यतः ॥ ९८ ॥

---

१. 'न्तं' ख. पाठः, २. 'तः', ३. 'तजनः प्र', ४, ५. 'तः' क. पाठः. ६. 'न्तत्रस्तं तस्मा', ७. 'लः' ख. पाठः

मनसः स्थिरता नाम नोत्पाद्या करणान्तरैः ।
या कामधेनुरर्थानां यस्यास्त्वम[2]सि संश्रयः ॥ ९९ ॥

पृथिव्यां नवखण्डायां पुनर्द्वीपान्तरेष्वपि ।
सागरेषु च सर्वेषु विचेष्ये जनकात्मजाम् ॥ १०० ॥

पूर्यते वचसां पूरैः कृतार्थीकुरु मामिह ।
नहि कृ[3]त्यवतां चेतः प्रायः कर्मान्तरक्षमम् ॥ १०१ ॥

विज्ञाप्येति स्ववृत्तान्तं रामस्यार्पितवान् पुरः ।
भूषणान्युत्तरी[4]यं च प्राक्षिपद् यानि मैथिली ॥ १०२ ॥

वीक्ष्य तानि परार्घ्यानि निर्विष्टानि तया पुरो[5] ।
रामः प्रकृत्या धीरोऽपि भेजे कामपि विक्रियाम् ॥ १०३ ॥

प्रत्यापत्तिं धृतिं नीत्वा पुनरप्युन्नतेहितः ।
अर्थवत् प्रमितं वाक्यमित्युवाच रघूद्वहः ॥ १०४ ॥

श्रुता मया दशेयं ते धियः खेदोऽपनीयताम् ।
तावत् त्वमाश्रितोऽसीति न मां धिन्वन्ति तद्गुणाः ॥ १०५ ॥

समाश्वसिहि सुग्रीव! शृणु मे सूनृतं वचः ।
नचिराद् रामबाणस्त्वां कृच्छ्रादुत्तारयिष्यति ॥ १०६ ॥

हृतदारस्य मे वाणी नैवादरपदं नृणाम् ।
निर्मक्षिकं तथापि त्वं साम्राज्यमधु पास्यसि ॥ १०७ ॥

तुल्यापत्तिषु मुख्याय सख्याय स्पृहये[6] त्वया ।
स्थिरीकृतेन येनावां क्रियासिद्धिं लभावहे ॥ १०८ ॥

इत्युक्तवति काकुत्स्थे वचः प्रकृतसाधकम् ।
भृशमाप्यायितः स्वान्ते जगाद पवनात्मजः ॥ १०९ ॥

युज्यते त्वयि युक्तज्ञे वागियं वाग्विदां वर! ।
जाग्रतां जगतां हेतोस्त्वादृशां किमशोभनम् ॥ ११० ॥

अपदानफलोदर्कं स्वराज्यादवरोपणम् ।
त्वादृशां मद्विधानां तु दौर्गत्यायैव केवलम् ॥ १११ ॥

---

१. 'ति', २. 'मू ॥ स वि', ३. 'ष्य स्व', ४. 'यानि प्रा', ५. 'रः', ६. 'ते' क. पाठः.

शीलव्यसनसाम्ये हि पुंसां सख्यं प्रशस्यते ।
अत्र नान्वेति तद् यस्माद् धीरोदात्तोऽस्ययं कपिः ॥ ११२ ॥

सर्वातीतस्य वशिनस्तव शक्तिमतः प्रभो ! ।
भैक्षचर्येव रुद्रस्य शोभते वनवासिता ॥ ११३ ॥

तिरश्चः स्मर नः सौम्य ! साहसार्थान् वनौकसः ।
विश्वासस्तव किं जज्ञे जटायुषि जलायुषि ॥ ११४ ॥

अहो सुजीवितं तस्य तिरश्चोऽपि जटायुषः ।
यश्चलैरसुभिः कीर्त्तिं त्वदर्थे शाश्वतीमगात् ॥ ११५ ॥

स्फीतचापलसम्पर्के मर्कटेऽस्मिन् प्रसारिता ।
केवला ते कृपावल्ली फलं बध्नातु माचिरम् ॥ ११६ ॥

इत्युक्त्वोपरते तस्मिन् वाक्प्रवीणे हनूमति ।
युक्तस्तस्योपकाराय जगाद भरताग्रजः ॥ ११७ ॥

सुहृदौ तौ हि यौ लोके परस्परकृताश्रयौ ।
वंशस्थितिं वितन्वानौ वेश्ममल्लाविवोच्छ्रितौ ॥ ११८ ॥

सवितुस्त्वं सुतः साक्षात् तद्वंश्या वयमप्यतः ।
प्रागेवास्त्येव सम्बन्धः स पारोक्ष्येण विश्लथः ॥ ११९ ॥

घटितं दिष्टयोगेन तन्नवीकृत्य साम्प्रतम् ।
त्वया तत् सख्यमिच्छामि यस्य साक्षी हुताशनः ॥ १२० ॥

मारुते! चारु ते कर्म येनावामिह योजितौ ।
सचिवे त्वयि विन्यस्तं सुग्रीवस्यास्य काङ्क्षितम् ॥ १२१ ॥

दारुसङ्घर्षजं तावदुपपादय पावकम् ।
यत्साक्षि नौ भवेत् सख्यं स्थिरं कल्पान्तरेष्वपि ॥ १२२ ॥

इत्याज्ञयाहृतं वह्निं प्रमाणीकृत्य कृत्यवित् ।
दृढयामास तत् सख्यं फलदं यद् द्वयोरपि ॥ १२३ ॥

सप्तसालविभेदेन स्पष्टविक्रमसम्पदा ।
नियुक्तस्तेन सुग्रीवः समरायाह्वताग्रजम् ॥ १२४ ॥

शुश्रुवानयथापूर्वं तर्जिताशनि गर्जितम् ।
तस्य रामानुशिष्टस्य वाली मन्दमदोऽभवत् ॥ १२५ ॥

त्वत्तः पराजितः पूर्वं सुग्रीवस्तावदागतः ।
दर्पादाह्वयते तेन शङ्का सुमहती मम ॥ १२६ ॥

इति वाचा निरुद्धोऽपि तारया साश्रुधारया ।
पुरान्निरगमद् वाली पादन्यासोद्धुतावनिः ॥ १२७ ॥

अदृष्टचरमालक्ष्य प्रभावं तस्य दुर्धरम् ।
तत्प्राप्तावुद्यतां मेने वासविः स्वां जयश्रियम् ॥ १२८ ॥

रामसुत्रामदत्ताभ्यां स्रग्भ्यां विहितभूषणौ ।
युयुधाते ससंरम्भौ तावन्योन्यजिघांसया ॥ १२९ ॥

रामः पथा निगूढेन दर्शितेन हनूमता ।
सज्जः सज्यं धनुः कृत्वा सालमूलमुपासदत् ॥ १३० ॥

सर्वाकारस्वविश्वस्तसुग्रीवक्षेमहेतवे ।
विभुर्धर्मैकनिष्ठोऽपि चक्रे तद् कर्म दुर्वचम् ॥ १३१ ॥

सन्धाय सायकं चापे रिपूणामव्रसाधकम् ।
प्रजिघाय तिरोभूतः स जिघांसुः कपीश्वरे ॥ १३२ ॥

अथ प्रलयदम्भोलिदम्भोत्पाटनलम्पटः ।
स वक्षसि निमग्नोऽभूद् वालिनः शौर्यशालिनः ॥ १३३ ॥

तथा गम्भीरसत्त्वोऽपि स कपीनामधीश्वरः ।
रामस्यैकेन बाणेन हृदि विद्धोऽपतद् भुवि ॥ १३४ ॥

ददर्श चाविदूरे तं रामं राजीवलोचनम् ।
स्वस्मिन्नत्याहितं कर्म स्थितं कृत्वा निरागसि ॥ १३५ ॥

इतः परस्तात् पुत्रो मे रक्षितव्योऽयमङ्गदः ।
तारा चेत्युक्तवान् वाचं ददौ भ्रात्रे निजां श्रियम् ॥ १३६ ॥

कालेन कालिते तस्मिन् महावीरे रघूत्तमः ।
मौलैः सार्धं स सुग्रीवं कपिराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ १३७ ॥

DR.RUPNATH(DR.RUPAK NATH)

राजभावेन सम्पन्नो मित्राप्यायितमण्डलः ।
दूरादद्रिभयान्मुक्तस्तारापतिररोचत ॥ १३८ ॥

भ्रात्रा त्यक्तस्तथापन्नः सुग्रीवः परमां श्रियम् ।
लेभे रामप्रसादेन प्रार्थ्यो हि महदाश्रयः ॥ १३९ ॥

कृताभिषेकमङ्गलं सहस्रभानुनन्दनम् ।
निरीक्ष्य वालिविप्लवं न सस्मरुः प्लवङ्गमाः ॥ १४० ॥

नभः[1] प्रत्यासन्नं न पुनरयमुद्योगसमय-
ऋतुर्यासीमस्मिञ्छिखरिणि ससौमित्रिरुषितः ।
प्रतीक्षे त्वत्प्राप्तिं शरदुपगमं चेत्यनुवदन्[2]
प्रवेष्टुं किष्किन्धां स विभुरनुमेने कपिवरम् ॥ १४१ ॥

तदनु कपीनां नेता पर्याप्तमनोरथः पुरीं गत्वा ।
भेजे भोगान् दिव्यान् काकुत्स्थाज्ञां दृढं दधत् स्वान्ते ॥ १४२ ॥

इत्थं कृत्वा जगदुपकृतौ जागृविः संश्रितार्थं
शृङ्गोत्सङ्गस्खलितजलदं माल्यवन्तं समेत्य ।
कालापेक्षामुकुलितमतिर्जानकीयोगमुच्चै-
राशासानो लघु रघुपतिस्तत्र वासं वितेने ॥ १४३ ॥

इति रघुवीरचरितेऽष्टमः सर्गः ।

अथ नवमः सर्गः ।

अथ विचित्रमणिद्युतिमञ्जरीकवलिताखिलदिग्वलयं विभुः ।
हिमगिरेरपि दर्पमसारतां नगमयं गमयन्तमवैक्षत ॥ १ ॥

क्वचन विभ्रतमद्भुतपत्रिकां तटनिलीनमरालकरालिताम् ।
घनमधुद्रवमेदुरसौरभां कमलिनीमलिनीलितपङ्कजाम् ॥ २ ॥

---

१. 'भस्यासन्नेऽस्मिन् न' क. पाठः. २. 'पदं प्र' ख. पाठः.

क्वचन भीमगुहागतकेसरिप्रहितहुंकृतिभीतमतङ्गजम् ।
तटशयालुवलाहकगर्जितत्रसदहिं(स्रहिं)दाहिंस्रमृगद्विजम् ॥ ३ ॥

शिखरमस्तकनिस्तुषभासुरस्फटिकरत्नमरीचिभिरुन्मुखैः ।
मरतकच्छवि लक्ष्म हिमत्विषः शशमयं शमयन्तमनुक्षपम् ॥ ४ ॥

उपरिभूतलपातुकनिर्झरस्रुतिभिरुद्गलिताभिरितस्ततः ।
रजतपट्टविडम्बितकान्तिभिः सिततमं ततमञ्जुलवीचिभिः ॥ ५ ॥

श्रुतिसुखोद्गमकिन्नरचारणप्रहितमूर्छनमप्सरसां गणैः ।
विहितलास्यविशेषमनुस्वनच्छुकपिकं कपिकम्पितपादपम् ॥ ६ ॥

प्रकृतसान्ध्यमनोकहपल्लवैस्तिमिरितं क्वचिदिन्द्रमणित्विषा ।
परिणतद्विपदन्तपरिक्षतिस्थपुटितं पुटितं क्व च सानुभिः ॥ ७ ॥

इति विधाय तमद्रिवरं प्रियाविरहसम्भृतदुर्जरहृज्ज्वरः ।
अवददित्यपहस्तितकान्तिमान् गजगतिर्जगति श्रुतपौरुषः ॥ ८ ॥

किसलयाङ्गुलिभिः प्रतितर्जयन् मधुपझङ्कृतिहुङ्कृतिमुत्सृजन् ।
परिहसन् कुसुमैरपदं गिरां क्रममसौ मम सौति महागिरिः ॥ ९ ॥

न गिरिरेष पुरातनराक्षसः कृतपलाशकुलोन्नतिरानयन् ।
हृदि रुजं निजवंश्यदशाननप्रियतयायतया मम माल्यवान् ॥ १० ॥

अपकृतं किमगोत्तम ! ते मया कमुपकारमधत्त च मन्मथः ।
सृजसि यत् कुसुमास्त्रपरम्परां प्रभवतो भवतो नहि तत् क्षमम् ॥ ११ ॥

त्वं ब्रह्मणाश्रितिरभूः किल पूर्वकाले
त्वामाश्रितस्तपनसूनुरवाप लक्ष्मीम् ।
मामप्यगेन्द्र ! घटय प्रिययार्तिभाजा-
मभ्युन्नताश्रयगुणः खलु कामधेनुः ॥ १२ ॥

विचकिल ! चकितमृगाक्षीं दर्शय मे दर्शनीयतिलकमुखीम् ।
तव सुरभिकुसुमजातं तस्याः केशैः प्रसाधयिष्यामि ॥ १३ ॥

रघुवर ! तव मास्म भूद् विषादः प्रियतमया नचिरेण योक्ष्यसे त्वम् ।
इदमभिनयतीव वल्लरीयं वरवनिताकरकोमलैः प्रवालैः ॥ १४ ॥

प्राणेभ्योऽपि गरीयसी सहचरी सीता क ते वर्तते
श्यामा मां मुकुलैरियं पुलकिता गाढं समालिङ्गति ।
क्षीणोऽस्म्यस्मि कृतार्थतामुपगतः पश्यावयोरन्तरं
हन्तेत्थं सहकार एष हसति स्मेरैः प्रसूनोद्गमैः ॥ १६ ॥

एते बत प्रियतमाविरहापकल्पं मामीक्षमीक्षमलिभिर्विहितार्तनादाः ।
मुञ्चन्ति बाष्पसलिलानि महीरुहोऽपि पुष्पोदरस्रुतमरन्दमिषेण नूनम् ॥

इति बहुविधवाचि रामभद्रे दधाति मनः सविषादशोकमूकम् ।
किमपि किमपि चिन्तयाञ्चकार श्रुतिनिपुणोऽथ सुमित्रया प्रसूतः ॥१७॥

दिक्कूलङ्कषगर्जितैः कवलितव्योमावकाशा घनै-
गाढाश्लेषविधेः सरोरुहदृशां यूनां च सन्धापनी ।
ग्रीष्मोष्मप्रतिपन्नवार्धकधरातारुण्यविश्राणिनी
वेला मन्मथवैभवैकशरणं प्रावर्तत प्रावृषः ॥ १८ ॥

हर्म्यस्थलानि मणिदर्पणनिस्तलानि
ज्योत्स्नानुलेपसुभगासु विभावरीषु ।
जुष्टानि नूतनघनाम्बुजडीकृतानि
शीतालवः प्रियगृहा विजहुर्युवानः ॥ १९ ॥

वरयुवतिनितम्बाडम्बराण्यापगानां
गलितजलदुकूलान्याश्रिताः सैकतानि ।
घनसमयविरक्ताः स्वैरमापृच्छ्य हंसाः
शिवसलिलनिषेव्यं मानसं प्राप्तवन्तः ॥ २० ॥

कैरवकेसरधूलीपालीकवचितमनसिजयोधसहायाः ।
सौरभसौहृदरसिका एते झटिति हि विक्रान्तिमुपेता वाताः ॥ २१ ॥

प्रत्युद्गताः केकिभिरार्तिभाजामाप्यायकाश्चातकपोतकानाम् ।
प्रवर्तकाः केतकसौरभाणामाविर्बभूवुर्नववारिवाहाः ॥ २२ ॥

घनैरुत्सृष्टानां प्रथमपयसां प्राप्य विभवं
क्षितिर्बाष्पैरुष्णैः समुदगिरद् याः स्वसमये ।

---

१. 'रः' ख. पाठः.

न तावत् किं चक्रुः स्मरविजयहेतोर्जगति ता
विकोशाः कन्दल्यः पथिकहृदयग्रन्थिभिदुराः ॥ २३ ॥

लघुमधुकुसुमं निषिध्य नीपं सुरभितमामनु मालतीं प्रयातान् ।
मधुकरनिकरानवेक्ष्य फुल्लप्रसवनिभाद् गिरिमल्लिका जहास ॥ २४ ॥

परिणतपल्लवराशिर्विकलः प्रसवैर्मधुव्रतापेतः ।
अभवदशोकः शोच्यः कदम्बसंक्रान्तभूरिसौभाग्यः ॥ २५ ॥

धूमस्तोमानुकारि प्रथममथ पुरो मारुतास्फालनेन
व्याप्तं व्योमान्तराले सुरपतिधनुषः शारितं मण्डलेन ।
धारानाराचपातैरवनिमभितुदद् वीक्ष्य जातं घनाना-
मुन्मादोन्मेषशोच्यप्रकृतिरिति किमप्यूचिवान् रामभद्रः ॥ २६ ॥

पीत्वा विषं जलनिधेः सहसोत्पतन्तः
कृत्वा निनादमथ दिक्षु परिभ्रमन्तः ।
आघूर्णमानतुमुलश्वसनावखिन्ना
मेघाः प्रसह्य पुनरेव तदुद्वमन्ति ॥ २७ ॥

दिशः सर्वाः खर्वा इव कवचिता मेघपटलैः
प्रलम्बैस्तैः कैश्चिद् गगनमपि सङ्कोचविरलम् ।
न दृश्यन्ते शैलाः समदशिखिनादैरनुमिताः
सिलिन्ध्रैरुद्भिन्नैः क्षितिरपि दृशोर्मे विषमदा ॥ २८ ॥

पवमानजवेन धावमानैः स्थगितज्योतिरितस्ततः प्रकीर्णैः ।
जलपानपिचण्डिलैः पयोधेश्चरतीवाम्बरमम्बुवाहजालैः ॥ २९ ॥

वेगोन्मूलितभीमसालपवनप्रेङ्खोलिताभ्रोदरा-
दुत्सृष्टा गिरिगण्डशैलभिदुरा धारा मुहुः पाथसाम् ।
वैदेहीविरहापकल्पमनसश्छिन्दन्ति गात्राणि मे
भिन्दन्ति प्रतिमर्म कामसुहृदः किं किं न कुर्वन्त्यमूः ॥ ३० ॥

चेतसापि विमुखेषु परवारिरसने
चातकाननपुटेषु फलिताम्बुपतना ।

---

१. 'द्र', २. 'भ्रा', ३. 'जलं विपान': क. पाठः.

एहि मैथिलि! विलोकय विलोलनयने!
कालिकापि कुरुते रतिमुपाश्रितजने ॥ ३१ ॥

अमृतद्रवपूर्णहेमकुम्भप्रतिमल्लेन मुहुः स्तनद्वयेन ।
मदिराक्षि! ममोरसि प्ररूढं मनसस्तापमिहार्हसि प्रमार्ष्टुम् ॥ ३२ ॥

भवतु रुदितमुच्चैरूर्ध्वबाहुः करिष्ये
पदकमलजुषं मामत्यजज्जानकीति ।
इति मयि विदधाने चण्डि! सौजन्यशून्या
धिगिति जगति वाचस्त्वत्कृतेऽप्युद्भवेयुः ॥ ३३ ॥

शतमखचापमुद्रितनलाङ्कमब्दधृत-
प्रमदमयूरनर्तनमनोज्ञनितम्बभुवः ।
इह भवतीं विना निवसतः स्थिरशोकजडे
मम दधते रुजं हृदि नितान्तममी गिरयः ॥ ३४ ॥

इति विलपति प्रभौ दीनदीनाक्षरं
जनकतनयां विना वर्तमाने वने ।
निशिचरकुलक्षयं कर्तुकामो हत-
श्चिरमजानि लक्ष्मणश्चिन्तयानन्तया ॥ ३५ ॥

दुर्वारदुःखपरिवर्तितधैर्यमार्यं
पङ्कावगाढमिव गन्धगजं निरीक्ष्य ।
ये सद्गुणाः पुरुषभूषणतां गतास्तान्
मोघानमंस्त मदनस्य सति प्रतापे ॥ ३६ ॥

तमपारशोकहतबोधवैभवं
घनरुद्धतेजसमिवोष्णरोचिषम् ।
प्रकृतिं निनीषुरनुनीतिलम्पटः
स शुचं नियम्य गिरमित्थमूचिवान् ॥ ३७ ॥

आर्य! प्रसीद शमयाधिमुपेहि धैर्यं
सीदन्ति नापदि हि भव्यधियः कदापि ।

युष्मद्विधेषु परिमूर्छति चेत् प्रमोहः
कं वा जनः शरणमृच्छतु तुच्छबोधः ॥ ३८ ॥

दृष्टापदाने द्विषि जागरूके
मायाविनीत्थं प्रतिबद्धवैरे ।
विभो ! न वेद्मयस्य पराभवस्य
प्रतिक्रियेदं परिदेवितं किम् ॥ ३९ ॥

मूकत्वे हृदयं स्थितिं न लभते वाचालता चेन्न सा
शोभायै तव शासितुः प्रमुखतः प्रायः परं कल्पते ।
अस्मिन् नाम दशान्तरे परिणते किं ब्रूमहे कुर्महे
किं वा कस्य पुरः प्रलापसलिलैः प्रक्षालयामः शुचम् ॥ ४० ॥

राज्याद् भ्रंशः पितुरुपरमो मातृभिर्विप्रवासो
वन्यैर्वृत्तिः शयनमवनौ दण्डकेषु प्रचारः ।
घोरैर्वैरं निशिचरकुलैः किञ्च दारापहारः
किं किं नाम व्यसनमभवन्न त्वयि प्राज्यवृत्ते ॥ ४१ ॥

यद्वा तोषित एव कौशिकमुनिर्नक्तञ्चरी बाधिता
शार्वे चापमभाजि भार्गवमदो दूरात् समुत्सारितः ।
[1]सत्येऽवस्थितमाश्रितं मुनिवनं युद्धे खरो विद्रुतो
बाली चास्तमितस्त्वया रघुपते ! नासाधि किं वा यशः ॥

अलं वाग्भिराभिः कुरु प्रार्थितं मे
महावीर ! वीरश्रियः पूरय त्वम् ।
शराग्रावकृत्तैर्द्विषामुत्तमाङ्गै-
र्मनस्याहितां कन्दुकोत्क्षेपलीलाम् ॥ ४३ ॥

इति सौमित्रिवचोभिः शमिताधि त्रिजगदाधिशमनपरम् ।
सीतालोचननालीनिश्चूपितमपृतमध्युवास गिरिम् ॥ ४४ ॥

इति रघुवीरचरिते नवमः सर्गः ॥

---

१. 'स्थे च स्थि' २. 'बाह्ययः.' क. पाठः.

DR.RUPAK NATH DR.RUPAK NATH

अथ दशमः सर्गः ।

ततः परिष्कृतं रामं शक्तिसिद्धिगुणोदयैः ।
पद्मालिङ्गा रिपूञ्जेतुं शारदी श्रीरचोदयत् ॥ १ ॥

आलक्ष्याभ्युद्यतं वीरं महत्युत्साहकर्मणि ।
नलिनान्यलिगर्भाणि विकासं प्रतिपेदिरे ॥ २ ॥

मुक्ताशेषजला मेघा निभृता लघुतां गताः ।
व्ययागमावनालोच्य स्थूललक्षा इवाभवन् ॥ ३ ॥

दृप्ता यत्सम्पदा पूर्वं ये रसान्तरनिःस्पृहाः ।
चातकास्ते घनान् रिक्तान् नाभ्यनन्दन् दशापि तान् ॥ ४ ॥

विक्षेपमुखरैर्यन्त्रैरुत्त्रासितशुकोत्कराः ।
केदारोपान्तमासेदुर्गायन्त्यः शालिगोपिकाः ॥ ५ ॥

उदयेन प्रसन्नानि मुनेः सागरपायिनः ।
शूराणां च नदीनां च मनांसि च पयांसि च ॥ ६ ॥

परहस्तिमदामोदभ्रान्तिभाजो मदोत्कटाः ।
सौरभं सप्तपर्णानामसहन्त न दन्तिनः ॥ ७ ॥

[1]पिबतां यौगपद्येन मकरन्दं नवोद्भवम् ।
अभवत् पुण्डरीकेषु भ्रमराणां महोत्सवः ॥ ८ ॥

अमुचद् यां न वर्षासु मेघच्छन्नासु चन्द्रमाः ।
तया चन्द्रिकया पूरीचकार कुमुदोदरम् ॥ ९ ॥

स्फुटमीनप्रचाराणि सरितां वारि भेजिरे ।
स्पष्टसैकतजातानि पुंसामर्घोरुदघ्नताम् ॥ १० ॥

वलाहकानां शकलैर्निःशेषक्षरिताम्भसाम् ।
सङ्कीर्णं सर्वतो व्योम चित्राक्रान्तमिवाभवत् ॥ ११ ॥

प्रतीक्षमाणा निष्पङ्कां वेलामाहृतशालिकाम् ।
कृतयोग्याग्रहा योधा निन्युः शस्त्राणि सज्जताम् ॥ १२ ॥

---

१ 'रसतां' क. पाठः.

एवमभ्युद्यतं कालं निरीक्ष्य सफलोद्यमः।
रामः शत्रुकुलोच्छेत्ता वाचं सौमित्रये ददौ ॥ १३ ॥

शरद् यौवनमारूढा पश्य! वीरश्रियः सखी।
निरुद्यमा वयं तावत् कृत्यवन्तो व्यवस्थिताः ॥ १४ ॥

कबन्धशबरीवाक्यैर्विश्वस्ते मयि मानद!।
उपकारिणि सुग्रीवो मन्ये नाश्वस्यमिच्छति ॥ १५ ॥

छलेन यत्कृते तस्मिन् वालिन्यनपराधिनि।
पातितो निर्विमर्शेन मया रामेण सायकः ॥ १६ ॥

प्रागनिर्विष्टविस्रम्भे मैत्रीमभ्यर्थयत्यपि।
पुमानतिप्रसज्येत सहसा नेति नः श्रुतम् ॥ १७ ॥

विशुद्धया विशुद्धस्य वाचोयुक्त्या हनूमतः।
विलोभितस्य मे बुद्धिरतिचारमुपाश्रिता ॥ १८ ॥

साह्यार्थं मित्रलाभाय मतिर्नातिव्यपेक्षणी।
चापे च त्वयि चायत्तं जानीहि विजयं मम ॥ १९ ॥

अनेनोपकृतिर्मे स्यादित्यनार्द्राशये जने।
मा भूदापन्निमग्नोऽपि नवनीतमना बुधः ॥ २० ॥

हृतदारो दशास्येन सहायार्थी प्लवङ्गमम्।
लिप्सुः प्रतीक्षते रामो मा भूदिति जनश्रुतिः ॥ २१ ॥

तथापि प्राप्य किष्किन्धां राजद्वारमुपाश्रितः।
मामिहावस्थितं तस्मै कपिराजे निवेदय ॥ २२ ॥

स तस्य शासनं कृत्वा हृदि संरम्भनिर्भरे।
उद्दिष्टं स्थानमासाद्य जगाद प्लवगेश्वरम् ॥ २३ ॥

राजन्! कपीनां नेतासि त्वामहं द्रष्टुमागतः।
अवधानप्रदानेन क्रियतां मय्यनुग्रहः ॥ २४ ॥

---

१. 'पि' क. पाठः.

आसीद् दशरथो नाम राजा सत्यप्रतिश्रवः ।
तस्य राम इति ख्यातः पुत्रोऽभूद् गुणवत्तमः ॥ २५ ॥

मात्रा सपत्न्या कैकेय्या निरस्तः स वनं गतः ।
तेनेदं दण्डकं सर्वं कृतं विध्वस्तराक्षसम् ॥ २६ ॥

तस्य गोदावरीतीरे वसतः खरघातिनः ।
रावणेन हृता भार्या मैथिली पतिदेवता ॥ २७ ॥

तामन्वेष्टुं परिक्रामन्नद्रेरद्रिं वनाद् वनम् ।
तुम्बुरुं नाम गन्धर्वं मुनिशापादमोचयत् ॥ २८ ॥

भृङ्गैरम्बरमाचुम्बन्नार्तानां शरणप्रदः ।
इतो नातितरां दूरे माल्यवान् नाम पर्वतः ॥ २९ ॥

उपत्यकायां तस्यास्ति पम्पा नाम शिवोदका ।
कापि पुष्करिणी भृङ्गैरास्फालिततटस्थली ॥ ३० ॥

तत्राश्रमपदं तस्यास्तीरे यत्रावसत् पुरा ।
मतङ्गस्तस्य शिष्याश्च शबरी च चिरन्तनी ॥ ३१ ॥

कृच्छ्रेण वसता तत्र तेन मासचतुष्टयी ।
अत्यवाह्यत धारालैर्घनैर्दुर्दर्शदिङ्मुखा ॥ ३२ ॥

अपि दृष्टः सकृत् क्वापि स शरण्यस्त्वया विभो ! ।
जटिलश्चीरवसनः प्रियाविरहकर्शितः ॥ ३३ ॥

राजन् ! प्राप्तः शरत्कालः पन्थानश्चापकर्दमाः ।
बभूवुः सरितो नाव्याः सुतराः सुतरामिह ॥ ३४ ॥

राजन् कर्माणि सन्त्येव सर्वेषामपि देहिनाम् ।
आत्माभ्युदयबन्धीनि महदल्पव्यवस्थया ॥ ३५ ॥

मृषा न नीयते तेन कालः स्तोकोऽपि जाग्रता ।
आत्मनोऽभ्युचिते कृत्ये वशिना वानरेश्वर ! ॥ ३६ ॥

तस्य भ्राताऽस्मि नाम्नाहं लक्ष्मणस्तत्प्रियङ्करः ।
प्रसादभाजनं चास्मि परमारभ्य जन्मनः ॥ ३७ ॥

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

यस्याभिषेके प्रक्रान्ते प्रारब्धं मङ्गलेष्वथ ।
तस्मिन्नेव वनं प्राप्ते वन्या वृत्तिर्मयादृता ॥ ३८ ॥

अद्य युद्धाय सन्नद्धं तमन्वग् यामि सायुधः ।
अनुवृत्तिर्गुरूणां हि लोकद्वयफलप्रदा ॥ ३९ ॥

त्वया चिरोषितं स्थानं कृपया नः समर्पितम् ।
तत्र निर्व्याकुला राजन्नियन्तं कालमूषिम ॥ ४० ॥

साम्प्रतं गन्तुमिच्छामस्ततः कार्यान्तरोद्यताः ।
न गन्तव्यं ह्यनामन्त्र्य परं परगृहोषितैः ॥ ४१ ॥

शिरसा वहतस्तस्य पदपद्मरजःकणान् ।
करेण चेदं कोदण्डं दुष्करं मे न किञ्चन ॥ ४२ ॥

शृण्वन्नित्थं वचस्तस्य रूक्षं माधुर्यदंशितम् ।
प्रसीद मयि नाथेति पादौ जग्राह तापनिः ॥ ४३ ॥

स तमेव पुरस्कृत्य भयेन व्यथितेन्द्रियः ।
रामस्योपान्तमाश्रित्य प्रणनाम प्रसादयन् ॥ ४४ ॥

मूर्ध्नि बद्धाञ्जलेस्तस्य परिम्लानमुखश्रियः ।
सर्वाङ्गीणाः स्रवन्ति स्म रोमभ्यः स्वेदबिन्दवः ॥ ४५ ॥

तथास्थितं स सुग्रीवं दृशा सम्भाव्य सौम्यया ।
यतस्व सीतामन्वेष्टुमिति धीरमवोचत ॥ ४६ ॥

वचसीति श्रुते तस्मिन् पीयूष इव दुर्लभे ।
पुनर्जातमिवात्मानं मेने स हरिपुङ्गवः ॥ ४७ ॥

तेनोपकृतमात्मानमनृणं कर्तुमुद्यतः ।
तत्प्रसादैकशरणः प्रयत्नाय प्रचक्रमे ॥ ४८ ॥

ततो बालातपाताम्रमुखन्यक्कृतदाडिमा ।
मधुपिङ्गलनेत्रार्चिर्नीराजितनभोङ्गणा ॥ ४९ ॥

शुभ्रदंष्ट्राङ्कुरज्योतिस्स्मेरसृक्पुटोत्कटा ।
विमलोरस्स्थलाक्षिप्तशरदम्बुदडम्बरा ॥ ५० ॥

---

१. 'परा लोकद्वयप्र', २. 'ङ्गा' क. पाठः.

वेगाकृष्टमहासालपातक्षुण्णाद्रिमेखला ।
हेलाच्छोटितलाङ्गूलकृतसौदामिनीजया ॥ ५१ ॥

उद्यत्किलिकिलारावशब्दायितदिगन्तरा ।
सचराचरभूगोलमर्दनक्षमविक्रमा ॥ ५२ ॥

चलद्भुजपदन्यासकम्पितक्षितिमण्डला ।
भीमहिक्काचयत्रस्तवैमानिकमरुद्गणा ॥ ५३ ॥

जम्बूपरिणतिश्यावनखनिर्दारिताहिता ।
उद्धतवररजोराजीजम्बालितसुरापगा ॥ ५४ ॥

रुद्धमारुतसञ्चारा दुर्धरा हरिवाहिनी ।
बद्धाञ्जलिपुटा मूर्ध्नि पर्युपास्त रघूद्वहम् ॥ ५५ ॥

अनौर्वानलनिर्दाह्यमपेयं कुम्भयोनिना ।
कपिसैन्यं तदद्राक्षीदपूर्वमिव सागरम् ॥ ५६ ॥

मारुतिं जाम्बवन्तं च वाचा सम्भाव्य वाक्पटुः ।
वीक्ष्य नीलाङ्गदौ देवः सुग्रीवमिदमूचिवान् ॥ ५७ ॥

विभज्य वानरीं सेनां दिक्षु सर्वासु चारय ।
क्व वा सीता कथं वेति यथावदवधार्यताम् ॥ ५८ ॥

आज्ञां स्रजमिवादाय मूर्ध्ना तस्य कृतादरः ।
सम्भूय यूथपैर्धीमान् गिरमित्युदमीलयत् ॥ ५९ ॥

निर्भरा भाग्यसम्पत्तिस्तावदस्मासु खेलति ।
उपकर्तरि लोकानां वयं यदुपकुर्महे ॥ ६० ॥

इयं नश्चपला जातिः कस्याप्यनुपकारिणी ।
अनया स्वामिनः कृत्यं घटेत यदि के वयम् ॥ ६१ ॥

संविभक्ता चतुर्धासौ सेना व्रजतु मा चिरम् ।
दिक्चतुष्टयमुद्दिश्य यावदर्कत्विषां गतिः ॥ ६२ ॥

द्वीपान् ससागरान् सप्त तद्धर्मानप्यशेषतः ।
इयन्तश्चेदृशश्चेति याथातथ्येन वेद्म्यहम् ॥ ६३ ॥

विचित्य देवीं सर्वत्र विदित्वा तद्दशाः पुनः ।
मासमात्रेण कालेन प्रत्यापत्तिर्विधीयताम् ॥ ६४ ॥

तस्याज्ञामिति संगृह्य यास्यत्सु कपिषु प्रभुः ।
आहूय मारुतिं धीमान् वाचमित्थमुदाहरत ॥ ६५ ॥

वानरेष्वेषु सर्वेषु स्थिरसाहसवृत्तिषु ।
विस्रम्भग्रन्थिरस्त्येव स तु त्वयि विशेषगः ॥ ६६ ॥

त्वया सङ्गच्छमानेन प्रीणिते मे यदा दृशौ ।
तदाप्रभृति वैदेही प्रत्यापन्नेति मे मतिः ॥ ६७ ॥

एते न न करिष्यन्ति मत्कृते साहसान्यपि ।
स्थेयसा त्वत्प्रयत्नेन सिद्धिः सम्पत्स्यते ध्रुवम् ॥ ६८ ॥

इमानि कुसुमानीव व्यञ्जयन्ति फलोद्गमम् ।
त्रिविधानि निमित्तानि प्रसीदति च मे मनः ॥ ६९ ॥

नचिरान्नागनासोरूर्नूनं प्रेक्षिष्यते त्वया ।
दुर्ज्ञेयस्त्वत्प्रयासस्य महिमा हि तथाविधः ॥ ७० ॥

इदं मे जीवितं मूर्तमिव रत्नाङ्गुलीयकम् ।
ऋषिविश्राणितं तस्यै प्रत्ययाय प्रदीयताम् ॥ ७१ ॥

इति तस्मिन् गिरं कृत्वा प्रत्यामुच्याङ्गुलीदलात् ।
स्वमञ्जलिपुटं नीत्वा सवाष्पं निरवर्णयत् ॥ ७२ ॥

निजगाद च भूयस्तन्निःश्वासज्वारिताधरः ।
दर्शनात् प्रभृति स्वस्मिंस्तस्या वृत्तिमनुस्मरन् ॥ ७३ ॥

चिरार्जितानां तपसां विवर्तस्त्वं तपोधनैः ।
त्वया मां दैवसम्पत्तिः स्वयमेव वरिष्यते ॥ ७४ ॥

आर्तेष्वभ्यवपत्तारस्तापसा हि दयालवः ।
तद्योगात् तव ताच्छील्यं निश्चिनोति मतिर्मम ॥ ७५ ॥

उक्तमज्ञातपूर्वेण यदनेन हनूमता ।
तस्यास्तत्प्रत्ययं नेतुमेवमेवेति साधय ॥ ७६ ॥

---

१. 'नी', २. 'सन्नेन' क. पाठः.

किञ्च ब्रवीमि पूर्वं नौ साकेतपुरवासिनोः ।
पुष्पारामेषु या केली विस्मर्तव्या न सा तव ॥ ७७ ॥

इति विज्ञाप्य मद्वाचा तामुच्छ्वासय सुव्रताम् ।
स्त्रीणां हि प्रियसन्दिष्टं वियुक्तानां रसायनम् ॥ ७८ ॥

इदं च वद सुव्यक्तं शपामि पदयोः पितुः ।
सद्वीपान् सागरांस्तीर्त्वाप्यानेष्ये भवतीमिति ॥ ७९ ॥

इत्युक्त्वेतरदुष्प्रापरुचिप्रसरपेशलम् ।
हृदयं मूर्तमिव तन्निदधे तत्करे विभुः ॥ ८० ॥

रक्षौषधमिवादाय तत्पाथेयमिवात्मनः ।
प्रयास्यन् प्रान्तरं भेजे प्रमर्दं मरुतः सुतः ॥ ८१ ॥

प्राणिता तेन सा सेना वानराणां महौजसाम् ।
उद्दिश्य दक्षिणामाशां प्रतस्थे भर्तृशासनात् ॥ ८२ ॥

उदन्यन्तो विचिन्वन्तः शैलसानुषु जानकीम् ।
कण्डुना मुनिना शप्तां प्रापुः श्रान्ता मरुस्थलीम् ॥ ८३ ॥

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

यत्र न प्राणिसञ्चारो नाम्भांसि न महीरुहाः ।
भौमोष्णप्रसराद् यत्र मृगतृष्णा निशास्वपि ॥ ८४ ॥

ते जाङ्गलपदभ्रान्तिद्विगुणीकृतचापलाः ।
बिलं प्रविविशुर्भीमं दर्शितेन पथा द्विजैः ॥ ८५ ॥

हतासुरास्तमस्यन्धे चरन्तः शमितक्षुधः ।
स्वयंप्रभाप्रसादेन निरक्रामन् गुहोदरात् ॥ ८६ ॥

ततः सम्पातिसम्पातं कृत्वोत्क्रान्तं जटायुषम् ।
विज्ञाय तन्मुखात् सीतां लङ्कां नीताममंसत ॥ ८७ ॥

विन्ध्यपादानवन्ध्येहा विलङ्घ्यालङ्घ्यतेजसः ।
अध्वानं पृथुभिर्ध्वानैस्तेरुस्ते रुद्धदिङ्मुखाः ॥ ८८ ॥

समयातिक्रमाद् भर्तुः काकुत्स्थाप्यायितात्मनः ।
अवक्षेपं ययुस्तेषां हृदयानि निरत्ययम् ॥ ८९ ॥

---

१. 'मु' क. पाठः.

वाचा जाम्बवतः स्थैर्यं नीता भूयोऽपि ते गिरिम् ।
मलयं पृष्ठतः कृत्वा पारं प्रापुर्महोदधेः ॥ ९० ॥

तिमिङ्गिलैर्महाभोगैस्तिमिग्रसनलोलुपैः ।
अन्तर्लीनैरिव द्वीपैराघूर्णितजलोदरम् ॥ ९१ ॥

श्रीविलासैरिवालोलैर्हस्तैरिव महोर्मिभिः ।
आलिङ्गन्तं मुहुर्वेलामेलापाकेन वासिताम् ॥ ९२ ॥

पश्यन्ति स्म च निस्सीमकौतुकास्तिमितेक्षणाः ।
तमपारमगाधाम्बुनिलीनासुरभूभृतम् ॥ ९३ ॥

ते तरङ्गानुसारेण प्लवमानास्तदाप्लुताः ।
आलिह्य स्वानि गात्राणि क्षारार्द्राण्युच्चकम्पिरे ॥ ९४ ॥

वरस्त्रीदन्तचारूणि शुक्त्युद्गीर्णानि चापलात् ।
मौक्तिकानि हनौ कृत्वा नीरसानि समत्यजन् ॥ ९५ ॥

अयस्सूचिनिशातेषु श्रान्ताः क्षारतृणेषु ते ।
निषण्णमात्रास्तद्विद्धाः कृतचीत्कारमुत्प्लुताः ॥ ९६ ॥

तत्राङ्गदवचोभिन्नां चित्तवृत्तिं वनौकसाम् ।
मारुतिः प्रकृतिं नीत्वा प्राक्षिपत् प्रस्तुतं प्रति ॥ ९७ ॥

सिन्धूल्लङ्घनसामर्थ्यामप्रगल्भतया पुनः ।
कपिषु ध्यानमूकेषु जाम्बवानाह मारुतिम् ॥ ९८ ॥

प्राक् प्रभाते विजृम्भायां सिसृक्षोः परमेष्ठिनः ।
जातोऽहं प्रथमं देहात् ततः स्वायम्भुवादयः ॥ ९९ ॥

ततः परस्ताज्जानामि विश्वसर्गक्रमं पितुः ।
प्रलयान् कल्पभेदांश्च मनूनां च व्यवस्थितिम् ॥ १०० ॥

परोक्षकीर्तनैः किं स्यात् फलं कालात्ययादृते ।
अस्मिन् काले श्रुतिप्राप्तं यत् तदेकमनाः शृणु ॥ १०१ ॥

अन्विच्छन्तं पुरा वेदान् प्रवृद्धे प्रलयाम्भसि ।
क्रीडन्तं छन्दतो वेद्मि मीनाकारं जगत्प्रभुम् ॥ १०२ ॥

---

१. 'क्रम', २. 'हाजचक', ३. 'न', ४. 'प्रभुम्' ख. पाठः.

ततः सुरासुरोदस्तमन्दरोद्धारहेतवे ।
बद्धकक्ष्यं महाकूर्ममन्वभूवं दृशानया ॥ १०३ ॥

हिरण्याक्षेण पर्यस्तां धरित्रीमुद्धरिष्यतः ।
मायामहावराहस्य महिमा निरवर्ण्यत ॥ १०४ ॥

नखनिर्भिन्नदैत्येन्द्रविकटोरस्स्थलोद्गतैः ।
रुधिरैराप्लुतो दृष्टो मया पुरुषकेसरी ॥ १०५ ॥

पदत्रयेण लोकांस्त्रीन् बलेर्हरति वामने ।
मया त्रिलोकीं भ्रमता दुन्दुभिः समहन्यत ॥ १०६ ॥

त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं क्षिप्तक्षत्रां वितन्वतः ।
यद् वृत्तं जामदग्न्यस्य प्रत्युप्तं तद् दृशोर्मम ॥ १०७ ॥

पुराहमेकयोत्प्लुत्या विरिञ्चभवनं गतः ।
अभिवन्द्य तमद्राक्षमसङ्ख्यान् प्राक्तनान् मनून् ॥ १०८ ॥

कौशिकोद्भावितान् देवान् वैश्वानरपथाद् बहिः ।
अवस्थितांस्ततो गत्वा सद्यः पातालमाश्रितः ॥ १०९ ॥

इति वेगपरीक्षार्थमुत्प्लुतं यौवने सति ।
अतिक्रान्तेन किं तेन वर्षीयानस्मि निस्सहः ॥ ११० ॥

पुनरुक्तवलीव्यक्ति मुखं भ्रूपिहिते दृशौ ।
सवेपथूनि गात्राणि [1]खिन्नानि धिगिमां दशाम् ॥ १११ ॥

मिषत्स्वस्मासु सर्वेषु त्वामहूय रघूद्वहः ।
अञ्जलौ कृतवान् धीमानभिज्ञानाङ्गुलीयकम् ॥ ११२ ॥

भर्तुर्देवस्य देव्याश्च सर्वेषां नो वनौकसाम् ।
दुर्वहः सकलो भारस्त्वय्येव विनिवेशितः ॥ ११३ ॥

सागरोल्लङ्घने शक्तिरस्त्येवैष्वङ्गदादिषु ।
किन्तु मायाविभिर्योद्धुं प्रत्यागन्तुं त्वमीशिषे ॥ ११४ ॥

---

१. 'स्त्रि' क. पाठः.

स्वस्त्यस्तु तात! ते विघ्ना मा भूवन् पथि यास्यतः ।
प्रत्यावृत्तं कृतार्थं त्वां पश्येयमनया दृशा ॥ ११५ ॥

बह्वपायेन मार्गेण तितीर्षोरम्भसां निधिम् ।
तव क्षेमाय भूयास्तामजेयौ रामलक्ष्मणौ ॥ ११६ ॥

अभिज्ञानप्रदानेन सीतायाः प्रत्ययं त्वयि ।
मनःप्रसादः स्वामिन्याः क्षिणोत्वध्वपरिश्रमम् ॥ ११७ ॥

इति शतधृतिसूनोः प्रस्तुतार्थानुकूलां
गिरमवहितचेताः शुश्रुवान् रामदूतः ।
उदधितरणकल्यां मूर्तिमङ्गीकरिष्यन्
समधित पितृतुल्य[1]श्चेतसि स्वं प्रभावम् ॥ ११८ ॥

इति रघुवीरचरिते दशमः सर्गः ।

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

अथैकादशः सर्गः ।

तदनु पवनसूनुर्ऋक्षराजः शकलितमान्द्मरज्जुभिर्वचोभिः ।
विकसितमहिमा दशास्यनीतां जनकसुतामुपचक्रमे विचेतुम् ॥ १ ॥
जनकदुहितृविप्रलम्भखिन्नं विभुमथ तामपि तद्वियार्तिभाजम् ।
उपकृतिनिरतं पतिं कपीनामपि स कृतार्थयितुं बभूव सज्जः ॥ २ ॥
गगनलिहि महेन्द्रशैलमूर्ध्नि व्यवसितचित्तमवस्थितस्य तस्य ।
वपुरलघु शरद्घनावदातं प्रसभमवर्धत सागरं तितीर्षोः ॥ ३ ॥
श्रियमभ[2]जत लब्धपाण्डुभावैः सितरुचि तस्य शिरः कचैरुदीर्णैः ।
शरदुपगमसारिताम्बुगर्भैर्हिमगिरिकूटमिवाम्बुदैर्विलग्नैः ॥ ४ ॥
तरुणतरणिबिम्बचारुकान्ति प्रकटितचन्द्रकलावदातदंष्ट्रम् ।
अशनिशकलदुर्निरीक्षदन्तं मुखमुदभासत तस्य पिङ्गनेत्रम् ॥ ५ ॥
अरुणरुचि मुखं विराजमानं ज्वलितरुचा मणिकुण्डलद्वयेन ।
गुरुभृगुसुतमध्यगस्य भानोरनतिचिराभ्युदितस्य धाम भेजे ॥ ६ ॥

---

१. 'ल्यं चे' क. पाठः. २. 'लभत' ख. पाठः.

रुचिमुदवहतामहीन्द्रभोगद्युतिपरिभूतिकृतौ भुजौ तदीयौ ।
अवनितलसमुत्थितिप्रगल्भौ विपुलतरानिव यन्त्रदारुसारौ ॥ ७ ॥

निचितरुचिररोमदर्शनीयं स्फटिकमणिस्फुटकान्ति तस्य वक्षः ।
विस्मरकिरणस्य शीतभानोः श्रियमपहस्तितलक्ष्मणो जहार ॥ ८ ॥

जवपवनविधूतशैलशृङ्गौ जगदवनक्षमतोरणायमानौ ।
पृथुजघनभरप्रसक्तखेदौ गगनमपूरयतां तदूरुकाण्डौ ॥ ९ ॥

रघुपतिदयितार्थमुत्पतिष्णोश्चरणसमर्पणशीर्णसानुकूटः ।
क्षितिभृदुदवमत् तदीयनादप्रतिरुतगर्भगुहामुखैर्मृगेन्द्रान् ॥ १० ॥

अमरवसतिपद्मनालदण्डः सरभसमस्य समुत्पपात बालः ।
बलिमखमथनोद्यतस्य विष्णोश्चरण इव त्रिदशारिधूमकेतुः ॥ ११ ॥

विहितशतधृतिस्तुतिर्नमस्यन् गिरिशमनुस्मृतराघवाङ्घ्रिपद्मः ।
पितरमथ समस्तदेवतानां गणमपादिश्य च वन्दनं चकार ॥ १२ ॥

परिचितमपि मेघभीमघोषं विपुलहिमाचलतुङ्गभीषणाङ्गम् ।
गगनपथविभागबद्धकक्ष्यं तमथ निरीक्ष्य वितत्रसुः प्लवङ्गाः ॥ १३ ॥

व्यवसितमिति तं विलोक्य सिद्धा जलनिधिनिस्तरणे कुतूहलेन ।
स्तिमितनयनचित्रितान्तरिक्षा गिरमिति तस्य कृते मिथो विवव्रुः ॥

गिरिदुहितरि शम्भुना निषिक्तं सकलदुरुद्वहमप्ययशक्ति तेजः ।
उदरगतमभूद् यदञ्जनायाः प्रभवममुष्य महात्मनस्तदाहुः ॥ १५ ॥

अयमजनि यदा तदा जिहीर्षुः परिणतदाडिमताम्रमर्कविम्बम् ।
उदयगिरिगतं निरीक्ष्य वेगादुदपतदम्बरमामिषभ्रमेण ॥ १६ ॥

फलमिति मनसाभिमन्यमानः सुरपतिकुञ्जरमुत्पतन् जिवृक्षुः ।
हनुभुवि कुलिशेन तेन विद्धः क्षितिमभजत् प्रतिपन्नवान् प्रमोहम् ॥

सुतमकृशदशान्तराभिभूतं चलितधृतिः परिगृह्य मातरिश्वा ।
विधूतरभसमात्मनो महिम्ना जगदिदमस्तमितेहितं चकार ॥ १८ ॥

जगति जडतया दृढाभिभूते हरिहरपद्मभुवः पुरो विधाय ।
अमरपरिषदङ्कलग्नसूनुं पवनमुपेत्य जगद्धितं ययाचे ॥ १९ ॥

---

१. 'गा', २. 'मु' क. पाठः.

परममिति गिरं प्रयुज्य तेभ्यः पुनरवृणीत वरं शुभाय सूनोः ।
युधि विजयमदीर्णतां च शस्त्रैरनियतमायुरथात्मनो जयं च ॥ २० ॥

पुनरपि च विचिन्त्य पुत्रलोभात् स्थिरगुणधीरणिमादिकान् गुणांश्च ।
अलभत स च तेऽपि विश्वरक्षावितरणजागृवयस्तिरोबभूवुः ॥ २१ ॥

यदयममरराजहेतिकोटिक्षतहनुरप्यसुभिर्न वञ्चितोऽभूत् ।
सुरपरिषदमुष्य दत्तकीर्तिस्थिति हनुमानिति नाम तेन चक्रे ॥ २२ ॥

अयमहिमरुचे रथाग्रगामी समपठदेकदिनेन शब्दविद्याम् ।
स तु निजसुतमित्रतामसुष्माद् गुरुमहिमा गुरुदक्षिणां प्रपेदे ॥ २३ ॥

पितुरिव बलवेगयोरमुष्य स्थितिरमराधिपतेरिवोरु तेजः ।
कमलभुव इवोद्यमः समाधौ कपटवटोरिव कामरूपता च ॥ २४ ॥

प्रयतमनसि विश्वसन्नमुष्मिन् व्यसनशतापहृतोऽपि वर्तते यः ।
स हि सकलमनोरथैर्गृहीतस्तपनतनूज इव प्रयाति लक्ष्मीम् ॥ २५ ॥

अयमिह मनसाभिमन्यते चेत् स्वभुजबलेन समुद्धरेद् धरित्रीम् ।
क इव तुलयितुं भवेत् प्रयासः कतिपयरात्रिचराश्रयं त्रिकूटम् ॥

जय जय हनुमन्नुदग्रकीर्ते ! जय जय विश्वसनीयशीलसीमन् ! ।
जय जय जनकात्मजाग्रदर्शिन् ! जय जय राघवकामकामधेनो ! ॥

भवतु शिवमपांनिधिं तितीर्षोर्विषमफलान्यशुभानि मा स्म भूवन् ।
रजनिचरपतेर्यशःपताका व्रजतु पटच्चरतां तवेहितेन ॥ २८ ॥

जवजितजनकः प्रविश्य लङ्कामधरितदेवपुरीं विभूतिभूम्ना ।
अवहितमति सर्वतो विचित्य क्रमविधुरामधिगच्छ रामपत्नीम् ॥ २९ ॥

कपटहरिणवञ्चनात् परस्ताद् वनभुवि यानि विभोर्दशान्तराणि ।
कथय शरनिरस्तवालि तस्यै हरिपतिसख्यमुदग्रमुद्यमं च ॥ ३० ॥

वचनकुशल ! सूनृतैर्वचोभिः शिशिरय तां प्रियविप्रलम्भतप्ताम् ।
चिरमवनिमवग्रहोपरुद्धां सलिलभरैरिव सान्द्रवारिवाहः ॥ ३१ ॥

---

१. 'शिवाय', २. 'प' ख. पाठः. ३. 'सादः', ४. 'लोक्य क', ५. 'वि' क. पाठः.

इति खचरगणैरुदीर्यमाणां गिरमुपबृंहिततेजसं नि(य?श)म्य ।
मतिमति गुरुणा कृतः स्वभक्ते सुचिरुपदेश इवैयते स्म वीरः ॥ ३२ ॥

विवृतमुखबिलोत्तरङ्गजिह्वं कम्बु दशकन्धरयोजनायतं सः ।
वपुरभृत च तान्त्रिभागपीनं विभजद्दिवाखिलमम्बरावकाशम् ॥ ३३ ॥

दृढचरणनिपीडनावरुग्णाक्षितिधरकूटमपास्तशत्रुकूटः ।
उदपतदप(त?द)र्पयन् महिम्ना गुरुमपि चारणवर्गदत्तमार्गः ॥ ३४ ॥

जवपवनसमुद्धूताः समूलं विवशविलोलितपल्लवाग्रशाखाः ।
चपलमिव विभुं घनानुरोधाः क्षणमनुजग्मुरनोकहा महान्तः ॥ ३५ ॥

विरचितनुति नन्दनोपनीतैः सुरभितमैः कुसुमैरवाकिरन्त्यः ।
पपुरतितृषितैरिवाक्षिपत्रैर्मणिचषकैरिव दिव्ययोषितस्तम् ॥ ३६ ॥

त्वरितगतिरवेक्षणेन तासामुपचरितानि कृतादरः प्रगृह्य ।
प्रकृतमनुससार भीमदेहप्रसभनिवारितभानुरश्मिजालः ॥ ३७ ॥

प्रकटितजलवेणि दक्षिणस्यां दिशि रभसोन्नतभीषणैकवीचिः ।
अभजत जलधिस्तदीयवेगप्रभवमरुद्विधुतो विलस्य कक्ष्याम् ॥ ३८ ॥

पयसि हरिभयेन ये निलीनाः क्षितिधरदैत्यगणा निरस्तशङ्कम् ।
झटिति ददृशिरे च तद्भयापायप्रकटबिलोदरगोचरास्तदानीम् ॥ ३९ ॥

प्रलय इव समुद्धतैस्तरङ्गैः कृतबडवानलघोणरन्ध्ररोधः ।
चकितचकितनक्रचक्रवालः समधिकमुच्छ्वसिति स्म सिन्धुराजः ॥

गरुडभयनिलीननागकन्यापृथुकुचकुम्भकृतानुभूतभूतिः ।
पवनसुतहिताय वारिराशेर्हिमगिरिसूनुरथोन्ममज्ज शैलः ॥ ४१ ॥

दधदधरितसूर्यसोमवह्निद्युतिविभवान् महसा महत्तमेन ।
शिखरकटकसानुमेखलाभिर्मणिनिवहानपि दुर्लभान् वलारेः ॥ ४२ ॥

कनकमणिविशिष्टधातुचित्रः प्रतिदिशमुच्छ्रितभीमशृङ्गबाहुः ।
क्षितिभृदनिशभीमः समुद्रात् प्रथमवराह इवोत्पतन् बभासे ॥ ४३ ॥

उपनतमथ सागरोपदेशात् स निजपरिश्रमहापनाय भूयः ।
सुनिपुणमनुमान्य रामकार्यत्वरितगतिर्दिवमुत्पपात वीरः ॥ ४४ ॥

---

१. 'वतंसम् ।' क. पाठः

गतवति गुहमातुले महीध्रे तदनुगृहीतसमर्हणप्रतीते ।
सरणिमरुणदुद्धतस्य तस्य स्फुटमहिमा सुरसा भुजङ्गमाता ॥ ४५ ॥
स्थगितपवनवर्त्मदिग्विभागा कवलयितुं तमवर्धत प्रकामम् ।
स खलु पितृसमस्तदीयरूपाद्द्विगुणितभीमतनुर्बभूव सद्यः ॥ ४६ ॥
निरतिशयमवेक्ष्य तस्य तेजः स्तवकितधीर्महता कुतूहलेन ।
व्रज तव शिवमस्तु साधयामीत्यलमनुगृह्य तिरोबभूव देवी ॥ ४७ ॥
अतुलबलजवौजसं प्रवृत्तं नभसि तथा जितपुष्पकानुभावम् ।
ग्रसितुमवहिताशयः समुद्रात् सरभसमुत्पतति स्म कोऽपि सत्त्वः ॥
सरणिमिव रसातलं प्रवेष्टुं वदनगुहामनिलोपमः प्रविश्य ।
तदुदरमवदारयन् नखाग्रैर्निरगमदभ्रचयादिवोष्णरश्मिः ॥ ४९ ॥
वीरश्छायाग्राहिणीं यातुधानीमेवं कृत्वा कृत्यवान् भर्तृहेतोः ।
हर्षस्मेरैर्नाकिभिः स्तूयमानो भूयोऽप्यासीदम्बरे भीमरूपः ॥ ५० ॥

त्रिभिः शृङ्गैस्तुङ्गैर्गगनमभिरुन्धन्तमभित-
स्तरङ्गैरम्भोधेरहिनिवहभीमैरभिहतम् ।
मणिस्तोमज्योतिष्प्रसरहसितार्केन्दुदहनं
त्रिकूटं शैलेन्द्रं तनुतमतनुर्प्रौढिरगमत् ॥ ५१ ॥

इति रघुवीरचरिते एकादशः सर्गः ।

अथ द्वादशः सर्गः ।

स लम्बमुच्चैरतिलङ्घ्य शृङ्गं विलम्बितस्वर्णगिरिप्रभावम् ।
अवेलसम्पाजितनाकलोकं सुवेलमापद्यत यत्र लङ्का ॥ १ ॥
स्फुटप्रकाशस्फटिकाश्मराजीनिवेशकूलप्रतिबिम्बितौघाः ।
बृहद्द्वपद्धट्टनभग्नभङ्गास्त्रिमार्गगा यत्र वहन्ति नद्यः ॥ २ ॥
प्रयाणवेगक्षुभिताम्बुगर्भव्याक्षिप्तशैलोरगदानवेभ्यः ।
तिमिङ्गिलेभ्यः कवलोन्मुखेभ्यस्त्रस्तांस्तिमीन् रक्षति यो गुहाभिः ॥

---

१. 'व', २. 'हसनं' क. पाठः.

पुरन्दराद्यैः स्मृतचन्द्रहासैर्हृदापि नापद्यत या पुरस्तात् ।
वनौकसा राघवदूत्यभाजा ततः समाविशि हसा पुरी सा ॥ ४ ॥

यस्यां मणिस्तोमरुचिप्रहर्षादुत्सारिते सन्तमसे निदूरम् ।
सरोजिनीपद्मविकासमात्रे परं भवत्यंशुमतः प्रयासः ॥ ५ ॥

भयादपीतः पितृ[2]देवमर्त्यैर्दशाननोत्थात् परिपूर्णमूर्तिः ।
यत्सौधचन्द्रोपलसंप्लवार्थं जागर्ति नित्येन तुषारभानुः ॥ ६ ॥

हविः किमश्नासि मखेष्वपास्तं त्रयीधनैः स्वस्माति मन्त्रपूतम् ।
रक्षांसि मांसानि पचन्ति यस्यां निर्भर्त्सयन्तीत्यसकृत् कृशानुम् ॥

तेजस्विना काव्यगुरुप्रयुक्ताः सन्धाय सम्भूय च दैत्यदेवाः ।
गुप्तां दशग्रीवभुजाबलेन प्रबाधितुं यां मनसाप्यकल्याः ॥ ८ ॥

वर्षागमं कौतुककेतकानां प्रदेशमालोक्य मरुत्तनूजः ।
यत् तस्य वीर्यं रघुराजसूनोर्न तेन निर्वाहममंस्त कृत्यम् ॥ ९ ॥

स कामरूपः सरितः ससत्त्वाः शिलाविभङ्गैर्विपथाः स्थलीश्च ।
वनानि रम्याणि च भीमयन्त्राश्चकार पश्चात् परिखाश्च भूयः ॥ १० ॥

स जामदग्न्यप्रहितोग्रहेतिनिर्दारितं क्रौञ्चमिवाद्रिवर्यम् ।
अपावृतद्वारमुदीच्यमुच्चैर्हिरण्मयं गोपुरमाससाद ॥ ११ ॥

ददर्श चानारतमाचरन्तं गतागतं वेत्रभृतां नियोगात् ।
कृतावधानं क्षणदाचराणां महौजसामप्रतिमं समाजम् ॥ १२ ॥

तं सुप्रसन्नेन्दुमुखी मनोज्ञैर्वयोरुतैः स्वागतमुद्गिरन्ती ।
विकीर्य ताराकुसुमानि दूरादभ्यागतं प्रत्युदियाय सन्ध्या ॥ १३ ॥

द्वारप्रवेशं परिहृत्य धीमानुत्सार्य लङ्काश्रियमुन्नतेहः ।
उत्तुङ्गमुल्लङ्घ्य सुवर्णसालं तामभ्युपेतस्तनुतां विविश्वान् ॥ १४ ॥

स वीक्षमाणो विशिखाः समृद्धा महान्ति सद्मानि च राक्षसानाम् ।
सुरद्रुमान् कामदुघांश्च तस्यां समन्ततः पर्यटति स्म भूयः ॥ १५ ॥

१. 'स्मि', २. 'वि' क पाठः. ३. 'वेश्मानि' ख. पाठः.

स कुम्भकर्णस्य विभीषणस्य महोदरस्येन्द्रजितः समूनोः ।
तथेतरेषामपि वेश्मजातान्यालोकयल्लोकहितश्चचार ॥ १६ ॥

यद्वैभवं विश्वसृजापि साक्षात् स्मर्तुं न शक्यं कुत एव वक्तुम् ।
तदद्भुतं राक्षसराजधाम प्रपद्य देव्याः पदमन्वियेष ॥ १७ ॥

स देवदैतेयमनुष्यवर्गाद् बन्दीकृता यौवनरूपधन्याः ।
सुरक्षिताः कञ्चुकिभिर्महेला विलोकयामास कृतावधानः ॥ १८ ॥

उद्यानवाटीषु सरस्तटेषु रथ्यासु सर्वासु च सापणासु ।
शुद्धान्तकक्ष्यासु च मार्गमाणो दृशा न लेभे रघुराजपत्नीम् ॥ १९ ॥

अवस्थितां तत्र सुपार्श्ववाचा विजज्ञिवांस्तामपि नाभिपश्यन् ।
स तर्कयामास वितर्कशौण्डः स्वया धिया यत्ननिरोधखिन्नः ॥ २० ॥

इतो वृथोल्लङ्घितवारिराशिः प्रतिप्रयातो विधृताङ्गुलीयः ।
स्मेराणि वक्त्राण्यभितः स्थितानां कथं कपीनामवलोकयेयम् ॥ २१ ॥

दृष्टा न देवी विचितैव सर्वा लङ्का निगूढेन मया निशायाम् ।
इति श्रुते मद्वचने न जाने किं संश्रयेद्दाशरथिर्निराशः ॥ २२ ॥

सामान्यवृत्तिं परिलङ्घ्य पुंसां सम्भावना भर्तृकृता हि शल्यम् ।
गाढं निमग्नं हृदये कृतज्ञस्तदुद्धरिष्यन् लभते न निद्राम् ॥ २३ ॥

दुरुद्वहैः कर्मभिरन्तदूष्यैः प्रायेण नेतुः प्रमदं विधास्यन् ।
दिवानिशं जागृविरप्रमत्तः कृच्छ्रेण भृत्यो नयति स्वमायुः ॥ २४ ॥

सेवाभृतां भावितया गुणैर्वा प्रसादभूमिर्यदि कोऽपि भर्तुः ।
विशेषतः कर्मसु तस्य दोषानारोप्य चान्ये परिभावयन्ति ॥ २५ ॥

फलन्ति चेत् स्वामिगुणाः समस्ताः क्रिया विमूढा यदि भृत्यदोषः ।
निरन्तरक्लेशनिदानभूतां धिगीदृशीं किङ्करतामनाथाम् ॥ २६ ॥

आज्ञाविधायी हितमाचरन् यः प्रायैः स नैव प्रियकृन्नृपाणाम् ।
कुर्वन् प्रियं शोभनमा समाप्तेर्यद्यस्ति कश्चित् तमहं नमामि ॥ २७ ॥

आलोकमात्रे सहसोपकर्तुस्तस्याङ्कसंकेन शरेण कामम् ।
अनभ्युपेतस्य विभोश्चिकीर्षा कथं कपीनामधिपे भवित्री ॥ २८ ॥

---

१. 'भजत' ख. पाठः. २. 'णः समन्तात् किं' क. पाठः. ३. 'येण नै' ख. पाठः.

अनुस्मरन् बालिकृते विरोधं सुग्रीवहेतोः प्रभुणा प्रयुक्तम् ।
मत्साहसेनेति निरत्ययाधिर्ममाङ्गदः सम्प्रति नेक्षणीयः ॥ २९ ॥

महौजसा कर्मसु तेषु तेषु तातेन यज्जाम्बवतानुशिष्टम् ।
जडत्वमग्ने मयि तावदित्थं सर्वं तदासीत् फलकालमोघम् ॥ ३० ॥

न स्वामिनः कृत्यमसाधि भर्तुर्नानृण्यमापद्यत साहसं तु ।
मया कृतं नाम न किञ्चिदेतत् सप्ताम्बुधीँल्लङ्घयतां कपीनाम् ॥ ३१ ॥

उपांशु यत्किञ्चिदिवोपदिश्य विश्वासयन् यो नयति स्वमर्थम् ।
स्वच्छन्दतः पौरुषशक्तिहीनः प्रत्यक्षचोरं पिशुनं तमाहुः ॥ ३२ ॥

मया परं माल्यवतोऽवतीर्य विश्वास्य सत्यैकधनं विभुं तम् ।
स्वार्थं च तस्मादधिगम्य तस्मिन् प्रभ्रंशितार्थेन खलेन जातम् ॥ ३३ ॥

त्यक्ष्याम्यसूंश्चेदयशःपदं तद् ध्रुवं तदन्ये कपयोऽपि कुर्युः ।
धक्ष्यामि पौलस्त्यभुजाभिगुप्तां लङ्कामिमां चेन्न स दूतधर्मः ॥ ३४ ॥

यद्वा दशग्रीवपुरावतंसं समूलमुत्पाट्य गिरिं त्रिकूटम् ।
अपीडयन् जानपदान् भुजाभ्यां वहन्नु देवं निकषा भवेयम् ॥ ३५ ॥

असिद्धकृत्येन मयोपनीते वृथावलिप्तेन महामहीध्रे ।
अगाधबोधस्य विभोः प्रतिष्ठा न वेद्मि किं वा फलयिष्यतीति ॥ ३६ ॥

अहं तु देवीमनवाप्य दृष्ट्या प्रतिप्रयास्यामि न जातु देवम् ।
उत्तीरमब्धेर्भवतु [2]स्थिता सा दिवं गता किन्नु रसातलं वा ॥ ३७ ॥

परिस्फुरत्यूरुभुजेक्षणं मे वामेतरं चिन्तयतः शिवानि ।
मनः प्रसादामलवृत्ति तावन्मन्ये निमित्तैरनपायिनीं ताम् ॥ ३८ ॥

चिन्तेयमास्तामिह भूरिशाखा प्रमा[3]दखेदप्रकृतिः प्रकृत्या ।
भिनत्ति या धैर्यवतोऽपि धैर्यं वेणीव कूलं सरितः प्रवृद्धा ॥ ३९ ॥

सोऽहं त्वमुष्यां पुरि दृष्टिपातं सर्वत्र कुर्वन्नवधानबन्धुः ।
लभेय साध्वीमपि नाम सर्वे मयि प्रसादं वितरन्तु देवाः ॥ ४० ॥

इति व्यवस्यन् व्यवसायशौण्डः पिबेव विश्वं पुरमश्नुवानः ।
यत्नाद् विचिन्वन्नपि तामपश्यन्नारादिवारामभुवं प्रपेदे ॥ ४१ ॥

---

१. 'पु', २. 'रा', ३. 'मो' क. पाठः.

समृद्धिदूरीकृतनन्दनश्रीर्वाचालिता चित्ररुतैर्विहङ्गैः ।
रत्नातपेन क्षपितान्धकारा या नाम जागर्त्यभिभूय विश्वम् ॥ ४२ ॥

स तत्र नानायुधवाहिनीभिर्निशाचरीभिर्गणशः परीताम् ।
ददर्श नारीं विषवल्लरीभिर्दुरासदां कल्पलतामिवैकाम् ॥ ४३ ॥

धृतैकवेणीं भुवि केवलायां निषेदुषीं क्षौमकृतोत्तरीयाम् ।
राहूपरुद्धस्य तुषारभानोः प्रभामिव प्रव्रजितां विरागात् ॥ ४४ ॥

प्रलम्बधूम्रालकराजि वक्त्रं[1] तस्या ददर्शार्पितकरावसक्तम् ।
छिन्नाभ्रवीतं हिमबिन्दुपङ्क्त्यासङ्गि वभ्रातमिवेन्दुबिम्बम्[2] ॥ ४५ ॥

विशुद्धमुक्तामणिदामशुभ्रानालक्ष्य तस्या नयनाश्रुबिन्दून् ।
स्तनद्वये स्पष्टकिणेऽप्यसक्तान् क्लिन्नान्तरात्मा कृपया शुशोच[3] ॥ ४६ ॥

तस्याः परिक्लिष्टमृणालगौरेष्वङ्गेषु बिभ्रत्स्वपि कान्तिमात्रम् ।
आलक्ष्यतोच्चैः[4] प्रियविप्रलम्भादाविष्कृतः कोऽपि दशाविशेषः ॥ ४७ ॥

तस्याः स जङ्घाप्रपदाङ्गुलीषु सञ्चारयन् दृष्टिमदृष्टचर्याः ।
नालक्षयल्लक्षणबोधशौण्डः सुखापहां मङ्गलसूत्रहानिम् ॥ ४८ ॥

आलोकयन्नुत्तमयोषितं तामशक्यसर्गामपि पद्मयोनेः ।
आपातविष्फारितभूरिहर्षः स्वया धियेत्थं विममर्श धीमान् ॥ ४९ ॥

शमावतंसं वपुरुद्वहन्ती कृताधिवासं नवयौवनेन ।
शुचा कयाचित् परिभूयमाना केयं स्थिता राक्षसचक्रमध्ये ॥ ५० ॥

अमर्त्यवर्गेऽष्टविधेऽप्यमुष्या न सम्भवो नूनमनूनकान्तेः ।
यतस्त्रयाणामपि विष्टपानां विराजतेऽसावधिदेवतेव ॥ ५१ ॥

निरर्गलं पर्यटता त्रिलोकीमधर्मशीलेन दशाननेन ।
उच्चैरपात्रप्रतिपत्तिशोच्या बन्दीकृता किंस्विदियं जयश्रीः ॥ ५२ ॥

निर्मृष्टपिष्टातकगौरमस्याः कृशं वपुः पाण्डुतयाभिभूतम् ।
इयं दशा हि प्रियविप्रलम्भादृते न जातु प्रभवेद् वधूनाम् ॥ ५३ ॥

---

१. 'तं', २. 'ब' क. पाठः. ३. 'च । तस्याः स ज', ४. 'अ' ख. पाठः.

पुमान् स को नाम न वेद्मि लोके स्रष्टा न तस्य ध्रुवमब्जयोनिः ।
इमामवस्थां मदनोपसृष्टामेषा परं यस्य कृते बिभर्ति ॥ ५४ ॥

एवं विमर्शोन्मथितप्रबोधे तस्मिन्ननिर्विष्टचराधिभारे ।
अदृश्यताभ्युद्धृतदीपिकाभिः स्त्रीभिः परीतः क्षणदाचरेन्द्रः ॥ ५५ ॥

परिष्कृतः स्वर्णमणिप्रवेकैर्निष्पादितैराभरणैरशेषैः ।
द्रुमैर्विचित्रस्तबकप्रसूनैः स कर्णिकारैरिव नीलशैलः ॥ ५६ ॥

स राजहंसीमिव वायसस्तां त्रेताग्निवेदीमिव सारमेयः ।
शशाङ्करेखामिव धूमकेतुर्बलाद् वृषस्यन् निकषा बभूव ॥ ५७ ॥

अदर्शि तेन स्मरपीडितानां दशाविशेषः सकलोऽपि तत्र[1] ।
न चापलं वाचि तथाविधस्य प्रवक्तुमीशश्चतुराननोऽपि ॥ ५८ ॥

अनात्मनीनं विपथ[2]प्रवृत्त्या सा तं सनिर्वेदमवेक्षमाणा ।
पराङ्मुखी दिङ्मुखकीर्त्यमानचारित्रशुद्धिर्निभृता बभूव ॥ ५९ ॥

तस्याः स्वसङ्कल्पविरोधि शीलं निर्ज्ञाय दुर्दान्तमदाधिरूढः ।
अत्स्यामि धक्ष्याम्युत वामभावामित्यूचिवाननुच्चलितस्ततोऽभूत् ॥ ६० ॥

तस्मिन् प्रयाते करुणैः प्रलापैर्देव्याः श्रुतिध्वंसिभिरस्तधैर्यैः ।
अवाप्य विश्वासमनभ्रदृष्टिस्पृष्टोपमो मारुतिराविरासीत् ॥ ६१ ॥

सा तं पुरस्तादवतस्थिवांसं परिष्कृतं प्रश्रयभूषणेन ।
आलक्ष्य रक्षःप्रहितासु मायास्वविश्वसन्त्यन्यतमाममंस्त ॥ ६२ ॥

विश्वरक्षणजागरूकककुत्स्थनन्दनशासन-
क्षिप्रलङ्घितबह्वपायपयोधिदर्शितसाहसम् ।
बद्धकौतुकमीक्षमीक्षमचिन्तितोपनतं कपिं
प्रत्ययं निबबन्ध तत्र निरत्ययं जनकात्मजा ॥ ६३ ॥

इति रघुवीरचरिते द्वादशः सर्गः ।

---

१. 'स्य' ख. पाठः. २. 'वशप्र', ३. 'नि' क. पाठः.

अथ त्रयोदशः सर्गः ।

तामशोकवनिकामुपाश्रितां रामधर्ममहिषीं विजज्ञिवान् ।
प्रह्वभावमवलम्ब्य धीमतामग्रणीरुपससाद मारुतिः ॥ १ ॥

अञ्जसाभिपततः पुरस्तदा तस्य तत्प्रथममन्तरात्मनि ।
सन्निकर्षमुपगम्य भाषितुं न क्षणं समभवत् प्रगल्भता ॥ २ ॥

विप्रलम्भविषमस्थितेर्विभोस्तद्दशान्तरमनुस्मरन् धिया ।
अञ्जलिं शिरसि भक्तिबन्धुरं कल्पयन्निति जगाद भारतीम् ॥ ३ ॥

ऋश्यशृङ्गतपसां प्रभावतः कोसलेन्द्रदुहितुर्बभूव यः ।
यातुधानकुलकाननानलः सानुजो जयति जानकीपतिः ॥ ४ ॥

येन पूर्वमुदमाथि ताटका कौशिकक्रतुररक्षि तेजसा ।
भज्यते स्म धनुरैश्वरं हृता मैथिली पथि जितश्च भार्गवः ॥ ५ ॥

येन सत्यनिरतेन दुर्लभं पैतृकं पदमपास्य दूरतः ।
दण्डकेषु चरता तपस्विनां विक्रमेण परिरक्षणं कृतम् ॥ ६ ॥

येन शूर्पणखयाभिभूतया प्रेषितेषु खरदूषणादिषु ।
बिभ्रता धनुरगस्त्यलम्भितं दर्शितं स्वमपदानमूर्जितम् ॥ ७ ॥

यत्र हेममृगवाञ्छिते गते लक्ष्मणे च तमनुप्रयापिते ।
भिक्षुरूपमवलम्ब्य मायया कालिता दशमुखेन जानकी ॥ ८ ॥

तेन कूटहरिणं निजघ्नुषा जग्मुषा पुनरपि स्वमाश्रमम् ।
तत्र धर्मगृहिणीमपश्यता चेष्टितानि कतिचिद् वितेनिरे ॥ ९ ॥

नात्ति निःश्वसिति भूरि निद्रया वर्ज्यते च विलपत्यहर्निशम् ।
एहि मैथिलि! परिष्वजस्व मां जीवयेति च वचांसि मुञ्चति ॥ १० ॥

गौतमीतटवनेषु सानुषु क्ष्माभृतामथ गुहोदरेषु च ।
दीर्घिकासु सकलासु दीर्घधीरन्वियेष सहधर्मचारिणीम् ॥ ११ ॥

राघवेति रुदतीं दशाननस्तां हरन् निरुरुधे जटायुना ।
तस्य तत्प्रथनलङ्घितायुषः प्रेतकर्म विधिवद् व्यधत्त सः ॥ १२ ॥

---

१. 'ज' क. पाठः.

शैलजाङ्गलवनानि गच्छता मैथिलीचरणपङ्कजच्युतम् ।
दृश्यते स्म पथि रत्ननूपुरं तत् किलास हृदयावलम्बनम् ॥ १३ ॥

दक्षिणां दिशमनु प्रतस्थिवान् योजनायतभुजेन रक्षसा ।
वारितस्तदृषिशापवागुरागोचरं विभुरमोचयत् क्षणात् ॥ १४ ॥

किञ्च पञ्च कपयस्तदा वयं माल्यवच्छिखरसङ्गतास्तया ।
क्षिप्तमाभरणमुत्तरीयवत् स्वामिनः पुनरकुर्म सन्निधौ ॥ १५ ॥

सिद्धया पथि मतङ्गशिष्यया सङ्गतस्तदुपदेशगौरवात् ।
सख्यमेत्य कपिनार्कसूनुना तत्कृते स निजघान वालिनम् ॥

तत्पदे निजपदाश्रयं कपिं सोऽभिषिच्य कृतसंविदत्यगात् ।
कृच्छ्रमभ्युपगतो घनागमे तां विना बत निशा युगोपमाः ॥ १७ ॥

मत्तकेकिविरुतैररुन्तुदैर्मारुतैरपि कदम्बवासितैः ।
निर्भरोद्गतसिलिन्ध्रया भुवाप्युच्चचाल विषमस्तदाशयः ॥ १८ ॥

मुह्यति क्षणमथो विबुध्यते जानकीति लपति प्रभुश्श्वसिति ।
अश्रु नेत्रकमलोदितं मुहुर्लक्ष्मणेन स शुचानुवर्त्यते ॥ १९ ॥

नो विमुह्यति स नो विबुध्यते मौनभाक् बहुविधं प्रभाषते ।
न स्थितिं भजति याति न प्रभुर्धर्मदारविरहज्वरातुरः ॥ २० ॥

केकिनं कमपि नर्तनोन्मुखं वीक्ष्य चारुबहुबर्हमण्डलम् ।
पुष्पचित्रितशिरोरुहभ्रमात् तां स्मरन्नभिससार स क्षणम् ॥ २१ ॥

किञ्च सन्तमसिनीषु रात्रिषु प्रावृषेण्यघनगर्जितेषु सः ।
संश्रुतेषु दलिताशयः प्रभुश्चापलं बहुतमं किलातनोत् ॥ २२ ॥

अस्तमेतु बत तद्दशान्तरं मा स्म भूत् तदहितेष्वपि क्वचित् ।
यद् विलोक्य वनदेवता धृतिं सम्प्रहाय रुदितानि चक्रिरे ॥ २३ ॥

उद्यतः शरदि कृत्यमात्मनः सङ्क्रमय्य कपिराजि तत्सखः ।
सत्वरं मृगयितुं प्रभुः प्रियां प्राहिणोत् प्रतिदिशं प्लवङ्गमान् ॥ २४ ॥

तावदप्रतिहतं विमृग्यतां यावदर्कमहसामवस्थितिः ।
माससात्रमवधिश्च तद्विधावित्यभूत् कपिषु भर्तृशासनम् ॥ २५ ॥

---

१. 'वि', २. 'प्रियां प्रभुः प्रा' ख. पाठः.

तत्र वानरचमूषु निर्गतास्वाज्ञया कपिविभोरलङ्घ्यया ।
अस्मदादिविरलाः प्लवङ्गमा दक्षिणां प्रति दिशं प्रतस्थिरे ॥ २६ ॥

किञ्च दिष्टकृतपूर्ववासनावज्रलेपघटिताशयः प्रभुः ।
सप्र[1]सादमुपहूय मत्करे न्यस्यति स्म निजमङ्गुलीयकम् ॥ २७ ॥

ऊचिवान् स पुनरित्थमाधिना दीर्घमुष्णमपि निःश्वसन् मुहुः ।
संस्मरन् परिणयोत्सवं पुरा वर्तनं च तदनन्तरोचितम् ॥ २८ ॥

क्रीडितानि हृदयङ्गमानि नौ यानि यानि पुरवासिनोः पुरा ।
तान्यशेषमपि नाम मैथिली मानसेन न तु जातु विस्मरेत् ॥ २९ ॥

तादृशं यदभिजन्म जीवितं यच्च यच्च वसु या च बन्धुता ।
मारुते! बहु वचः प्रमृज्यतां मैथिली सकलमित्यवेहि मे ॥ ३० ॥

यत्र तेऽस्ति हनुमन्! पितुर्गतिस्तत्र दाशरथिरेति सानुजः ।
तद्वदित्थमनिरुद्धतेजसा तेन सत्यवचसा प्रतिश्रुतम् ॥ ३१ ॥

अङ्गुलीयकमिदं नय प्रियां स्वस्ति तेऽस्त्विति च तेन गर्वितः ।
दक्षिणां दिशमुपेयुषीमहं वानराधिपचमूमनुद्रुतः ॥ ३२ ॥

लङ्घितप्रचुरमार्गमम्बुधेस्तीरमेत्य बहुविघ्नदुस्तरम् ।
तं विलङ्घ्य मरुतामनुग्रहादागतोऽस्मि दिवसात्यये लघु ॥ ३३ ॥

द्वारि गोपुरवरस्य तस्थुषीमत्र राक्षसपुराधिदेवताम् ।
अस्तशङ्कमभिपीड्य दूरतस्तामपास्य तदहं प्रविष्टवान् ॥ ३४ ॥

नाकनागपुरभूतलौकसां तानि तानि भवनानि पश्यतः ।
या न विस्मयगतिर्ममाभवत् सा मदीयहृदयेऽद्य नृत्यति ॥ ३५ ॥

धाम राक्षसपतेरवेक्षितं दीर्घिकाश्च कनकाम्बुजोज्ज्वलाः ।
सङ्गताश्च मणिहर्म्यभूमयः सर्वतः परिमितात्मना मया ॥ ३६ ॥

चन्द्रिकाकबलितेषु दिङ्मुखेष्वस्तसुप्तिषु निशाचरीषु च ।
अत्र पत्रबहुले लतान्तरे निश्चलः क्षणमहं निलीनवान् ॥ ३७ ॥

---

१. 'म्प्र' क. पाठः.

तत्र तावदिह रक्षसां प्रभोर्वाचमभ्युपगतस्य शृण्वतः ।
मैथिलीति जनकात्मजेति मे निश्चयाय समनाहि चेतसा ॥ ३८ ॥

तत्र दुर्वचचिकीर्षितोद्यते दिष्टयोगविवशे व्यपेयुषि ।
राक्षसीष्वपहतासु निद्रया प्रादुरासिषमिहाहमन्तरे ॥ ३९ ॥

स्वामिनि! स्थिरशुचिव्रते! सतीमार्गसञ्चरणपूर्वगामिनि! ।
विप्रयुक्तरघुनाथजीवितम्लानिहारिणि! दृशा पुनीहि माम् ॥ ४० ॥

अद्य जन्म सफलं मम प्रभोरादरश्च सविशेषमुन्मुखः ।
भर्तुरुच्छ्वसितमाकुलं मनो देवि! यत् त्वमसि दृष्टिगोचरा ॥ ४१ ॥

माययेह भवितव्यमेतयेत्येवमात्मवति! मा स्म भून्मतिः ।
रामनामपरिमुद्रितं त्वया दृश्यतां तदिदमङ्गुलीयकम् ॥ ४२ ॥

वाचमित्थमभिधाय सूनृतां स्वार्थसिद्धिकृतसम्मदोदयः ।
स्मेरमंशुभिरुपाहरत् पुरः स्वामिनामशुभमङ्गुलीयकम् ॥ ४३ ॥

अञ्जलौ कृतवती तदञ्जनाभ्यासशून्यविमलाश्रुलोचना ।
हर्षशोकमिलितेन चेतसा चिन्तयन्त्यखिलसुन्दरं प्रियम् ॥ ४४ ॥

ज्यानिपीडनविघृष्टकोटि तद् दृष्टपूर्वमवधार्य धीमती ।
भर्तृसङ्गमरसायनोत्सुका किंचिदुच्छ्वसितमाप मैथिली ॥ ४५ ॥

बिभ्रती सुचिरसम्भृतां शुचं सम्मदं च हृदि तावदुत्थितम् ।
सांश्रु निःश्वसितमुष्णशीतलं मुञ्चती करुणमित्यवोचत ॥ ४६ ॥

अङ्गुलीकिसलये धृतं प्रभोर्भूषणस्य जगतां विभूषणम् ।
एतदेतदृषिभिः समागतैः स्पर्शितं खरवधप्रमोदिभिः ॥ ४७ ॥

भर्तुरभ्युपगमे निराशतामुद्वहद्भिरसुभिर्यियासुभिः ।
एतदेत्य हनुमन्तमप्ययमुं सम्प्रति स्थितिरिहावलम्बिता ॥ ४८ ॥

स्तोकतां रजनिरेति मारुते! वारुणीं दिशमुपैति चन्द्रमाः ।
रक्षिकास्वपि भवेत् प्रबुद्धता नावधिश्च परिदेवितं प्रति ॥ ४९ ॥

---

१. 'व्ययं स' क. पाठः.

श्रेयसां हि बहुविघ्नता भवेन्मादृशीषु खलु सा विशेषिणी ।
तत् प्रयाहि मतिमन्! यथागतं दिष्टमावहतु मङ्गलानि ते ॥ ५० ॥

तद्वचोमृतगृहीतपारणामत्र मां कुशलिनीं निवेद्य ।
मत्कृते कृतिपुरोग ! मा चिरं मावसीदतु च भर्तुरुद्यमः ॥ ५१ ॥

येनकेनचिदुपेत्य वर्त्मना सानुजः प्लवगसेनया वृतः ।
रावणं सहबलं निहत्य मां स्वां पुरीं नयतु कोसलेश्वरः ॥ ५२ ॥

किञ्च तात! पुनरेतदुच्यतां प्रत्ययाय तव वाचि मद्वचः ।
आधिना सकलसत्त्वबाधिना भिद्यमानहृदया वदाम्यहम् ॥ ५३ ॥

एकदा विपिनगोचरां पुरा मामुरोजभुवि वासवात्मजः ।
वायसः परितुतोद तत्कृते ब्राह्ममस्त्रमसृजत् पतिर्मम ॥ ५४ ॥

तेन भूरिमहसाभिपीडितः पर्यटञ्जगदशेषमात्मनः ।
नाभ्युपेत्य शरणं विभोः पुरः पाहि मामिति वदन् प्रपन्नवान् ॥ ५५ ॥

तं कृपालुरतिदुर्विनीतमप्येकनेत्रविकलं व्यधात् तदा ।
प्रेम्णि जाग्रति तडिल्लताचलं तन्नृणां खलु वधूजनं प्रति ॥ ५६ ॥

अस्त्रमुन्मिषति तत्तथापराण्याश्रितेष्वपि जनेषु सा दया ।
तेजसामपि समग्रता विभौ मत्कृते तदखिलं बताफलम् ॥ ५७ ॥

सा कथा विरमतूत्तरोत्तरं ध्यायतां हृदयभेदकारिणी ।
विद्विषत्परिभवासहिष्णुना तेन किं स्वयशसे प्रवर्तिता ॥ ५८ ॥

वाचमित्थमभिधाय तं प्रति प्रांशुभिः खचितमंशुसञ्चयैः ।
केशवाससुभगं शिखामणिं प्रश्रिता विनिदधे तदञ्जलौ ॥ ५९ ॥

पत्युरङ्घ्रिकमलान्तिकं त्वया नीयतामियमविघ्नमस्तु ते ।
त्वत्कृतोपकृतिवासना मयि प्रादुरस्तु जननान्तरेष्वपि ॥ ६० ॥

एवमुक्तवति रामजीविते तत् प्रणम्य विहितप्रदक्षिणः ।
दक्षिणः परबलावमर्दने मर्दितुं पुरमथ प्रचक्रमे ॥ ६१ ॥

---

१. 'त्व', २. 'ब' क. पाठः.

यावदुद्यमगतः स मर्दने प्राप्य तावदुदयाचलं रविः ।
ज्ञातुकाम इव शिष्यविक्रमं प्राहिणोत् पुरि करांश्चरानिव ॥ ६२ ॥

लुञ्छते स्म कुसुमोज्ज्वला लताः शाखिनः स मरुतो न्यपातयत् ।
हर्म्यभूमिषु ससर्प वापिकास्तीरभङ्गविषमा व्यलोलयत् ॥ ६३ ॥

हिक्कया प्रलयमेघगर्जितस्फारभीमतमया निशाचरान् ।
देवदानववर्जितोऽप्यनेकशस्त्रासयन् समचरत् प्रतिद्रुमम् ॥ ६४ ॥

तस्य बालचलनं तडिल्लतां व्यास्तमास्यबिलमद्रिगह्वरम् ।
अग्निकूपयुगलं दृशोर्द्वयी भोगिनं च रसना पराभवत् ॥ ६५ ॥

तं तथाविधमवेक्ष्य राक्षसा नूतनाभिभवभूरिमन्यवः ।
आत्मनाशफलकर्मलोलुपाः प्राप्य रावणमिति व्यजिज्ञपन् ॥ ६६ ॥

भज्यते स्म विपिनं समीकृता सौधभूमिरवरुग्णकुट्टिमा ।
उच्छ्रितासु वलभीषु चोत्प्लुतं मर्कटेन भयदेन केनचित् ॥ ६७ ॥

तोषितः पशुपतिस्तपस्यता तोलितश्च तदधिष्ठितो गिरिः ।
भ्रंशितास्त्रिदिवतः सुरास्त्वया तत् समस्तमधुना खिलीकृतम् ॥ ६८ ॥

व्याहृता निशि सुखेन मैथिली तेन तन्मुखमतः प्रसादवत् ।
लक्ष्यते श्रुतिषु नः प्रसज्यते रामलक्ष्मणकपीन्द्रकीर्तनम् ॥ ६९ ॥

तच्चरित्रमवगम्य तन्मुखादुच्चकोपचलितः क्षपाचरान् ।
वन्ध्यकर्मनिरतः स मारुतेर्बन्धनाय निधनाय चादिशत् ॥ ७० ॥

तैर्नियोगमवलम्ब्य शासितुः प्रह्वैः सपदि मारुतात्मजः ।
उद्यमेन भुवनक्षयक्षमैरभ्ययायि शलभैरिवानलः ॥ ७१ ॥

हन्तुमापतत एव तान् कपिः प्रेक्ष्य तद्व्यवसितं व्यधात् स्वयम् ।
मुष्टिभिर्विटपिभिर्विशङ्कटैर्हुङ्कृतैर्विचलनैश्च वालधेः ॥ ७२ ॥

तेषु दीर्घतमनिद्रयावृतेष्वेत्य सायकमुचं न्यपातयत् ।
विक्रमेष्वनवमं दशाननादिन्द्रजित्सहजमक्षमक्षतः ॥ ७३ ॥

त्रास[1]तस्त्रुटितशृङ्खलैर्गजैर्मन्दुरा विघटिता तदाश्रयैः ।
वाजिभिर्झटिति पत्तिपङ्क्तयस्ता बभूवुरयथास्ववृत्तयः ॥ ७४ ॥

---

१. 'खि' ख. पाठः.

तत्र केचिदपतन् भयातुरास्तेष्वधीयत पदं तथा परैः ।
केऽपि लोलनिजशस्त्रविक्षता मुक्तशस्त्रमपरैः पलायितम् ॥ ७५ ॥

तत् तुषारगिरिकूटसन्निभं सत्त्वमुग्रमवलोक्य योषितः ।
त्यक्तपुत्रपतिसद्मविह्वलाः प्राणरक्षणपरा निलिल्यिरे ॥ ७६ ॥

राक्षसाः प्रथितविक्रमौजसस्तेन मन्त्रितनयाश्च पातिताः ।
मुष्टिभिः करचपेटपीडनैरुग्रबालचलनैश्च दुर्धरैः ॥ ७७ ॥

इत्यवेक्ष्य पुरमाकुलं भिया भ्रातरं च विरतं महाहवे ।
राक्षसानपि बहून् परेयुषः कोपमिन्द्रजिदपारमादधे ॥ ७८ ॥

तं कृतान्तधनुरुग्रदर्शनभ्रूविभङ्गचकितासुरामरम् ।
वीक्ष्य तोरणकृतस्थितिः कपिः सङ्गराय समनद्ध चेतसा ॥ ७९ ॥

रावणिस्तमपदिश्य सायकान् प्राहिणोदरिकुलावसायकान् ।
क्षिप्रमापतत एव तान् कपिः प्रत्यमुञ्चदभिगृह्य तं प्रति ॥ ८० ॥

अस्त्रमम्बुजभवाधिदैवतं दुर्निवारमभिमन्त्र्य मन्त्रवित् ।
बन्धनाय शिखिबन्धुसूनवे प्राक्षिपच्छितमुखं शिलीमुखम् ॥ ८१ ॥

अप्रधृष्यमहिमा चराचरैरभ्युपायमुचितं विचिन्तयन् ।
संजिहीर्षुरखिलां पुरीं रिपोरन्वमोदत स तच्चिकीर्षितम् ॥ ८२ ॥

बद्धमस्तमितसर्वचेष्टितं भस्मरुद्धमिव जातवेदसम् ।
किङ्करा दशमुखात्मजाज्ञया भर्तुरन्तिकमुपाहरन् पुरः ॥ ८३ ॥

तं पुरप्रमथनापराधिनं वीक्ष्य कोपकलुषैर्विलोचनैः ।
वैरमत्यवधि तेन बिभ्रता पेठुमप्युमवदातुमुद्यतम् ॥ ८४ ॥

बन्धखेदमिषजिह्मया दृशा वीक्ष्य चीत्करणदर्शितद्विजः ।
स्रस्तबालधि भयं विभावयन्नङ्केषु स निजेष्वलीयत ॥ ८५ ॥

स्नेहदिग्धसिचयाभिवेष्टितं बालमिन्द्रधनुरागतं कपिः ।
यातुभिर्विरचिताग्निसङ्क्रमं पर्यचोदयदितस्ततः क्षणात् ॥ ८६ ॥

निर्धुतास्त्रमहिमा स पुप्लुवे सद्मपङ्क्तिषु निशान्तयोषिताम् ।
ऋद्धिमत्सु शिबिरेषु निर्दहन् पत्तनेषु विशिखान्तरेषु च ॥ ८७ ॥

---

१. 'तं तु' ख. पाठः. २. 'द्ध' क. पाठः.

भस्मसात्कृतवता पुरीं पुनर्भग्नसालविशिखाट्टसङ्क्रमाम् ।
क्षिप्रमम्भसि निमज्ज्य वारिधेः साधु तेन निरवापि पावकः ॥ ८८ ॥

तं प्रदेशमनलो न लीढवान् यत्र मैथिलसुता निषीदति ।
अद्भुतं चरितमस्य मारुतेर्नानुगन्तुमिह कोऽपि शक्तिमान् ॥ ८९ ॥

खेचरैरिति परस्परोदितां वाचमन्तरवधार्य निर्वृतः ।
स्वप्रतीक्षणपरायणं पुनः प्रत्यवाप कपिसैन्यमुत्प्लुतः ॥ ९० ॥

सङ्गत्य वानरवरैरुपचारमेभ्यः[1]
सङ्गृह्य जाम्बवति सप्रणयं प्रणम्य ।
तेभ्यः समुद्रतरणात् प्रभृति स्ववृत्तिं
लङ्कां च दुर्गविषमाभिभवामवोचत् ॥ ९१ ॥

चूडामणिं तदुपनीतमवेक्ष्य हृष्टाः
प्रत्यागता मधुवनं प्रतिपद्य सद्यः ।
तत्पालकं दधिमुखं विषमप्रवृत्तिं[2]
निर्भर्त्स्य ते मधु पपुर्हनुमत्सहायाः ॥ ९२ ॥

नवमधुनिषेवणादुपचितमनोरथा
मथितवनपादपा रभसजववायुना ।
परिहसनलोलुपा दधिमुखपराभवा-
दनिभृतमदोदया विपिनभुवि रेमिरे ॥ ९३ ॥

कम्पयन्तः क्षितिं खं पिबन्तः क्षणा-
दापतन्तः[3] समं व्यञ्जयन्तः स्मयम् ।
पूरयन्तो दिशः प्रेरयन्तो मिथः
कार्यलाभोर्जिता राममभ्यासदन् ॥ ९४ ॥

प्रणम्य प्रणम्य स्थितेषु स्थितेषु
प्लवङ्गेषु निश्छिद्रमच्छिद्रकर्मा ।
स्वयूथाधिपैः कौतुकाद् दत्तमार्गः
प्रभोरग्रतः पावनिः प्राग्रतोऽभूत् ॥ ९५ ॥

---

१. 'त्य' क. पाठः. २. 'त्तं' ख. पाठः. ३. 'चरन्तः', ४. 'ध्या' क. पाठः.

प्रसन्नाननान् वीक्ष्य तानिङ्गितज्ञ-
स्तथा मूर्ध्नि बद्धाञ्जलिं चाञ्जनेयम् ।
किमालोकिता मैथिली व्याहृता किं
किमु प्राणितीति प्रभुः पर्यपृच्छत् ॥ ९६ ॥

ततोऽनुमान्य वानरान् निरीक्ष्य जाम्बवन्मुखम् ।
मितं परिष्कृतं गुणैर्जगाद मारुतिर्वचः ॥ ९७ ॥

इतो याताः सर्वे खलु वयमवाचीं प्रति दिशं
विलङ्घ्याद्रिं विन्ध्यं मरुभुवमुपेताः श्रमभृतः ।
गुहामाविश्यैकां क्षुधमुपशमय्यैश्वरवशाद्
विनिष्क्रान्तास्तस्याः प्रसभमभवामाम्बुधितटे ॥ ९८ ॥

युष्मत्कथाश्रवणजातगरुत्प्ररोह-
सम्पातिवाचमनुभूय ततोऽवगम्य ।
देवीगतिं जलनिधेस्तरणाय सज्जाः
सर्वे बभूविम च जाम्बवतानुशिष्टाः ॥ ९९ ॥

अनुमतेन समस्तवनौकसामपि च जाम्बवतः पितुराज्ञया ।
जलधिलङ्घनकर्मणि चोदितः प्रकटचापलवृत्तिरयं जनः ॥ १०० ॥

शरणद ! भुवनत्रयस्य युष्म-
च्चरणपरागपवित्रितोत्तमाङ्गः ।
द्रुततरमपारविघ्ननिघ्नं
जलनिधिमर्क इवाम्बरावकाशम् ॥ १०१ ॥

द्वारि स्थितामुत्तरगोपुरस्य मूर्तां श्रियं दूरमपास्य सायम् ।
पुरीं त्रियामाचरनेतुरुद्दामहं तनुं व्याधिरिव प्रविष्टः ॥ १०२ ॥

आज्ञाविक्रममानसम्पदुदयैः सेनानिवेशेन च
स्फीतैः काननशैलकृत्रिमसरिद्वृक्षौघवंशैरपि ।
यन्त्रारोहसशिंशुमारपरिखावप्रैश्च विष्वग्गतै-
र्दुर्गत्वं दशकन्धरेण रचितं लङ्कोऽस्मि निर्विष्टवान् ॥ १०३ ॥

शरपरिणतिपाण्डुराङ्गयष्टीरपरिमिताः सुरदैत्यमर्त्ययोषाः ।
प्रियजनविरहप्रसुप्तलीला दशवदनापहृतास्ततोऽन्वपश्यम् ॥ १०४ ॥

कलामिन्दोरन्त्यामिव हरिदयाशातटगतां
परिक्षीणां क्षोणीतलकृतनिवासामुपवने ।
करालाकाराभिर्निशिचरवधूभिः परिवृतां
ततोऽपश्यं देवीमविचलितचारित्रमहिताम् ॥ १०५ ॥

प्रादुर्भूतः प्रीतमनास्तां प्रतिनत्वा रामस्याहं दूत इति ज्ञापितवृत्तः ।
भूरिच्छायामङ्गुलिनिद्रामथ तस्यै विश्वासाय प्रादिशमारादुपसृत्य ॥

विरहविषानलशिखया लीढैः प्राणैर्यियासुभिर्देव्याः ।
अमृतमिवाभिज्ञानं लब्ध्वा स्थैर्यं निरामयं भेजे ॥ १०७ ॥

अवलम्ब्य युष्मदाज्ञां समयोक्ष्यत चेदयं जनो न तया ।
देव्या दशातिरूढा ध्रुवमभविष्यत् क्षणादिवान्यान्या ॥१०८॥

निःश्वसिति स्म रुरोद शुशोच च विललाप त्वां स्मारं स्मारम् ।
अङ्कमङ्कमनयच्चैतत् पर्यष्वजत च लब्धानन्दम् ॥ १०९ ॥

विपिनभुवि जयन्तध्वाङ्क्षवित्रासहेतोः
प्रहितकमलजास्त्रं वृत्तमुच्चार्य देव्या ।
अथ निरतिशयाय प्रत्ययायोपजह्रे
बहु बहु विलपन्त्या देव! चूडामणिस्ते ॥ ११० ॥

आदायैनमशेषिताट्टशिबिरां निर्दह्य लङ्कापुरीं
हत्वा राक्षसपुङ्गवान् जलनिधिं निस्तीर्य वेगादिव ।
संगत्याङ्गदजाम्बवत्प्रभृतिभिर्यूथाधिपैरागतः
सीतावल्लभ! लक्ष्मणाग्रज! विभो! युष्मत्पदाभ्यां नमः ॥१११॥

इति रघुवीरचरिते त्रयोदशः सर्गः ।

अथ चतुर्दशः सर्गः ।

श्रुत्वा श्रुतिसुखां वाचं मारुतेः प्रियवादिनः ।
निपीयेवामृतं रामो भृशमाप्यायितोऽभवत् ॥ १ ॥

प्रत्यर्पितं कपिर्देव्या स्मयमानमिवांशुभिः ।
प्रभोः पुरः प्रणम्योच्चैश्चूडामणिमुपाहरत् ॥ २ ॥

समर्प्यमाणमादाय स तं जीवातुमात्मनः ।
अङ्गेष्वङ्गेष्वनङ्गार्त्या चकार क्लेदिताशयः ॥ ३ ॥

वारं वारं नमस्कुर्मः शुभं कर्म पुराकृतम् ।
यद्वशाद् रघुराजेन प्लवगः परिषस्वजे ॥ ४ ॥

व्यलपत् संस्मरन् सीतां नामृष्यच्चिन्तयन् रिपुम् ।
निश्वास विशश्वास कर्म लक्ष्मणचापयोः ॥ ५ ॥

ततोऽनुमान्य सुग्रीवं स्निग्धमालोक्य मारुतिम् ।
अङ्गदं जाम्बवन्तं च वाचा सम्भाव्य हृद्यया ॥ ६ ॥

गच्छामस्तत्र यत्रास्ते स रावण इति ब्रुवन् ।
प्रातिष्ठताश्रमं पुण्यं प्रणम्य प्रवणाशयः ॥ ७ ॥

ततः कपिमयी भूमिरन्तरिक्षं च तन्मयम् ।
चचाल चलिते तस्मिन् शैलारण्यं च तद्विधम् ॥ ८ ॥

दक्षिणां दिशमुद्दिश्य यान्ती वानरवाहिनी ।
आगच्छन्ती दिगन्तेभ्यो नेयत्तामभ्यपद्यत ॥ ९ ॥

मा शब्दो मा च सम्बाधो मा सङ्घर्षश्च वानराः ! ।
इति जाम्बवतादिष्टा नीता नीलेन सा चमूः ॥ १० ॥

हनूमद्वालिपुत्राभ्यामुदूढौ रामलक्ष्मणौ ।
उभावुत्साहबोधाभ्यां पराक्रमनयाविव ॥ ११ ॥

ज्योतिर्मुखः सुषेणश्च तारः शतबलिर्नलः ।
यूथाधिपा गजाद्याश्च कोटिशो रुरुधुर्नभः ॥ १२ ॥

सरामदूतः सुग्रीवः ससौमित्रिश्च राघवः ।
कृतसङ्ग्रामसन्नाहौ पृतनां तामनुद्रुतौ ॥ १३ ॥

---

१. 'वाक्यं मृ' क. पाठः. २. 'रा' ख. पाठः. ३. 'ज्ञः', ४. 'मृः ॥ 'वालिपुत्रः सु', ५. 'भः ॥ राघ' क. पाठः.

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

अतश्चेतश्च सम्भूता समूलोद्धृतपादपा[1] ।
विरराम न सा सेना प्रावृषीव महापगा ॥ १४ ॥

रामप्रणीतिना नीता सेनानीका जवोल्बणा ।
विपुलोत्कलिकोत्ताला वेलां सिन्धोरुपासदत् ॥ १५ ॥

एलाकिसलयैः स्फीतैरास्तीर्णायां भुवि प्रभुः ।
आस्त तालीवनच्छायाशमितातपवैभवः ॥ १६ ॥

सागरः सादरं तस्मै सगरान्वयमौलये ।
मणिरत्नान्यनर्घाणि वीचिहस्तैरुपाहरत् ॥ १७ ॥

त्वरामत्वरमाणोऽपि प्रियाविरहनिस्सहः ।
अकरोन्मकरावासं तरीतुं दुस्तरं ततः ॥ १८ ॥

रावणस्य शुको नाम चारो मायासु कोविदः ।
गृहीतः कपिभिः कृच्छ्राद् देवेन प्रतिमोचितः ॥ १९ ॥

एवं स्थितं महावीरमवगम्य दशाननः ।
सम्भूय मन्त्रिभिः स्वार्थे मन्त्रयामास मन्त्रवित् ॥ २० ॥

मदमायासहायस्य पुरा सीतां हरिष्यतः ।
यस्यामात्येषु मन्त्रे च स्मृतिलेशोऽपि नाभवत् ॥ २१ ॥

अवलेपमशान्तानां भ्रंशयत्यापदागमः ।
समुच्छ्रितं नदीकूलं वेणीवेग इवोद्धतः ॥ २२ ॥

स सान्त्वपूर्वमानीय सचिवान् मन्त्रसम्मतान् ।
प्रयुक्तसमुदाचारान् गिरमित्थं समाददे ॥ २३ ॥

विवेकोऽभ्युचितज्ञानं भर्तृचित्तानुसारिता ।
एतत्त्रयममात्यानां गुणः शश्वत्सुखावहः ॥ २४ ॥

अमात्यपाशबद्धानां जनतानां गवामिव[2] ।
अतिचारानिवृत्त्यर्थं नियोगः[3] खलु भूमिपः ॥ २५ ॥

---

१. 'गा ॥ हनूमद्वालिपुत्राभ्यामुद्व्यूढौ रामलक्ष्मणौ । उभावुत्साहबोधाभ्यां पराक्रमनयाविव ॥ रामप्रणिधिना' क. पाठः. २ 'द्विवत् । अ', ३. 'यो' ग. पाठः.

रागरोषौ मदारूढौ गन्धाश्वद्विरदाविव ।
उन्मार्गगौ न जानीतः प्रशमप्रग्रहाङ्कुशौ ॥ २६ ॥

कृत्वा भारममात्येषु भक्तेषु मतिमत्सु यः ।
विश्वसन् वर्तते राजा स परैर्नाभिभूयते ॥ २७ ॥

नृपश्रीर्मन्त्रिणा हीना कर्णधारेण नौरिव ।
विपत्तरङ्गसंक्षोभैरपविद्धावसीदति ॥ २८ ॥

अतिलङ्घ्य महावीरं वालिनं तत्पदे लघु ।
स्थापितेन ससैन्येन सुग्रीवेण समागतः ॥ २९ ॥

पश्यन् मम पुरीमेतां हनुमद्वाक्यदर्पणे ।
समुद्रवेलामासाद्य तरणे कृतनिश्चयः ॥ ३० ॥

लक्ष्मणाख्यैर्निजप्राणैर्भजन्नयुतसिद्धताम् ।
तत्रास्ते दुर्धरो रामः किंवदन्तीति मय्यभूत् ॥ ३१ ॥

तदत्र प्रतिकर्तव्यं क्षमं च द्विषतः प्रति ।
कर्मणामप्यशैथिल्यं भवद्भिरवधार्यताम् ॥ ३२ ॥

निशम्य तद्वचस्तस्य व्यसनापहृतात्मनः ।
सकुम्भकर्णास्ते सर्वे साहसानि व्यजिज्ञपन् ॥ ३३ ॥

आकर्ण्य वचनं तेषामपमार्गप्रवर्तिनाम् ।
तत्र सन्निहितो वाचमाबभाषे विभीषणः ॥ ३४ ॥

श्रुतं किन्तु प्रहस्ताद्यैर्मन्त्रिभिर्भर्तृभाषितम् ।
यस्मिन्नस्ति नयप्राणं राजतन्त्रमशेषतः ॥ ३५ ॥

भ्रातर्मदीया रसना त्वां प्रभाषितुमीहते ।
अनाश्रवा सती क्षान्त्या सौभ्रात्रवशवर्तिनी ॥ ३६ ॥

आ जन्मनः प्रवृत्तस्य प्रारम्भपरिणामयोः ।
एकधैव स्थितं कर्म पुरुषस्यातिदुर्लभम् ॥ ३७ ॥

यदा जातोऽस्यपनये तदाप्रभृति ते रुचिः ।
यथामति यथाकालं प्रवक्ष्यामि समासतः ॥ ३८ ॥

बलिमाहिष्मतीनाथकपिराजैः पराभवम् ।
प्राप्तोऽपि त्वं न जानीषे भाविनं व्यसनागमम् ॥ ३९ ॥

फलमूलकृताहारांस्तापसान् काननौकसः ।
जटिनश्चीरवसनान् बाधसे केन हेतुना ॥ ४० ॥

यद् वस्त्वनास्थयाशास्यं पुंसां पूर्वमुपेक्षितम् ।
तदन्विष्टमपि प्रायो नैव तेषां भविष्यति ॥ ४१ ॥

त्वया निद्रालुना पूर्वं जागरूकेण साम्प्रतम् ।
शक्यते किं नवीकर्तुं नयवर्त्म खिलीकृतम् ॥ ४२ ॥

अनिच्छन्तीं स्त्रियं स्प्रष्टुं कामस्पृष्टेन चेतसा ।
ब्रह्मशापोपसृष्टस्य न शक्यं ते दशानन ! ॥ ४३ ॥

शक्रे जितेऽपनीतेऽपि तत्रस्थो भोक्तुमक्षमः ।
भिया तद्गोचरान् भोग्यान् लङ्कायां कृतवानसि ॥ ४४ ॥

भुजैर्वक्त्रैश्च विंशत्या दशभिश्च भयानकात् ।
बिभेतीन्द्रो वृथा त्वत्तो मृगयुः शलभादिव ॥ ४५ ॥

तावत् स्त्रियं शूर्पणखा दुर्दान्ता नः सहोदरी ।
वनस्थं तापसं रामं पतित्वे समकल्पयत् ॥ ४६ ॥

शुभे मुहूर्ते निश्शेषरक्षःकुलविनाशिनि ।
अपथे वर्तमाना सा लक्ष्मणेन विरूपिता ॥ ४७ ॥

खरादीन् रामकोपाग्नौ हुत्वा दुर्धरतेजसि ।
ऋषिप्रयुक्ता कृत्येव साक्षात् त्वामभ्युपागता ॥ ४८ ॥

ततो मारीचमित्रेण भवता रणभीरुणा ।
मृगतां भिक्षुतां चैत्य वञ्चितौ रामलक्ष्मणौ ॥ ४९ ॥

तयोर्व्यपायेऽप्याशङ्क्य सीता नीता विहायसा ।
समस्तरक्षोनाशाय लङ्कायां स्थापिता त्वया ॥ ५० ॥

रामस्तु गृध्रसंवादाद् विदित्वा त्वद्धृतां प्रियाम् ।
कृतार्थीकृतसुग्रीवस्तितीर्षुः सिन्धुमभ्यगात् ॥ ५१ ॥

अनादिमध्यावसितां चारयन् वानरीं चमूम् ।
तीर्त्वा लङ्कोपकण्ठस्थस्त्वया प्रत्युद्व्रजिष्यते ॥ ५२ ॥

तेषामन्यतमस्येह कपेः क्षुद्रस्य विक्रमम् ।
मिषतां नः सयोधानां कच्चिन्निर्विष्टवानसि ॥ ५३ ॥

न परं मानुषो रामो योऽयं कपिकुलानुगः ।
पृथिव्यामुदिता कापि रक्षोघ्नी परदेवता ॥ ५४ ॥

तत् पुलस्त्यं पुरस्कृत्य पितरं कोपशान्तये ।
सीतामक्षयचारित्रां रामायोपहर प्रभो ! ॥ ५५ ॥

इति ब्रुवति भूतार्थं हितं भ्रातरि रावणः ।
उदस्थात् खड्गमुद्यम्य परप्राणान्तकारिणम् ॥ ५६ ॥

ततोऽपसृत्य सद्यः स्वैश्चतुर्भिः सह राक्षसैः ।
स्थितं पयोधिवेलायां रामं प्राप विभीषणः ॥ ५७ ॥

कनीयानस्मि काकुत्स्थ ! रावणस्य बलीयसः ।
हितवादेन निर्धूतस्तेन त्वामहमाश्रितः ॥ ५८ ॥

इति विज्ञापिते तेन मायाबाहुल्यदर्शिभिः ।
कपिभिः शङ्कितं सर्वैः सुग्रीवेण च धीमता ॥ ५९ ॥

कपिभर्तुर्मतं ज्ञात्वा हनूमद्वचसि स्थितः ।
अस्त्विति प्रतिजग्राह रावणावरजं प्रभुः ॥ ६० ॥

दैवादुपनते विन्दे मुहूर्तेऽभिजिता युते ।
रामस्तं राक्षसैश्वर्ये लक्ष्मणेनाभ्यषेचयत् ॥ ६१ ॥

ततः स्वादूनि मूलानि फलानि च वनौकसः ।
रक्षोधिपतये तस्मै कृतार्हणमुपाहरन् ॥ ६२ ॥

तस्य रामाभिषिक्तस्य जाग्रतः सत्यधर्मयोः ।
शाश्वती श्रीरनिर्देश्या वपुः सकलमानशे ॥ ६३ ॥

विभीषणत्वं सुग्रीवः सुग्रीवत्वं विभीषणः ।
अन्वभूदन्वितप्रेम्णोः कपिराक्षसमुख्ययोः ॥ ६४ ॥

ततो भुजगनिर्मोकमृदुक्षौमोत्तरच्छदे ।
नाभिकर्पूरगोशीर्षकुङ्कुमागुरुवासिते ॥ ६५ ॥

उत्तमस्त्रीकराधूतचामरानिलगोचरे ।
धात्रेयीनिपुणाकीर्णसुरभिप्रसवोज्ज्वले ॥ ६६ ॥

तुङ्गोपधानसुभगे सीतासम्बाधमङ्गले ।
शयानः शयने पूर्वं तैस्तैः कामैर्निषेवितः ॥ ६७ ॥

पौरैरुपस्थितः प्रीत्या कौतुकस्तिमितेक्षणैः ।
प्रियङ्करेण सर्वेषां लक्ष्मणेन निवेदितैः ॥ ६८ ॥

सीताविज्ञापितोदन्तः पौरस्त्रीणां निशामुखे ।
निशान्ताजिरभूभागे सङ्गतानां दिदृक्षया ॥ ६९ ॥

तदा तु चीरवसनः फलमूलाशनः कृशः ।
विश्लेषानलनिश्शेषदह्यमानधृतीन्द्रियः ॥ ७० ॥

त्रस्नुभिः कपिभिः सर्वैर्निभृतैरभिवीक्षितः ।
अन्योन्यमुखविन्यस्तलोचनान्तैरनुक्षणम् ॥ ७१ ॥

अभिसन्धाय तरणं वरुणं प्रत्यमर्षितः ।
उपधानं त्रिजगतामुपधाय निजं भुजम् ॥ ७२ ॥

लक्ष्मणेनोपनीतेषु दर्भेषु प्राङ्मुखेषु सः ।
कालरुद्रप्रतीकाशो विशश्राम विशांपतिः ॥ ७३ ॥

वेगोत्पाटितशैलाग्रा रजश्छादितदिङ्मुखाः ।
निर्घातमारुता घोरा जगत् सर्वं व्यलोलयन् ॥ ७४ ॥

सन्ध्याभ्रपिङ्गपर्यन्तो धूम्राभ्यन्तरभीषणः ।
निबबन्ध परीवेषः संरुद्धकिरणं रविम् ॥ ७५ ॥

उद्गीर्णोच्चण्डडात्काराः सृगालाः सूर्यगां दिशम् ।
आश्रित्याश्रित्य विपदं लोकानामभ्यसूचयन् ॥ ७६ ॥

अनात्मनीनगाम्भीर्यं वरुणं प्रत्यमर्षिणा ।
वाचंयमेन देवेन निशास्तिस्रोऽतिवाहिताः ॥ ७७ ॥

तथाभूतं तमालक्ष्य निलीनं व्योमचारिभिः ।
किं भविष्यति लोकानामित्यकाण्डे विशङ्किभिः ॥ ७८ ॥

सविभीषणसुग्रीवं सर्वं कपिबलं तदा ।
निश्शब्दमपरिस्पन्दं चित्रन्यस्तमिवाभवत् ॥ ७९ ॥

अवष्टभ्य धनुः सज्यं दत्तदृष्टिर्हनूमति ।
चिन्तयन् निभृतं तस्थौ सौमित्रिः शत्रुशातनः ॥ ८० ॥

अथोपस्थाय गायत्रीं चापे ब्रह्मास्त्रमन्त्रितम् ।
सायकं सन्दधानस्य दुर्निरीक्षमभूद् वपुः ॥ ८१ ॥

विमुक्तस्तेन बाणाग्निर्ज्वालाभिः स्थगिताम्बरः ।
स्फारफात्कारवाचालः पारावारं व्यगाहत ॥ ८२ ॥

जलमश्नन् हविर्भूतं पयोधेर्वाडवानलः ।
क्षणाद् भस्मीकरिष्यन्तं तमनुप्राविशत् तदा ॥ ८३ ॥

दुर्धरेण प्रभावेन तस्यास्त्रस्योत्पतिष्णुना ।
धातुराधारनालीके पत्रपङ्क्तिरशुष्यत ॥ ८४ ॥

घस्मरेणोष्मणा तस्य तत्र तत्र प्रसर्पिणा ।
सदैवतान्यकम्पन्त भुवनानि चतुर्दश ॥ ८५ ॥

अवगाढः समुद्रान्तःप्रदेशं निर्दहञ्जलम् ।
अवर्धत तडिद्वह्निर्वर्षाम्बुभिरिवाप्लुतः ॥ ८६ ॥

काश्चिज्ज्वालास्वहीन् जघ्नुः काश्चित् प्रास्फोटयन् गिरीन्
काश्चिदालिलिहुर्दैत्यान् काश्चित् सत्त्वान् बबाधिरे ॥ ८७ ॥

अवहिर्गतधूमार्चिष्प्रसरं कुम्भितानिलम् ।
ब्रह्माण्डं पुटपाकस्य प्रक्रियां समपद्यत ॥ ८८ ॥

आलोक्य रामकोपस्य विवर्तं लोकदुर्धरम् ।
तं शरण्यमुपस्थातुमारेभे यादसां पतिः ॥ ८९ ॥

सरिद्भिस्त्रासवश्याभिर्गङ्गादिभिरनुद्रुतः ।
ययौ शोणं पुरस्कृत्य स विभोरन्तिकं प्रति ॥ ९० ॥

येन रामप्रसादार्थी पथा सञ्चरते स्म सः ।
तस्मिन् प्रत्याहृतज्वालः शशामात्राग्निरुल्बणः ॥ ९१ ॥
तमारादुपतिष्ठन्तं प्रह्वं निध्यायतः प्रभोः ।
वदनेन्दुः प्रसन्नोऽभूत् तथाशीला हि तादृशाः ॥ ९२ ॥
वृतं कपिप्रपञ्चेन ससुग्रीवविभीषणम् ।
उपस्थितं मारुतिना सोऽपश्यल्लक्ष्मणाग्रजम् ॥ ९३ ॥
प्रसीदेद्वा न वा राम इति तर्कज्वरातुरः ।
सान्त्वपूर्वमिति प्रोचे वाचं नदनदीपतिः ॥ ९४ ॥
अध्वराश्वं विचिन्वद्भिस्त्वत्पूर्वैः परिवर्धितः ।
रक्षणीयो विशेषेण सागरोऽस्मि ननु प्रभो! ॥ ९५ ॥
ऋषिशापनिवृत्त्यर्थं तेषां साहसकारिणाम् ।
इयं भागीरथी व्योम्नस्त्वत्प्राच्येनावतारिता ॥ ९६ ॥
त्वद्वंशकर्तुः सवितुः सुतेयं यमुना सती ।
उचितः खलु सम्बन्धो भवतोऽस्यां च मानद! ॥ ९७ ॥
महर्षेर्मेखलस्यैषा तनया नर्मदाभिधा ।
यस्त्वाज्ञया वसिष्ठस्य मान्धातारमयाजयत् ॥ ९८ ॥
एषा गोदावरी यस्यास्तीरे त्वमुषितः पुरा ।
विपदं प्राप्तवानेतां सर्वरक्षोपलापिनीम् ॥ ९९ ॥
अद्भिः पुण्यतमाभिर्या पुनाति भजतो जनान् ।
द्रष्टव्या ते विशेषेण सेयं प्राची सरस्वती ॥ १०० ॥
अन्या महापगाश्चैता भवद्रक्ष्या रघूद्वह!।
रत्नानि चान्तर्गुप्तानि ममाहं च सहानुगः ॥ १०१ ॥
शोणो नदोऽयमस्याम्भः क्वचित् त्वमुपयुक्तवान् ।
कौशिकक्रतुरक्षार्थं गच्छन्मार्गे सलक्ष्मणः ॥ १०२ ॥
अमुष्य तरतो वेगाद् विश्रमाय हनूमतः ।
मैनाकः प्रेषितः शैलस्त्वत्प्रसादार्थिना मया ॥ १०३ ॥
अप्यहं जलधी राम! संसक्तः सुखकर्मसु ।
मद्प्रमादोपचितो न जाने त्वां तथाविधम् ॥ १०४ ॥

वयमल्पे भवन्मन्योर्विषयत्वेन वर्तितुम् ।
शिरीषकुसुमं नेष्टे पदं सोढुं गरुत्मतः ॥ १०५ ॥

तदिहाज्ञापयास्माभिराश्रवैः किं करिष्यते ।
महीयानेष सन्नाहः प्रसौतु जगतां शिवम् ॥ १०६॥

वशंवदस्य तस्येति विरामे वचसां प्रभुः ।
तं प्रत्यपगतामर्षो भारतीमुद्भावयत् ॥ १०७ ॥

त्वरमाणस्य सङ्ग्रामे रावणोपप्लवं प्रति ।
प्रत्याहरिष्यतः सीतां मार्गं मे दातुमर्हसि ॥ १०८ ॥

एभिः कपिभिरानीतैः शैलौघैः सहकाननैः ।
तरीतुमप्रयासेन सेतुं विरचयाम्यहम् ॥ १०९ ॥

इत्थं रामोदितं श्रुत्वा तमाराध्य तथास्त्विति ।
सहापगाभिः सर्वाभिस्तिरोभूदम्भसां निधिः ॥ ११० ॥

आनाय्य महतः शैलान् सगुल्मानप्य(नौ ? नो)कहान् ।
सन्धिबन्धं दृढीकृत्य सेतुं कारय वानरैः ॥ १११ ॥

कुशलं तासु विद्यासु विश्वकर्मसुतं नलम् ।
प्रवृत्त्यनवसादार्थं त्वमध्यक्षय मा चिरम् ॥ ११२ ॥

उपदिष्टां हनुमता दिशमुद्दिश्य धीमता ।
बधान सेतुं सुग्रीव ! यस्य लङ्कावधीयते ॥ ११३ ॥

विस्तारायामयोः सीमा दशकेन शतेन च ।
अस्याशीतिसहस्रेण योजनानां तलग्रहः ॥ ११४॥

अधिष्ठानपरीणाहस्तत्रिभागेन कल्प्यताम् ।
पक्षयोरन्यथा सेतुः क्षणाद् वायुन्नतः क्षरेत् ॥ ११५ ॥

अल्पसाराणि दारूणि नाथः कार्याणि वारिणि ।
परिहार्या स्थपुटता सा सञ्चारनिरोधिनी ॥ ११६ ॥

सुश्लेष्यः पार्श्वयोर्ग्रन्थिस्तरङ्गाघातखेद्ययोः ।
महाद्भिर्गिरिभिः साग्रैर्गण्डशैलैश्च सोपलैः ॥ ११७ ॥

---

१. 'ञ्च' क. पाठः.

अन्तरेष्वन्तरेष्वत्र प्रत्यवेक्ष्यावपूर्यताम् ।
विषयानुगुणैर्द्रव्यैरुपक्लेहानिवृत्तये ॥ ११८ ॥

विभज्य यूथनाथेषु प्रदेशानुपपाद्य ।
नलस्यानुमतेनैतत् सर्वं सम्पाद्यतां त्वया ॥ ११९ ॥

मा भूज्जनपदग्रामपुरराष्ट्रादिविप्लवः ।
उद्वहद्भिर्गिरींस्तुङ्गांस्त्वरमाणैः प्लवङ्गमैः ॥ १२० ॥

केषुचिद् गिरिशृङ्गेषु काननेषु च तापसाः ।
तपस्येयुः प्रदेशांस्तान् दूरात् परिहरन्त्वमी ॥ १२१ ॥

इत्यादिष्टो हरिश्रेष्ठः काकुत्स्थेन मनस्विना ।
प्लवङ्गांस्त्वरयामास नलमामन्त्र्य सेतवे ॥ १२२ ॥

कृतसूत्रार्पणाः केचिदृजुदृष्टिकृतः परे ।
केचन स्थलसाम्याय वितानं समगृह्णत ॥ १२३ ॥

उत्पाटितान् दिगन्तेभ्यः शैलानम्बरचुम्बिनः ।
अपातयन्ननायस्ता गम्भीरे सागराम्भसि ॥ १२४ ॥

ते शैलपातसम्भूतान् फेनानालोक्य वारिणि ।
मृद्यमानसमुद्रास्थिशकलानीति मेनिरे ॥ १२५ ॥

उत्पाटिताद्रिकुञ्जान्तर्वास्तव्या वनदेवताः ।
भयेन विरता गीतादुदपप्तन् विहायसि ॥ १२६ ॥

अद्रयः प्लवगैरूढास्तत्पूर्वविदितव्यथान् ।
प्लुतैः पारिप्लवाः सिंहान् वमन्ति स्म गुहामुखैः ॥ १२७ ॥

इतरोद्धृतशैलाग्रच्यावितैर्निर्झराम्बुभिः ।
एते निर्वाप्य दावाग्निं गिरिस्थं तानुदावहन् ॥ १२८ ॥

दूरादापततां भारं केषांचिद् वीक्ष्य केचन ।
अर्धमार्गे समाश्वास्य प्रत्यगृह्णन् निनीषवः ॥ १२९ ॥

क्षिप्त्वा नलानुसारेण तान् गिरीनथ सत्वराः ।
प्रतिजग्मुर्महोत्साहाः प्रत्यगं प्रतिकाननम् ॥ १३० ॥

राक्षसा वयमित्येके परे स्मः प्लवगा इति।
विभज्य स्वान् द्विधा चक्रुर्नियुद्धं यान्त एव ते ॥ १३१ ॥

केचिदारुरुहुः स्कन्धान् केषांचित् पातिताश्च ते।
पुनः कृतकसंरम्भा मिथो युद्धं वितेनिरे ॥ १३२ ॥

दिव्यौषधिमहिम्ना ते क्षुत्पिपासापराङ्मुखाः।
अहोभिः पञ्चभिः सेतुं सुवेलावधि चक्रिरे ॥ १३३ ॥

येन दुर्गेण महता दर्पमेति दशाननः।
स विभोराज्ञया बद्धः सिन्धुराजः प्लवङ्गमैः ॥ १३४ ॥

सफेनबुद्बुदः सिन्धुर्विभक्तो नलसेतुना।
सीमन्तित इवाकाशश्छायामार्गेण सग्रहः ॥ १३५ ॥

कुक्षिपार्श्वापरान्तेषु तस्य सैन्यस्य यूथपान्।
कृत्वा हनुमतः स्कन्धमारूढोऽग्रेऽभवत् प्रभुः ॥ १३६ ॥

अशोभतोढः सौमित्रिर्बलिना बालिसूनुना।
अन्वितः कपिराजेन पुलस्त्यतनयेन च ॥ १३७ ॥

तीर्णं तरत् तरिष्यच्च दिग्भ्यश्चागामि तद्बलम्।
निरीक्ष्य विस्मयस्मेरा बभूवुर्नाकवासिनः ॥ १३८ ॥

क्षणादुल्लङ्घ्योच्चैरनितरसुलङ्घं जलनिधिं
सुवेलस्थस्तस्मिन् प्लवगपृतनां व्यूह्य निविडम्।
सपौलस्त्यं कृत्वा कपिकुलपतिं प्राक्पदगतं
ससौमित्रिस्तस्थौ विभुरनुपमारम्भनिरतः ॥ १३९ ॥

इति रघुवीरचरिते चतुर्दशः सर्गः।

अथ पञ्चदशः सर्गः।

अथ भुवनगृहीतशासनेन प्लवगबलं प्रभविष्णुना प्रणीतम्।
बलवदनिलवेगमेदुरोर्मिप्रलयपयोनिधितुल्यकल्यमासीत् ॥ १ ॥

दशवदनपुरीं निरीक्षमाणा विपिनसरित्परिखाद्रिवप्रदुर्गाम् ।
करकवलितगण्डशैलसाला सकिलिकिलिध्वनि चुक्रुशुस्ततस्ते ॥ २ ॥

दरविवृतमुखं निरीक्ष्य योधाननुपरिकृतश्रुतिदर्शितापरान्ताः ।
अनतिनिकटमास्थिताः प्रदेशं करचलितैर्निरराजयन् स्ववालैः ॥ ३ ॥

स्तिमितनयनमुन्नतोर्ध्वकायाः शिथिलितबालधिविश्लथाग्रहस्ताः ।
कपिषु कतिपये मुहुर्विपक्षं चलनिटिलभ्रु विलोकयांबभूवुः ॥ ४ ॥

चटुलकुटिल(को ? क्रू)र्पराग्रहस्तद्रुतपरिघट्टितकण्डुकूणिताक्षम् ।
बधिरितदशकण्ठकर्णरन्ध्रं प्रकटितहुङ्कृति पुप्लुवे प्लवङ्गैः ॥ ५ ॥

निजभुजबलकृत्तनन्दनानां निकृतिनिमग्नधियां निशाचराणाम् ।
भवनपरिसरास्तदा बभूवुः कतिपयमर्कटभग्ननिष्कुटान्ताः ॥ ६ ॥

समदकपिबलप्रमथ्यमानद्रुमविटपध्वनिरुच्चकैरुदञ्चन् ।
पुरपरिभवपौनरुक्त्यशंसी दशवदनश्रुतिविंशतिं विवेश ॥ ७ ॥

करतलनिहतः कपिप्रवीरैरधरि[1]तसिन्धुरवैस्त्रिकूटशैलः ।
घनसमयसमीरसन्निपातद्रुतचलितद्रुमचापलं चकम्पे ॥ ८ ॥

कपिनिवहविधूयमानशैलप्रतिजनितोर्मिनिवारितस्ववीचिः ।
भयविवशविवर्तसत्वराशिर्जलनिधिराकुलतां क्षणादवाप ॥ ९ ॥

निशिचरकुलधारणक्षमोऽपि प्लवगबलेन गिरिर्दृढाधिरूढः ।
अजनि कतिपयाङ्गुलावगाढः पुनरपि पाथसि वारिधेस्तदानीम् ॥

सरभसमधिरुह्य सालमुच्चैः कपिबलसागरमागतं विलोक्य ।
चलितधृति समेत्य राक्षसेन्द्रं कतिपयकौणपजाङ्घिकाः शशंसुः ॥

रघुकुलतिलकप्रतापवह्नौ महति जुहोति विधिः पलाशजातम् ।
विरमतु तव वीर! चन्द्रहासः प्रभवति किं नु[2] पुलस्त्यपुण्यभूमा ॥ १२ ॥

इति चरगदितं निशम्य कोपाद् भृशमुपरक्ततनुः स्वयूथनाथान् ।
त्रिभुवनविजयप्रगल्भवीर्यान् रजनिचराधिपतिर्न्ययुङ्क्त योद्धुम् ॥ १३ ॥

अथ कटुरटितप्रवाहवेगस्फुटितदिगन्तमरुत्पथान्तरालम् ।
प्रलयसमयजृम्भमाणमेघस्फुरिततडिद्गणखण्डभीमदंष्ट्रम् ॥ १४ ॥

---

१ 'धिगत', २. 'च' क. पाठः.

अविगणितनिरन्तराभिषिक्तप्रणयकुमारवधूजनानुयात्रम् ।
अहमहमिकया निरन्तराभिक्रमणपरस्परबाधितोग्रसैन्यम् ॥ १५ ॥

रथगजहयरुद्धगोपुरत्वात् प्रसभविलङ्घितनुङ्गहेमसालम् ।
असुरसुरजयातिरूढदर्पं झटिति निशाचरसैन्यमाविरासीत् ॥ १६ ॥

न खलु किमपि वीर्यमग्रतो नः प्रतिभटतामुपलीढ्लामभीषाम् ।
इति मनसि परस्परं बभूव प्लवगनिशाचरसैन्ययोरमर्षः ॥ १७ ॥

तदनु हरिषु कैश्चिदुत्प्लुतेन द्विरदबलान्यधिपत्य तत्स्थयोधान् ।
करतलपरिपीडितान् निपात्य द्रुतमुदपाद्यत तद्विपाधजातम् ॥ १८ ॥

कतिचिदिभकुलं प्रपद्य नीचैश्चरणचतुष्टयपुच्छपुष्कराग्रम् ।
सपरिकरमबाग् विधाय तेषां प्रकटितविक्रमसोट्यन्त कर्णान् ॥ १९ ॥

भटकृतसरयोद्धुताग्रहस्तप्रविचलितं मुसलं गजात् प्रगृह्य ।
कपिरमुममुनैव मूर्ध्नि हत्वा पुनरितरं च विपोथयाञ्चकार ॥ २० ॥

DR.RUPNATH(DR.RUPAK NATH)

अचलनिभमिभं समेत्य नीचैः कपिरपरः पदपञ्जरे निलीय ।
चपलमभिमृशन्तमग्रहस्तं दृढमभिवेष्ट्य लुलापुरापकर्ष ॥ २१ ॥

कतिचिदुपचितोग्रविक्रमश्वान् करतलपातितसादिनः प्रगृह्य ।
गलभुवि समराध्वरे वितीर्णात्रिदिवपथे शमितृत्वमभ्युपेयुः ॥ २२ ॥

विहितसकलहेतिषु प्लवङ्गा गिरिशिखराणि रथेषु पातयन्तः ।
द्रुततरमपमृद्य तान् सनाथानरिभयदाः क्रुरुतं क्रुधा निवव्रुः ॥ २३ ॥

तस्मिन् काले कालनाभस्य सूनुर्विद्युज्जिह्वः कोऽपि मारीचशिष्यः ।
सम्मोहार्थं सर्वशाखामृगाणां मायाबन्धुर्भावयामास मायाम् ॥ २४ ॥

भिन्ना द्वेधा गर्जितैरूर्जितैर्द्योर्भेजे दौस्थ्यं वेपमाना धरित्री ।
धूमोद्गारैरावृतं विश्वमभ्रादासीज्ज्वालाभीममङ्गारवृष्टिः ॥ २५ ॥

रक्ताक्ताङ्ग्यः स्पष्टदंष्ट्राट्टहासा भीमं रूपं यातुधान्यो दधानाः ।
निर्मुण्डिन्यः सङ्गता व्योमरङ्गे नृत्तं चक्रुर्दिग्दुकूलं वसानाः ॥ २६ ॥

कृत्वा मायावैभवेनारविन्दश्रीमद्वक्त्रं रामचन्द्रोत्तमाङ्गम् ।
गत्वा देव्यै दर्शयित्वा व्यधात् तां प्रागेवार्तां साहसाय प्रवृत्ताम् ॥

एषा माया देवि! कापि त्यजैनां देहत्यागायोद्यतां चित्तवृत्तिम्।
बाणज्वालो नैर्ऋतारण्यवह्निः सत्यं देवो युध्यते त्वां निनीषुः ॥ २८ ॥

मौर्वीनादः श्रूयते घोरघोपश्चापाकृष्टिं कुर्वतोर्दाशरथ्योः।
भीमा हिक्काः स्वं जयं व्यञ्जयन्तीर्भिन्दाना द्यामुद्गिरन्ति प्लवङ्गाः ॥

अप्रागल्भ्याद् राक्षसा न क्षमन्ते दृष्ट्वा शत्रूनञ्जसाभिक्रमाय।
सर्वासां नः पश्य वक्त्राणि भामिन्या(वि?धि)म्लानान्यश्रुगर्भेक्षणानि ॥

किञ्चान्यच्च स्नेहहेतोः प्रवक्ष्ये सत्त्वध्वंसी मा स्म भूत् कोऽपि शोकः।
यस्ते भर्ता तद्विरोधं विधातुं देवीं स्मर्तुं चात्मभूरप्यकल्यः ॥ ३१ ॥

तुभ्यं देवि! स्वस्ति भूयाद् व्यवस्यन् युद्धोत्साहान्मा विरंसीच्च रामः।
इत्थं वाचा जीवयामास सीतां काचित् प्रेम्णा सङ्गता यातुधानी ॥

पौलस्त्यस्य स्वाभिषिक्तस्य वाचा ज्ञात्वा मायां विक्रवां प्रेयसीं स्वाम्।
रोषाद् बभ्रुर्निर्धुतैधानलाभो रक्षोरण्ये प्राज्वलद् भूरि रामः॥ ३३ ॥

एवं युद्धे वर्तमाने कपीनां यातूनां च स्फीतसंरम्भभाजाम्।
प्रासादाग्रं तुङ्गमारुह्य वेगादीक्षांचक्रे रावणः प्रत्यनीकम् ॥ ३४ ॥

प्राप्योपान्तं वानराणां प्रभा(वं?वो)[1] वासस्थानं नामधेयानि चैषाम्।
जातिव्यासो नैकधा विप्रकीर्णे[2] भर्त्रे सर्वं सारणेनाभ्यधायि ॥ ३५ ॥

ये ये योधाः साम्पराये परेतास्तानाकृष्य प्राक्षिपन्नब्धिकुक्षौ।
रक्षोभर्तुः शासनेनाभियुक्ता बद्ध्वा पाशैः किङ्कराः प्राणसाराः॥ ३६ ॥

रुद्धा लङ्का वानराणां महौघैर्यावत् तावद् दर्शितस्वानुभावः।
आच्छोट्य स्वं बालधिं बालिकल्पः स्वैः प्राणैरप्युद्यतः साहसाय ॥

प्रासादस्थे दृश्यमाने दशास्ये रामोपान्तादुत्प्लुतः सन्निपत्य।
विक्रम्योच्चैस्तस्य मौलिं गृहीत्वा सुग्रीवस्तं प्रादिशद् राघवाय ॥

दृष्ट्वा भर्तुस्तादृशं विप्रकारं सुग्रीवोत्थं प्रीतिकृत् खेचराणाम्।
दिङ्नागानां कर्णरन्ध्रं निरुन्धन् हाहाकारो रक्षसां प्रादुरासीत् ॥

---

१. 'सं', २. 'र्णे' ख. ग(?).

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

गोलाङ्गूलैर्वानरैरच्छभल्लैर्ऋक्षैश्चान्यैर्जातिभिन्नैश्च विद्धाः ।
सालैस्तालैर्मुष्टिभिश्चाद्रिशृङ्गैर्दन्तैश्चोग्रैः कोटिशो यातुधानाः ॥ ४० ॥

उत्ताराक्षि[1]श्मश्रुदंष्ट्राकरालैर्व्यात्तैर्वक्त्रैरन्तरिक्षं पिबन्तः ।
घोराकारा वानरा यातुधानान् ग्राहं ग्राहं भक्षयामासुरुग्रम् ॥ ४१ ॥

एवं युद्धे दारुणे वर्तमाने भानावस्तं मन्दभानौ च याते ।
आसीद् रक्षोवानरप्राणहन्त्री रात्रिः साक्षात् कालरात्रिप्रभावा ॥४२॥

अस्पष्टाब्धिस्थावरप्राणिभेदः सेनोद्भूतैः पांसुभिश्छन्नतारः ।
रौद्रा रक्षश्चक्षुषामप्यशेषं विश्वं व्याप्नोदन्धकारावतारः ॥ ४३ ॥

आन्त्रस्रग्भिर्भूषितोरःप्रदेशैर्व्योम्न्युन्नम्रैर्ऋक्षरक्षःकबन्धैः ।
दृग्भ्रूलीलागीतशून्याङ्गहारैर्नृत्तं चक्रे बद्धतालं कपालैः ॥ ४४ ॥

वेगोद्रिक्ता रामपौलस्त्यसेनादेहोद्भूता भूरिरक्तस्रवन्त्यः ।
वातोदञ्चद्वीचिवाचालकूला भित्त्वा वेलामाविशन्नम्बुराशिम् ॥ ४५ ॥

इति विप्रकृतं प्लवङ्गभर्त्रा पितरं वीक्ष्य मिषत्सु वानरेषु ।
विधिदत्तवरोर्जितप्रभावः परमं शक्रजिदाजहार कोपम् ॥ ४६ ॥

अपि नर्मणि यद्भ्रुवोर्विलासः सुरदैतेयकुलेषु भीतिमाधात् ।
प्रसितां प्रलयेन कालरात्रिं यदपास्तः स्म धनुर्ध्वनिर्धिनोति ॥ ४७ ॥

स समस्तकपिक्षपाचराणां हृदयेषु व्यथितत्वमादधानः ।
शतमन्युजयातिरूढदर्पः पृथुमायः प्रथयाञ्चकार मायाम् ॥ ४८ ॥

नभसः पतति स्म सास्थिमांसा महती शोणितवृष्टिरुग्रगन्धा ।
समलक्ष्यत दिग्वधूमुखेषु क्रमवृद्धिं प्रथयन् रजोविकारः ॥ ४९ ॥

इति कूटपटुः प्रयुज्य मायामपदानैः पितरं च लङ्घयिष्यन् ।
अतिदुस्तरसङ्कटप्रयोज्यं स्मरति स्म द्रुहिणप्रतीतमस्त्रम् ॥ ५० ॥

अथ दाशरथौ निरुध्यमाने भुजगास्त्रेण सहानुजे निरीहे ।
जवधूतकुलाचलाब्धिभूमिः प्रववौ वायुरुदीरयन् रजांसि ॥ ५१ ॥

---

१. 'श्रु' ग. पाठः.

तदनन्तरमम्बरावकाशादवतीर्णः कनकोत्तमावदातः ।
परिहर्तुमनास्तयोर्विपत्तिं कुपितस्तत्र बभूव वैनतेयः ॥ ५२ ॥

धृतचित्रमरीचिभिः परार्घ्यैर्मणिभिर्मुद्रितमुद्वहन् किरीटम् ।
शिखराग्रविलग्नविश्वतेजाः प्रथमानप्रथिमेव हेमशैलः ॥ ५३ ॥

भ्रुकुटीमहिषेशकालरात्रिं कुटिलभ्रूयुगलीसमुत्कृतेन ।
निटिलेन वहन्नुदग्रनेत्रस्फुटनिष्ठ्यूतकृशानुदुर्निरीक्षः ॥ ५४ ॥

धृतकुण्डलभोगियोगरत्नस्फुरदर्चिःप्रसरैः स्वमरुणुवानः ।
फणिशोणितलिप्तचण्डतुण्डद्वयसङ्कुलशब्दपूरिताशः ॥ ५५ ॥

निजदैवतरत्नकान्तिमिश्रद्युतिशारीकृतनीलकण्ठदेशः ।
उरसा [illegible] ॥ ५६ ॥

भुवनोद्धरणक्रियाप्रगल्भं भुजदण्डद्वयमायतं दधानः ।
अवलिप्तकराङ्गुलिः करालैरहिनिर्दारणलम्पटैर्नखाग्रैः ॥ ५७ ॥

समवृत्तघनोरुजानुजङ्घारभसोत्सारितयानखेचरौघः ।
त्वरितानुनिबध्यमानयात्रापवनावर्तवशभ्रमन्महीध्रः ॥ ५८ ॥

महसः परमस्य सन्निधानान्महिमस्कन्दनदीनिरूढगर्वः ।
वलयाङ्गदकङ्कणादिभूषारचनामप्रमहोरगैर्वितन्वन् ॥ ५९ ॥

स्थगिताम्बरकुक्षिपक्षहेलामरुदान्दोलितहेमहैमशैलः ।
चरणार्पणविद्रुभूतधात्रीदृढनिष्पीडितकर्परादिकूर्मः ॥ ६० ॥

इति सन्निहिते रघुप्रवीरस्थितये काश्यपधर्मदारभाग्ये ।
विधिशृङ्खलितं महोरगास्त्रं व्यगलत् पूष्णि तमः समुन्नतीव ॥ ६१ ॥

अमृताकृतिरामृशत् कराभ्यां हरिपादाब्जरजःपवित्रिताभ्याम् ।
सकलात्मतया विजज्ञिवांस्तौ विरुजौ विश्वरुजापहौ चकार ॥ ६२ ॥

रणतः सहसा गते विरामं पृतने ते मिलिते परस्परेण ।
अवशं कमपि च्युतात्महेती बुबुधाते न गरुन्मरुत्प्रविद्धे ॥ ६३ ॥

---

१. 'चारुप' क. पाठः.

प्रकृतिं प्रतिजग्मिवान् पुनः स्वां प्रभविष्णुः प्रभवे विहङ्गमानाम् ।
क इवासि विवित्सुरस्म्यहेतोर्यदितं त्वेत्थमुदाहरत् स वाचम् ॥

इह सङ्गरसङ्कटे न चासे पुनरभ्येत्य यथातथं प्रवक्ष्ये ।
नचिरेण करिष्यते भवद्भ्यां युधि रक्षस्तु निशीथिनोऽवशिष्टः ॥ ६५ ॥

अतिरूढकृतान्तदूषितायुर्दशकण्ठस्तव धर्मदारहर्ता ।
सकलं स्वकुलं विनाश्य मन्दो दुरितानां महतां फलानि गन्ता ॥ ६६ ॥

त्रिजगत्प्रथितापदान! तुभ्यं भवतु स्वस्ति सहानुजानुगाय ।
गिरमित्थमुदीर्य तं गरुत्माञ्जवभिन्नाभ्रमथाविशद्नारिक्षम् ॥ ६७ ॥

इति तार्क्ष्यनिराकृते निजास्त्रे भयमुक्तार्द्रे इवोत्थिते च देवे ।
पुनरप्यधिकं पराभविष्यन् विधिना कश्चिदिन्द्रजित् तिरोऽभूत् ॥ ६८ ॥

कपिलोकपितामहेन दिक्काः स्फुटिताशागजकर्णशङ्खभागाः ।
सृजता बहु निश्चलारिसैन्यं न सहा नार्थकमल्पमप्यदर्शि ॥ ६९ ॥

अवमृद्य वरूथिनीमनेकां मिषतामेव महौजसां रिपूणाम् ।
दशकण्ठबलाधिपः प्रहस्तो युधि नीलेन कथीकृतो बभूव ॥ ७० ॥

पवनात्मजवालिसूनुमुख्यैर्हरिभिः स्वां पृतनां निशम्य भग्नाम् ।
अतिरूढमदावलेपरोषो दशकण्ठः स्वयमापपात योद्धुम् ॥ ७१ ॥

अथ लक्ष्मणवानरेन्द्रनीलाः समरे तेन निपातिताः क्षणेन ।
महिमानमुपाश्रिताः पुनः स्वं प्रतिजघ्नुः पुनरेनमाश्वसन्तः ॥ ७२ ॥

हिमवच्छिखरस्थकालमेघप्रतिमे विद्विषि दृष्टिगम्यमात्रे ।
अरुणेक्षणवान्तरोषपोषो हनुमत्स्कन्धगतो बभूव देवः ॥ ७३ ॥

स्वबलेन जयेऽपि जागरूके कपिसैन्ये च विहस्तताविमूढे ।
सहसा रघुराजि दृश्यमाने हृदयं रात्रिचरेशितुश्चकम्पे ॥ ७४ ॥

प्रमुखोपनते विभौ समन्यौ विधिना निष्प्रतिघेन लङ्घितायुः ।
पशुरास स यूपबन्धनेन प्रतिपन्नार्तिरुपाकृतः क्षणेन ॥ ७५ ॥

चिरसम्भृतवैरपावकार्चिःप्रसरेण ज्वलितौ परस्परेण ।
युधि गन्धगजाविवाविपक्षौ जघटाते खरजित्क्षपाचरेन्द्रौ ॥ ७६ ॥

बहुबाहुदशाननप्रयुक्ता शरवृष्टिः प्रभुणा भुजद्वयेन ।
सशरासनसायकेन रुद्धा पटिमा चेत् करणेषु नातिकाङ्क्षा ॥ ७७ ॥

असृजत् स तमः प्रकाशविद्यां त्रिपुरघ्नज्वलनं निशाचरेन्द्रः ।
जलदैवतमीश्वरो रघूणामिति भूयानभवत् तयोर्विरोधः ॥ ७८ ॥

अथ रामशरैर्निकृत्तशस्त्रप्रकरो भग्नरथो विभिन्नगात्रः ।
अपसृत्य ततः पदातिरन्तःपुरमस्तोत्सवमन्थरं विवेश ॥ ७९ ॥

स चिराधिगतप्रसुप्तिमभ्रंकषवेश्मोदरशायिनं निरीहम् ।
अरिपक्षजयाय कुम्भकर्णं द्रुतमुद्बोधयितुं प्रचक्रमे सः ॥ ८० ॥

अयुतं बलिनां निशाचराणां प्रविशद् भर्तृमतेन सुप्तिशालाम् ।
अमितंपचकुम्भकर्णनासाश्वसनाध्वानमपारयन्न गन्तुम् ॥ ८१ ॥

अपरान्तपथेन ते प्रविष्टा युगपत् तूर्यमृदङ्गगोमुखादीन् ।
हिमशैलगुहाभयोर्निधाय श्रवसोः शब्दमुदीरयांबभूवुः ॥ ८२ ॥

बुबुधे विबुधारिणा न तेषामकृशैः कर्मभिरप्युपद्रुतेन ।
अथ तस्य महत्तमे शरीरे चतुरङ्गां पृतनामचारयंस्ते ॥ ८३ ॥

DR RUPNATHJI(DR RUPAK NATH)

प्रतिबुध्य समुत्थितस्ततस्तां निजदेहप्रसृतां विधूय सेनाम् ।
धृतहेति विलङ्घ्य सालमुच्चैर्निजमात्मानमदर्शयत् कपीनाम् ॥ ८४ ॥

तमभिक्रममाचरन्तमभ्रं निगिरन्तं भिदुरभ्रुणा मुखेन ।
अभिलक्ष्य बलं प्लवङ्गमानां क्षणमापद्यत चापलं भयेन ॥ ८५ ॥

परिगृह्य वलीमुखा भुजाभ्यां मुखपातालबिलं प्रवेशिता ये ।
गणशः प्रसभं निरीयुरस्य श्रुतिनासाविवरैर्विदूरपाताः ॥ ८६ ॥

अविलोचनमेयवर्ष्म भूतं किमिदं भीममितोमुखं समेति ।
इति मारुतिरीश्वरेण पृष्टः कथयामास दशाननानुजं तम् ॥ ८७ ॥

विषहेत क एव तं त्रिलोक्यां यदि निद्रापरतन्त्रता न चेयम् ।
धृतभीषणशूलमुद्वहन्तं हतदक्षाध्वरवीरभद्रमुद्राम् ॥ ८८ ॥

स वलीमुखवाहिनीमनेकां युधि विद्राव्य विदारयन् शरौघैः ।
चरणार्पणपीडितत्रिकूटः शलभो वह्निमिवापपात रामम् ॥ ८९ ॥

तमधःकृतवारणापदानं प्रभविष्णुर्भुवनावनाय सज्जः ।
प्रलयानलदुर्धरैः शरौघैः प्रतिजग्राह कपीन् प्रतिष्किरन्तम् ॥ ९० ॥

समरे समतामुभावुपेत्य क्षणमुद्द्योतितभूरिविक्रमेण ।
रघुराजसुतेन कुम्भकर्णस्तरसालङ्घ्यत बाणसंहृतायुः ॥ ९१ ॥

इति दशाननसहोदरविलोपकलुषे
सकलराक्षसकुले कपिगणे च मुदिते ।
प्रचुरहर्षममरास्तदनु दाशरथये
जयगिरा मुहुरकुर्वत समर्चनविधिम् ॥ ९२ ॥

इति रघुवीरचरिते पञ्चदशः सर्गः ।

अथ षोडशः सर्गः ।

अथ दाशरथेर्जेतुः सानुजस्य मुखद्युतिः ।
जगदाप्याययामास [1]ग्लपयामास चाहितान् ॥ १ ॥

भ्रातृव्यसनतप्तेन दशग्रीवेण चोदिताः ।
संशप्तका इवापेतुरतिकायादयः प्रभुम् ॥ २ ॥

हनूमन्नीलतारेयपितामहनलोत्तरैः ।
वानरैरपि विद्धास्ते जग्मुः स्वापं महत्तमम् ॥ ३ ॥

अशीतिकोटिसंख्यातैर्बलैरैरावतोपमैः ।
किंकरैराज्ञया भर्तुः कृष्टास्ते सागरे कृताः ॥ ४ ॥

वनौकसः क्वचित् क्षीणाः क्वचिद् भग्ना निशाचराः ।
त्यक्तशस्त्रादयः क्रोधान्नियुद्धं केचिदाचरन् ॥ ५ ॥

विशीर्णसर्वकायास्थीन्युग्रनिष्पेषमुष्टिभिः ।
कोष्ठान्तःकृतबाहूरुपदानि कपिरक्षसाम् ॥ ६ ॥

उद्भ्रान्तजिह्वानयनैर्निमग्नानि शिरोमुखैः ।
व्यसूनि देहपिण्डानि कुसूलानीव रेजिरे ॥ ७ ॥

लुलुवुर्वानरान् कांश्चिच्छस्त्रैर्यातूनि कानिचित् ।
तान्यन्ये पर्वताकाराः पर्वताग्रैरचूर्णयन् ॥ ८ ॥

---

१. 'सदया' ख. पाठः.

DR RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

विभीषणः स्ववीर्येण रामं विस्मापयन् रणे ।
रावणानीकयोधानां पञ्चकोटीरचूचुरत् ॥ ९ ॥

ततो रामबलापायी दृश्यमानः सुवर्चसि ।
पलाशसन्निभः पश्यन् स्वतनौ रणं न रावणिः ॥ १० ॥

हुत्वा तद्दुर्दिनं स्वयं दक्षिणाग्नौ स दक्षिणः ।
रुषा यक्ष्यन्निवैक्ष्वाकानारुरोह रथोत्तमम् ॥ ११ ॥

दूरादेवापतन्तं तमभिचारमिवाङ्गिनम् ।
निरीक्ष्य वानरी सेना दुद्राव क्रान्तविक्लविः ॥ १२ ॥

जाम्बवन्नीलनलाश्चैवमङ्गदगजादिभिः ।
गुप्तामपि स तां सेनां निर्ददाहाङ्कनजसा ॥ १३ ॥

स्वार्थे कृतश्रमबलामाप्यनेकेषां वनौकसाम् ।
पश्यन्नत्याहितं रामः प्रतिजग्राह रावणिम् ॥ १४ ॥

परस्परप्रयुक्तास्त्रज्योतिर्निष्पन्नदारुणम् ।
अवर्धत तयोर्युद्धमन्योन्यजयकाङ्क्षिणोः ॥ १५ ॥

मेघनादास्त्रनिर्दग्धां कपिसेनामजीवयत् ।
रामदूतः समानीतविशिष्टौषधिपर्वतः ॥ १६ ॥

प्रत्यापन्नतनुप्राणा महोत्साहा वनौकसः ।
शश्वत् प्रस्थापयामासुर्नक्तंचरवरूथिनीम् ॥ १७ ॥

स्वबलक्षयमालक्ष्य कृत्याशालां निकुम्भिलाम् ।
प्रविश्य होष्यतः कार्यं विभुर्मेने विभीषणात् ॥ १८ ॥

निघ्नन् क्रियान्तरायेण दिष्टकुण्डलितायुषम् ।
रणायाह्वास्त सौमित्रिस्तं वृत्रमिव वासवः ॥ १९ ॥

मायापरायणाभिज्ञं साह्यं कृत्वा विभीषणम् ।
अवस्थितः स ददृशे चण्डं शक्रजिता पुरः ॥ २० ॥

१. 'रः ॥ पश्य' क. ख. पाठः.

तूर्णमायाहि मा याहि माया हि तत्र मोहिनी ।
कपीनामिति सौमित्रेर्वचस्तं समधुक्षयत् ॥ २१ ॥

पश्यन् रामपरीवारविपर्यस्तां स्ववाहिनीम् ।
भुवनैधः प्रजज्वाल कालाग्निरिव रावणिः ॥ २२ ॥

शल्याभिषङ्गजडतामोचितौ रघुनन्दनौ ।
सहस्रगुणमुत्साहं चक्राते रक्षसां वधे ॥ २३ ॥

महान्ति पञ्च भूतानि स्वां स्वां प्रकृतिमत्यजन् ।
अभिक्रामति सौमित्रिं प्रति तस्मिन् रुषोद्धुते ॥ २४ ॥

विरिञ्चकौशिकोपज्ञैरस्त्रैः सर्वङ्कषैरुभौ ।
व्याकुलीचक्रतुश्चित्तं रामरावणयोरपि ॥ २५ ॥

मेघनादप्रयुक्तेषुरस्त्रं पावकदैवतम् ।
उज्जगार स्फुरज्ज्वालाकवलीकृतदिङ्मुखम् ॥ २६ ॥

अन्यथाकृतसंन्यस्तजगतस्तपसां निधेः ।
कृशाश्वशिष्यात् सौमित्रिरस्त्रागममथास्मरत् ॥ २७ ॥

रामावरजबाणाग्रादुद्गता कापि देवता ।
पपौ तीव्रं तमस्त्राग्निं तत्रैव च तिरोदधे ॥ २८ ॥

अस्त्रं ब्रह्मशिरः क्षिप्तं पौलस्त्यतनयेन तत् ।
तेनैव सञ्जहारोच्चैः सौमित्रिर्मन्त्रकल्पवित् ॥ २९ ॥

भूयोऽप्यस्त्राणि दिव्यानि समरेष्वविषादिनौ ।
भुवनक्षोभकारीणि प्रायुञ्जातां परस्परम् ॥ ३० ॥

क्षणमन्तर्हितः कृत्वा मायासीतां प्रलापिनीम् ।
अशोचयत् स काकुत्स्थौ सुग्रीवं च ससैनिकम् ॥ ३१ ॥

हनूमज्जाम्बवत्प्रष्ठैर्दक्षैर्वानरयूथपैः ।
तथाभिद्यत सा सेना यथाऽदृश्यत रावणिः ॥ ३२ ॥

संस्मरन् भ्रातरं भक्त्या सत्येनास्त्रेण सत्यवित् ।
मेघनादमिषाकारं रावणं लक्ष्मणोऽग्रसत् ॥ ३३ ॥

---

१. 'स' क. पाठः.

अस्त्रेणापहृतप्राणे तस्मिन् भुवि निपेतुषि ।
हन्त हन्तेति वागासीत् सर्वेषामृक्षरक्षसाम् ॥ ३४ ॥

भुजातोलितरुद्राद्रौ जीवत्यपि दशानने ।
तस्यापक्रमणेनासीन्निष्प्राणं रक्षसां कुलम् ॥ ३५ ॥

सुरासुरहृदम्भोजविकासि परिदेवितम् ।
उच्चैरश्रावि लङ्कायां पौरराक्षसयोषिताम् ॥ ३६ ॥

मन्दोद्यमानां योधानां तां दशां वीक्ष्य वानराः ।
मुक्तामुक्तानि शस्त्राणि हत्वा तैस्तान् बबाधिरे ॥ ३७ ॥

हर्षचन्द्रोदयस्मेरमनःकुमुदवासिताः ।
तमप्रतिमकर्माणमानर्चुः खेचरा दृशा ॥ ३८ ॥

सुरासुरजितः सूनोः श्रुत्वा तत्तादृशं क्षयम् ।
आरेभे मैथिलीं हन्तुं विललाप च रावणः ॥ ३९ ॥

यूथाधिपानसंख्येयान् मेघनादपदानुगान् ।
सबलः सानुजो रामो रणेष्वग्रसदग्रसत् ॥ ४० ॥

ततो मूलबलं भीममसंख्यं परिभाषया ।
पातालादुत्पतद् रामो दिनार्धेन समापयत् ॥ ४१ ॥

अपत्यामात्यसेनानीयूथाधिपनिमीलनम् ।
पातितं कुम्भकर्णं च छिन्नपक्षमिवाचलम् ॥ ४२ ॥

निमित्तानि च घोराणि विपरीतानि सर्वतः ।
अनिर्ज्ञातचरार्थीनां पौराणां परिदेवितम् ॥ ४३ ॥

प्लुष्टां च नगरीं सर्वामुल्काहस्तैः प्लवङ्गमैः ।
प्रस्तरीभूय रक्तौघैः प्रच्छन्नामपि मेदिनीम् ॥ ४४ ॥

अन्धस्त्रीबालवृद्धानां क्रन्दनानि समन्ततः ।
रुदतीं हतपुत्रार्तां प्रियां मण्डोदरीमपि ॥ ४५ ॥

प्रस्वापं स्वापदानानां तेजः काकुत्स्थयोरपि ।
उपलभ्य विनिश्चित्य निर्जगाम दशाननः ॥ ४६ ॥

अप्रसन्नैर्हयैर्युक्तं रथमारुह्य रंहसा ।
निर्दहन्निव लोकांस्त्रींस्तत्राभूद् यत्र राघवः ॥ ४७ ॥

चिरसंभृतसंरम्भस्फुरज्ज्वालावुभावुभौ ।
करिष्यमाणौ यत्किञ्चिद् घोरं ददृशतुर्मिथः ॥ ४८ ॥

सुरासुरा दिगन्तेषु निलीनास्तद्भयात् पुरा ।
दिदृक्षवः समागच्छन् प्रारब्धं रामरावणम् ॥ ४९ ॥

दिष्ट्या दृष्टिपथं नीतः कृतान्तेनासि साम्प्रतम् ।
इति वाचं द्विषो रामः प्रतिजग्राह सस्मितम् ॥ ५० ॥

अथ मातलिनानीतं सहस्राश्वयुजं रथम् ।
आरुरोह विभुर्धीमान् सवितेवोदयाचलम् ॥ ५१ ॥

केचिदालोकशब्देन केचिज्जयगिरा पुनः ।
रामं [1]सम्भावयामासुर्देवासुरमहर्षयः ॥ ५२ ॥

कैलासोद्धरणक्रीडादर्शितस्वभुजाबलः ।
रावणः प्रगुणान् बाणान् मुमोच रघुनन्दने ॥ ५३ ॥

रामः क्षिप्तानिषूंस्तेन द्विबाहुर्बहुबाहुना ।
अर्धमार्गे चकर्तोच्चैर्दर्शयन् हस्तलाघवम् ॥ ५४ ॥

परस्परप्रयुक्तास्त्रैर्दीप्यमाना नभश्चराः ।
उपप्लवभयात् सर्वे दूराद् दूरमपासरन् ॥ ५५ ॥

तावद् रामविरामार्थमुद्धरिष्यति रावणे ।
प्रलयार्कप्रतीकाशश्चन्द्रहासास्तिरोदधे ॥ ५६ ॥

चक्रेणापि मुकुन्दस्य प्रागविज्ञापितव्यथः ।
स विषोद्गमकल्पोऽभूदेकैकं रामसायकम् ॥ ५७ ॥

अपसृत्य ततः किञ्चिन्निजं सर्वङ्कषं तपः ।
शस्त्रे विधाय पौलस्त्यस्तं प्रहर्तुं प्रचक्रमे ॥ ५८ ॥

१. 'भाजया' ग. पाठः.

तत्रागस्त्यः समागम्य विदित्वा तच्चिकीर्षितम् ।
सावित्रेण प्रभावेन ररक्षेक्ष्वाकुनन्दनम् ॥ ५९ ॥

ज्वलितः स विशेषेण रावणं सर्वमर्मसु ।
तुतोदोद्भूतसंरम्भो विषदिग्धैरिवेषुभिः ॥ ६० ॥

प्राणान्तकारिणीं घोरां वेदनामविचिन्तयन् ।
अभिचक्राम काकुत्स्थं पुरा काल इवेश्वरम् ॥ ६१ ॥

ततस्तस्यार्धचन्द्रेण निचकर्त शिरांसि सः ।
भीमसंरम्भगर्भाणि जगतो व्यसनानि च ॥ ६२ ॥

शिरांसि तस्य लूनानि तेन सास्राणि रेजिरे ।
शिखराणीव नीलाद्रेर्धातुलिप्तानि वज्रिणा ॥ ६३ ॥

अमोघै रामबाणौघैः पतितेष्वपि मूर्धसु ।
न ययुः प्रत्ययं देवास्तत्प्रत्यापत्तिशङ्कया ॥ ६४ ॥

भुजैरनेकैर्विकृतस्तस्य कायः परेयुषः ।
पपातास्रवदाभोगश्छिन्नमूल इव स्नुहिः ॥ ६५ ॥

दिव्योद्यानादवचितैर्देवा देवमवाकिरन् ।
पुष्पैर्नवविकासोद्यन्मधूलीलोलपट्पदैः ॥ ६६ ॥

आविरासीद् वृषारूढं शैलकन्यासखं महः ।
सह भूतगणैस्तत्र यत्र रामो व्यवास्थितः ॥ ६७ ॥

अन्वदृश्यत वेधास्तं गिरां देवतया सह ।
उपास्यमानः परितः सपत्नीकैर्महर्षिभिः ॥ ६८ ॥

जववायुविभिन्नाभ्रमापत्य पततां पतिः ।
प्रश्रितः प्रश्रयाकल्पं जायया तमसेवत ॥ ६९ ॥

सच्चरित्रेण सुरभिं सुरभिः सुरशेवधिः ।
उपहर्तुमनाः कामान् निकपा तमवस्थिता ॥ ७० ॥

देवाननुगताः सद्वान् स्थिताः स्वाधिकृते पदे ।
दृग्भिरप्सरसः कामं स्वादु रामामृतं पपुः ॥ ७१ ॥

अथाभाष्य समाजं तं यथार्हं विहितार्हणः ।
सीतामानाययामास मूर्तां चारित्रदेवताम् ॥ ७२ ॥

क्षामां विवर्णां मलिनामेकवेणीधरां कृशाम् ।
अवगुण्ठितसर्वाङ्गीं यातयामेन वाससा ॥ ७३ ॥

रुदतीं श्वसितां नम्रवदनां धूसरालकाम् ।
चिरन्तनेन महता शोकेन स्फुरिताधराम् ॥ ७४ ॥

अपवारितसंचारपरिस्पन्दपदार्पिणीम् ।
विदूरीभूतसंस्कारशोचनीयनखाङ्गुलिम् ॥ ७५ ॥

दुर्दान्तराक्षसपुरीचिरवासैकदूषणाम् ।
चराचरस्य जगतः कुतूहलकराकृतिम् ॥ ७६ ॥

अनसूयाकृतं पुण्यं बिभ्रतीमनुलेपनम् ।
ददृशुः सर्वभूतानि रामश्च जयतां वरः ॥ ७७ ॥

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

ततोऽनुज्ञाप्य गिरिशं विधिं देवानृषीनपि ।
चकाराग्नौ विशुद्धां तां जानकीं सत्यसंश्रवः ॥ ७८ ॥

निर्दग्धाशेषकरणां विप्रलम्भाग्निना विभोः ।
स तामाप्याययामास शीतलः शपथानलः ॥ ७९ ॥

रामस्तस्य समाजस्य मतेन मतिमत्तमः ।
विशुद्धचरितः शुद्धां धर्मपत्नीं समग्रहीत् ॥ ८० ॥

रावणस्य परेतस्य भ्रातृपुत्रवतः क्रियाम् ।
अन्त्यां विधत्स्व शिष्टानां रक्षसां त्वमधीश्वरः ॥ ८१ ॥

रक्ष लङ्कां नवीकृत्य रक्षांस्यशरणानि च ।
राक्षसेभ्यो भयं मा भूद् भुवनानां ममाज्ञया ॥ ८२ ॥

देवासुरमनुष्याणामिह बन्दीकृताः स्त्रियः ।
प्रस्थापय यथापूर्वं सर्वान् कल्पद्रुमानपि ॥ ८३ ॥

भविष्यति तवैश्वर्यमेवं कल्पान्तरेष्वपि ।
रामो विभीषणायेति ददौ वाचं सुधामिव ॥ ८४ ॥

इत्याज्ञां शिरसादाय कृत्वा सर्वं विभीषणः ।
भाग्योदयेष्वनुत्सिक्तः प्रभविष्णुमुपासदत् ॥ ८५ ॥

आपृच्छ्य कृच्छ्रादुत्तीर्णं रामं सह सुरर्षिभिः ।
सविधिः सपरीवारास्तिरोभवदुमापतिः ॥ ८६ ॥

आनीतं वायुपुत्रेण विमानं पुष्पकं विभुः ।
आरुरोह ततः सीता प्रियमन्वारुरोह च ॥ ८७ ॥

छत्रं दधार सौमित्रिस्तालवृन्तं हरीश्वरः ।
उभौ मारुतितारेयौ रुक्मदण्डे च चामरे ॥ ८८ ॥

विभीषणः खड्गराजं जाम्बवान् मणिपादुके ।
समांसमीने बाणानां तूणी पावकनन्दनः ॥ ८९ ॥

DR.RUPAKNATH (DR.RUPAK NATH)

बह्वावर्तं नलः शङ्खं सुषेणश्चर्म चापलः ।
अन्ये च यूथपतयो राजलिङ्गानि दध्रिरे ॥ ९० ॥

विधायेत्थं रक्षां दशवदनविद्धस्य जगतो
विमानस्थः श्रीमान् सबलहरिरक्षोधिपयुतः ।
वचः कृत्वा पित्रोः समयमपि निर्व्यूह्य चकमे
ससौमित्रिर्गन्तुं रघुपतिरयोध्यां कुलपुरीम् ॥ ९१ ॥

इति रघुवीरचरिते षोडशः सर्गः ।

अथ सप्तदशः सर्गः ।

अथ स्वरूपामृतसन्निकर्षादाप्यायितान्तःकरणां चिरेण ।
विमानगः प्रीतमनाः प्रियां स्वां जगन्नियन्तेति गिरं जगाद ॥ १ ॥

इमां प्रिये! पश्य विशालसालामहाट्टिमेयां त्रिदिवोपमेयाम् ।
लङ्कामलङ्कारवतीमनर्घैः सुरद्रुमैः कामदुघैरनेकैः ॥ २ ॥

इमां कुबेराय पुरोपजह्रे कृतिप्रवीणः सुरलोकशिल्पी ।
उत्सार्य तं राक्षसराड् जहार पुरीमिमां चैव विमानराजम् ॥ ३ ॥

रक्षःपुरीयं सुरदानवानामगोचरो दुर्गतया महत्या ।
आनीय लोकप्रथितानि रत्नान्यत्रास्तशत्रुर्बुभुजे दशास्यः ॥ ४ ॥

हनूमतानेन विचिन्वता त्वां प्रारभ्यतास्याः प्रथमः प्रमाथः ।
पुनः प्लवङ्गैर्गिरिसालहस्तैः सराक्षसेयं सकला विरुग्णा ॥ ५ ॥

आपूरितां शोणितकर्दमार्द्रैः रक्षःशरीरैरचलप्रमाणैः ।
रणक्षितिं भीरु! विलोकयेमामाक्रीडशालामिव कालरात्रेः ॥ ६ ॥

अथ स्थलादुत्थितवान् पयोधिं द्विधा विभज्य स्थिरसन्धिबन्धः ।
ससाहसानां निकषः कपीनां दृश्यः पुरस्तान्नलसेतुरेषः ॥ ७ ॥

अनन्तरत्नैकनिधानमुच्चैर्दैत्याद्रिनागाश्रयवारिगर्भः ।
गभीरतायाः पदमेकमक्ष्णा संगृह्यतां भामिनि! सिन्धुराजः ॥ ८ ॥

स्वं सप्तधात्मानमयं विधाय रसैश्च तावद्भिरमून् विभिद्य ।
इयानसावीदृश इत्यचिन्त्यः प्रवर्तते विश्वसृजां धियापि ॥ ९ ॥

भूतेषु पञ्चस्वपि संहृतेषु क्रमात् प्रधाने पुरुषं प्रविष्टे ।
अयं महाकल्पविरामकालेऽप्यनश्वरः प्रत्युत वर्धते च ॥ १० ॥

प्रमथ्यमानादमृताय दिव्यैरभूदमुष्मात् किल पद्महस्ता ।
यया वृतः सुन्दरि! पद्मनाभः समस्तसौभाग्यपदं बभूव ॥ ११ ॥

असावपः स्वं मरुतोपनीय रसान्तरं च प्रतिपद्य तासु ।
घनत्वमाश्रित्य विधाय वृष्टिं त्रिवर्गबन्धाय बिभर्ति विश्वम् ॥ १२ ॥

रत्नाकरोऽपि स्थितये स्ववेलामलङ्घयन्नार्द्रतमस्वभावः ।
नित्यातिथेरप्ययमौर्ववह्नेः स्वजीवनेनैव करोति तृप्तिम् ॥ १३ ॥

अस्याम्बु तल्पीकृतशेषभोगः श्रिया भुवा चानुगृहीतकामः ।
नाभीसरोजस्थितपद्मयोनिस्तुतोऽधिशेते भगवान् मुकुन्दः ॥ १४ ॥

---

१. 'त्रा' ख. पाठः.

स्वच्छन्दवारिप्रसरोपरोधादयं प्रकामं क्षुभितो रुषेव ।
मरुद्वशादूर्मिकरैरुदस्तैरितस्ततस्ताडयतीव सेतुम् ॥ १५ ॥

निमज्जनोन्मज्जनचञ्चलानि गजाश्वयादांसि निरन्तराणि ।
समुद्रवाताहतिमेदुरासावनारतं स्तुत इवोर्मिमाला ॥ १६ ॥

वेलेयमेलाफलगन्धगर्भैः समीरणैर्वासितसैकतौघा ।
आलोकनीया शुभशुक्तिमालानिष्ठ्यूतमुक्तावलिदन्तुरान्ता ॥ १७ ॥

क्वचिच्च नीचैः क्वचिदुच्चवृत्ति क्वचित् समं वर्त्म विगाहते च ।
मनोनुकूलप्रसरं महिम्ना निजेन यात्येवमिदं विमानम् ॥ १८ ॥

असौ समस्तां कपियातुसेनामस्मानपीत्थं बलवद् दधानः ।
अनुग्रहेण द्रुहिणस्य भूम्ना सहिष्णुतामेति विमानराजः ॥ १९ ॥

तिरोभवद् दूरतया व्यतीतं पश्य प्रदेशान्तरमब्धिपारे ।
क्रमेण यत् सूक्ष्मतरं निपीतं धूमोद्गमेनेव मलीमसेन ॥ २० ॥

मनोहरैश्चन्दनपल्लवानां प्रभोदयैराहितसान्ध्यकान्तिः ।
अयं परस्तान्मलयाद्रिरस्मादारभ्यतानेन नलेन सेतुः ॥ २१ ॥

मयि स्थिते सागरमुत्तितीर्षाविहास्तबोधे च मदेन तस्मिन् ।
सौमित्रिणा सम्भृतदर्भशय्ये प्रायोपवेशस्य कृतोऽत्र तल्पः ॥ २२ ॥

तृणद्रुमप्राणभृतामभूमिर्निशासु चोग्रा मृगतृष्णिकाभिः ।
कण्डोर्मुनेः कोपहुताशनेन नीता विकारं मरुभूरियं सा ॥ २३ ॥

उदन्यया यत्र गतैः प्लवङ्गैः क्षुद्रैर्बिलं भीमतमं प्रविश्य ।
स्वयंप्रभाया महतः प्रसादाद् यात्रोद्यतं जीवितमाललम्बे ॥ २४ ॥

विन्ध्याचलोऽयं शमितप्रवृद्धिर्महर्षिणा कुम्भभुवा सुरार्थम् ।
चिकीर्षुणा मानिनि! योगमायानिवासभूरेष विशेषदृश्यः ॥ २५ ॥

उपत्यकालग्नघनो निरुद्धमरुत्पथः शृङ्गसमुच्छ्रयेण ।
स माल्यवानेष यदाश्रयोऽसौ हरीश्वरो बालिभिया निलीनः ॥ २६ ॥

मतङ्गशापेन निवीतसीमा दुरासदोऽयं कपिनायकस्य ।
विवित्सता त्वां तपनस्य सूनुर्मया कृतार्थीकृत एष भूयः ॥ २७ ॥

अनेन यावत् सवितुः कराणां गतिः प्लवङ्गैर्विचिनासि तावत् ।
अयं हनूमान् पुनरग्रदर्शी विशेषतः क्लेशभृदन्तरार्थैः ॥ २८ ॥

एषा मधूद्गन्धिसरोजभूषा मन्दानिलान्दोलितपेलवोर्मिः ।
निघ्नत्वमापादयति प्रयाणे पम्पा मनोनेत्ररसायनं मे ॥ २९ ॥

वन्यैः प्रसूनैरधिवास्यमाना समन्ततः कूलतटा शिलाभिः ।
विशुद्धरूप्यद्रवनिर्मलाम्भःस्फुरज्झषस्पन्दितपद्मनाला ॥ ३० ॥

इयं मतङ्गाश्रमभूमिरस्यामवस्थितं मां श्रमणानियोगात् ।
विषोल्बणस्त्वद्विरहादनाथं सम्मोहयामास बलाहकाहिः ॥ ३१ ॥

अज्ञातनक्तन्दिवमभ्रपाथःप्रपातदुर्दर्शदिगन्तरालम् ।
दृष्ट्वा नभो लक्ष्मणमात्रसाक्षि प्रवृत्तमस्यां परिदेवितं मे ॥ ३२ ॥

पयोदपातैः सकदम्बगन्धैर्भुवा सिलिन्ध्रोद्गममुद्वहन्त्या ।
सबर्हिकेकैर्गिरिभिश्च किं किं त्वया विहीने मयि न व्यधायि ॥ ३३ ॥

नभः किलाश्लिष्टमनन्वितानि सञ्जल्पितानि महितान्युदश्रु ।
स्थितं प्रयातं शयितं विना त्वां मया तदास्तामिह वासवार्ता ॥ ३४ ॥

यद् योजनायामभुजप्रसारं रक्षः कबन्धाख्यममोचि शापात् ।
तत् तच्छरीरं गिरिसन्निकाशं सौमित्रिणानेन लघु व्यदाहि ॥ ३५ ॥

तरक्षुकण्ठीरवखड्गनागैर्निषेवितोऽयं वनराजिगर्भः ।
मया त्वदन्वेषपरेण भद्रे! नादृष्टमस्पृष्टमपीह किञ्चित् ॥ ३६ ॥

इदं पुरस्ताद् वनमन्यदत्र शुचिस्मिते! दिष्टमदर्शयन्मे ।
पदाम्बुजात् प्रच्युतमंशुजालैः स्मेरं मनोज्ञैर्मणिनूपुरं ते ॥ ३७ ॥

आदास्यमानः कृतदास्यमानं तदङ्घ्रिपङ्केरुहयोर्भवत्याः ।
निसर्गभिन्नावपि शोकहर्षावुद्वहन्नस्मि समं तदानीम् ॥ ३८ ॥

अत्रारुणत् त्वां छलतोऽपहृत्य प्रतिप्रयातं दशकण्ठमारात् ।
पितुः सखा मे हितकृज्जटायुस्तस्यापदानं तव हृद्यभूत् किम् ॥ ३९ ॥

इदं तदल्पद्रुमवारिशष्पं सशर्करं प्रान्तमरक्षिलक्ष्यम् ।
विलोभितश्चित्रतमाकृतित्वाद् यत्रास्मि मारीचमृगेण नीतः ॥ ४० ॥

सरोरुहैस्त्वत्पदपाणिनेत्रवक्त्रोपमैः स्वादुमरन्दगर्भैः ।
आमोदयन्ती ककुभः समन्तं गोदावरी फुल्लसरोवरी भाति ॥ ४१ ॥

पुष्पावचायं तरुभूरुहाणां स्नानं पवित्रेषु जलेष्वमीषु ।
सौमित्रिनीतैः फलमूलशाकैर्वृत्तिं च चेतस्तव किं बिभर्ति ॥ ४२ ॥

स्मरस्यपीमं कल्हारपुञ्जैर्निबिडं तटाकं पुष्कलनीलवर्णम् ।
अस्माभिरार्यैः सममत्र कृत्स्नैः सायन्तनस्त्रिसवनाभिषेकः ॥ ४३ ॥

समन्ततस्त्वत्परिवर्धिताभिर्लताभिरुद्यत्कुसुमोऽज्ज्वलाभिः ।
विराजिता मानिनि! पर्णशाला सेयं पुरस्तादिह वीक्षणीया ॥ ४४ ॥

निपात्य मायाहरिणं निवृत्ते मयि पुनस्त्वां तनुगात्रि दिदृक्षुम् ।
शून्यप्रकाशं प्रविलोक्य तस्मिन् यमागते कालकुटीरमासम् ॥ ४५ ॥

वन्यैः प्रसूनैरभिषिक्ततामावाल्लक्ष्यते पञ्चवटी पुरस्तात् ।
यस्यां निवासाय नताङ्गि! नस्त्वामाचान्तसिन्धुर्भगवान् न्ययुङ्क्त ॥४६॥

अत्रागता शूर्पणखाभिभूता सौमित्रिणा स्वेन दुरीहितेन ।
वयं निमित्तं किल या कुलं स्वं समापयामास दशाननान्तम् ॥ ४७ ॥

एतद् वनं नवमेघनीलमस्माभिरस्मिन् भ्रमितं जटायुः ।
यस्त्वत्कृते सत्यगिरां धुरीणः प्राणैः प्रियैः स्वैरपि चोपचक्रे ॥ ४८ ॥

तस्याश्रमोऽयं हुतवह्निपुण्यो विन्ध्याचलस्तम्भकृतो महर्षेः ।
अस्मासु दृष्ट्वा प्रणतेषु पूर्वं स्निग्धेषु पुत्रेष्विव यस्तुतोष ॥ ४९ ॥

इदं तदाशंसितसर्वसम्पत् स्थानं महेन्द्रेण च शातकर्णेः ।
जितात्मनस्तस्य तपोविलासः श्रोत्रे न नेत्रे न किमाविशत् ते ॥ ५० ॥

एतद्वनं मैथिलि! पश्य शान्तं पुनाति यज्ज्ञाननिधिः सुतीक्ष्णः ।
यद्धोमधूमेन दिवंगतेन क्लिष्टा निमीलन्ति दृशोऽमराणाम् ॥ ५१ ॥

अत्रावतीर्यैनमुपेत्य नत्वा गन्तव्यमस्माभिरितीप्सितं मे ।
अथो विधत्से सशुचः प्रवासाच्चिरं दिदृक्षा कुलराजधान्याः ॥ ५२ ॥

अत्रानसूयासहितस्तपस्यन्नत्रिर्वनं विश्वहितं बिभर्ति ।
विरिञ्चभूतेश्वरपद्मनाभैः समं ययोरात्मजता व्यधायि ॥ ५३ ॥

१. 'दिगंशैरपि मा' ग. पाठः.

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

अन्वग्रहीत् त्वामनुलेपनेन यासावसाधारणसौरभेण ।
भक्त्यात्रिपत्नीं प्रणमं प्रसन्ना सेयं तपोत्पादयिता शिवानि ॥ ५४ ॥

निसृष्टविद्वेषनिवृत्तसत्त्वा महीरुहैः स्वादुफलैः परीता ।
अधीतिभिः शिष्यगणैः सघोषा दृश्या भरद्वाजनिवासभूमिः ॥ ५५ ॥

मनोहरैरप्सरसां विलासैरस्पन्दितान्तःकरणाद्बुभ्यात् ।
आ ब्रह्मलोकादपि निर्व्यपेक्षादाशङ्कते नित्यममर्त्यनाथः ॥ ५६ ॥

वनं विविक्षुं पितृवाक्यतो मां प्रत्यानिनीषुं पुनरप्ययोध्याम् ।
असौ कृपालुर्भरतं ससैन्यं सभाजयामास तपोमहिम्ना ॥ ५७ ॥

यास्यन्ननावृत्ति पदं हुताशे यः सन्निधौ नः स्वतनुं जुहाव ।
तस्याश्रमोऽयं शरभङ्गनाम्नस्तद्वालिवाग्यापि विराजते यः ॥ ५८ ॥

उद्धार्यमाणोऽयमिहापहर्तुं प्रत्युद्व्रजन्त्येव भुवा पुरस्तात् ।
करोति मे तन्वि ! चिरेण दृष्टश्चित्तोत्सवं कश्चन चित्रकूटः ॥ ५९ ॥

सख्युर्ममेदं पुरमुच्चमृद्ध्या गुहापमानस्य गुहस्य यस्मिन् ।
मामीक्षमीक्षं व्यलपत् सुमन्त्रस्त्वमेव कैकेयि ! यशस्विनीति ॥ ६० ॥

उष्णीषतां पर्वतमूर्ध्नि यान्ती निम्नतुर्गा मौक्तिकदामशुभ्रा ।
मन्दाकिनीयं मदिराक्षि ! भूमेरानि प्रली भूषणतां बिभर्ति ॥ ६१ ॥

यां कुण्डिका धातुरसूत यस्याः दूतैः पदाम्भोजजलाभिषिक्तम्याः ।
यात्यर्धतेशानजटाटवीषु प्रक्षस्व तां मैथिलि ! दिव्यसिन्धुम् ॥ ६२ ॥

सकृत् स्मृता चाभिहिता विदूरात् गङ्गेति पुंसां दुरितं प्रमार्ष्टि ।
एषा शरीरं त्यजताममुष्यां साध्वद्य भवेद्धु रुद्रगणाधिकारः ॥ ६३ ॥

अस्मासु सम्बन्धनिबन्धनस्यां प्रणोदेथेन प्रपितामहेन ।
तपोविशेषैरवतारितायाः किं वेत्सि सर्वं मुनिभिः प्रगीतम् ॥ ६४ ॥

इमां च वीक्षस्व कलिन्दकन्यां निम्निम्न सैके कुसुमायमानीम् ।
या नीलरत्नैर्निबिडानुबद्धा माला भुवः कण्ठगतेव भाति ॥ ६५ ॥

---

१. 'सा तुङ्गतान्युच्चलितापि दू', २. 'स्वां', ३. 'यां' क. पाठः.

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

एते समुद्राभिमुखं प्रयान्त्यौ वेगादहंपूर्विकया दधाते ।
परस्परेणोर्मिकराभिघातं वर्णोज्ज्वले जह्नुकलिन्दकन्ये ॥ ६६ ॥

अस्मासु पूर्वं विपिनोन्मुखेषु त्वत्प्रार्थितार्थं निरवर्तयद् यः ।
श्यामो वटः सोऽयमहं प्रणम्य श्रयामि गन्तासि मनोगतानि ॥ ६७ ॥

एषा विशालाक्षि! विलोकनीया मातेव साक्षात् सरयूः प्रसन्ना ।
इक्ष्वाकुवंश्यान् नरलोकनाथानवर्तयद् या विमलैः पयोभिः ॥ ६८ ॥

आलक्ष्यते व्योमनि सैन्यधूलिः सुमन्त्रमुख्याः प्रकृतिप्रधानाः ।
ततः पुरोधाय वसिष्ठमारात् समर्हयिष्यन् भरतः पुरस्तात् ॥ ६९ ॥

विज्ञाप्यमाने पवनात्मजेन अद्यागमे संभृतभक्तिभारः ।
प्रत्युद्गमायैष मतिं विधत्ते प्रकृत्यास्य सौभ्रात्रमतिप्ररूढम् ॥ ७० ॥

अस्तोपचारोच्छ्वसिताङ्गरेखो मत्पादुकोत्संसजटानिबन्धः ।
चीराम्बरानद्धकटिः कृशीमानयं मुनीनामपि कौतुकाय ॥ ७१ ॥

युवाप्ययं दाशरथिर्मनस्वी श्रिया विना जिघ्रति राजलक्ष्मीम् ।
अस्यानुभावेन दुरुद्वहेन संवत्सराणि स्थितमिदं कुलं नः ॥ ७२ ॥

इत्थं वचस्यभिहिते रघुपुङ्गवेन
विज्ञाय तन्मतमथोन्मिषता महिम्ना ।
अह्नाय पुष्पकमवातरदन्तरिक्षात्
प्रत्युद्गतं सकलजानपदाक्षिपद्मैः ॥ ७३ ॥

तस्माद् विभोरवतरिष्यत एव पादौ
जग्राह नाम भरतो जटिलेन मूर्ध्ना ।
जन्मदमार्य! सफलीकुरु मे कृपा ते
मातेव पातु जनमेनमिति ब्रुवाणः ॥ ७४ ॥

नम्रस्य तस्य विनयैकविभूषणस्य
भ्रातुः शिरस्युपनिबद्धजटाकलापे ।
आजिघ्रता रघुवरेण लघु व्यधायि
प्रालेयवारिशिशिरा नयनाम्बुवृष्टिः ॥ ७५ ॥

१. 'र्वं', २. 'प' क पाठः. ३. 'ज्य' ग. पाठः.

दुर्दान्तरावणकपोलचपेटदक्षं
सुग्रीवपाणिमवलम्ब्य करेण देवः ।
पौलस्त्यदर्शितपथोऽवततार यानात्
तच्च न्ययुङ्क्त सपदि द्रविणेश्वराय ॥ ७६ ॥

छत्रप्रमाणतनुसंस्थिति तत् प्रणम्य
रामस्य पादयुगलं सुकृतैकलभ्यम् ।
आशां विवेश धनदाध्युषितां प्रमोदाद्
वेगानुयातघनराजिकृतोपचारम् ॥ ७७ ॥

वार्ताविशेषमनुयुज्य मिथोऽर्हणावत्
प्रेम्णाङ्गमङ्गमभिवीक्ष्य परामृशद्भिः ।
सम्भूय दाशरथिभिस्त्रिभिरिद्धतृष्णैः
सौभ्रात्रसंज्ञममृतं रसिकैरपायि ॥ ७८ ॥

पद्भ्यां गुरोः प्रमुदितस्य शिरः स्वमुच्चैः
सम्भाव्य दर्शितपथोऽग्रगतेन तेन ।
पूर्णं बृसीघटकुशाजिनवल्कमूलै-
र्वन्यैः फलैश्च भरताश्रममाससाद ॥ ७९ ॥

कृत्वा विधिं व्रतसमापकमाप्तवाचा-
मग्रेसरेण गुरुणा विहिताभ्यनुज्ञः ।
भ्रातृप्रयुक्तसमुदाचरितः प्रवेष्टुं
देवः समारभत वंशपुरीमयोध्याम् ॥ ८० ॥

विज्ञाय रामहृदयं हनुमत्सुमन्त्रा-
वाज्ञां वितेनतुरलङ्कृतये पुरस्य ।
पौरेषु मन्त्रिषु च मङ्गलतूर्यघोषं[2]
शङ्खोत्तरं च हरिदन्तगतं विधातुम् ॥ ८१ ॥

उत्थापितध्वजशताग्रलसत्पताका
गन्धोदकच्छुरितसौरभराजमार्गा ।

---

१. 'म्भाव्य दा', २. 'च कर्तुम्' क. पाठः.

विन्यस्तमङ्गलगृहाङ्गणभूमिभागा
सा पूरलङ्कृतिमती रुरुचे जनीव ॥ ८२ ॥

अग्रे बभूवुरथ जानपदाः सपौरा-
स्तानन्वगीयतुरुभौ कपियातुनाथौ ।
कृत्वा पुरः परमकारुणिकं वसिष्ठं
रामानुजैश्च लघु तत्पदमन्वयायि ॥ ८३ ॥

तूर्यध्वनिद्विरदबृंहितवाजिहेषा-
पादातनादरथमण्डलचक्रघोषैः ।
रक्षःकुलान्तक! रघूद्वह! राम! देव!
श्रेयांसि साधय दृशा करुणार्द्रया नः ॥ ८४ ॥

इत्यादिषु स्तुतिषु मागधवन्दिसूतै-
रातोद्यपाणिभिरगायि गिरां निबन्धः ।
विप्रैस्ततः प्रहितमङ्गलसूक्तपाठै-
स्तारागणैरिव शरद्विमलः शशाङ्कः ॥ ८५ ॥

निश्छिद्रकल्पितमनोज्ञतरोपचारां
देवः पुरीं पुरारिपुप्रतिमो विवेश ।
क्लृप्ताः प्रजाभिरुपदा विविधप्रकारा
दृष्ट्यानुगृह्य दिवमेश्वरवंशकेतुः ॥ ८६ ॥

कक्ष्याश्च सप्त परिलङ्घ्य स राजवीथी-
राभ्यन्तरं पुरवरं पुनरासमाद ।
इक्ष्वाकुभिश्चिरमधिष्ठितमत्यमर्त्यैः
सिंहासनं कलितकान्ति मणिप्रवेकैः ॥ ८९

स्थित्वैव स क्षणमनुस्मृततातपादः
कम्रेण पाणिकमलेन परामर्श ।
अत्रोपवेशयतमर्हणया द्विजातीन्
रक्षःप्लवङ्गवृषभावपि सानुगन्तू ॥ ८८ ॥

---

१. 'कारि गि', क॰ पाठः.

आपृच्छ्य नः कुलगुरुं महितं वसिष्ठं
सर्वक्रियानिपुणमृक्षपतिं च धन्यम् ।
अत्राभिषेकविधयेऽधिकृतैर्यथास्वं
सम्पाद्यतां परिकरः सकलः समेतैः ॥ ८९ ॥

(ऐश्वर्यमभ्यधिकमल्पमपि स्वकीयं
नोपेक्षणीयमिह जातु कुलक्रमाप्तम् । १)

यूना सतापि सुखवर्त्मपराङ्मुखेन
यद् भ्रातृवत्सलतया भरतेन सोढम् ।
तन्न्यासभूतमधुना परिगृह्य तस्मात्
तं भारखिन्नमहमद्य सभाजयामि ॥ ९० ॥

इत्थं सुमन्त्रपवनप्रभवौ नियुज्य
सौमित्रिमैथिलसुताभरतानुयातः ।
स द्वित्रवर्षवरदर्शितवेश्ममार्ग-
स्तं वन्दितुं गुरुजनाभिमुखो बभूव ॥ ९१ ॥

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

विन्यस्तमङ्गलविशेषविशिष्टमारात्
तस्मिन् प्रविष्टवति मातृगृहोपकण्ठम् ।
आराध्य दिव्यकुसुमाक्षतलाजमुख्य-
नीराजनाविधिमकुर्वत मौलवध्वः ॥ ९२ ॥

आविश्य मूलभवनं विहितोपचारं
धात्रीजनेन सहसानुगतः सदारः ।
स्नेहस्नुतस्तनमुखं शिशिराश्रुनेत्रं
मातृत्रयं स समवन्दत निर्विशेषम् ॥ ९३ ॥

तेषां प्रणाममुपपादयतां सुताना-
माघ्राय मूर्धनि करेण परामृशन्त्यः ।
हर्षोत्थबाष्पनिगृहीतगलान्तराला-
स्ता नाशकन् क्षणमुदीरयितुं वचांसि ॥ ९४ ॥

ताभ्यः सुताधिगमसम्भृतसम्मदाभ्यो
लब्धाशिषः पुनरवेक्षितसत्यधर्माः ।
आलेख्यमात्रपरिशिष्टतनोः पितुस्ते
वेश्म प्रविश्य तमवन्दिषतार्हणाभिः ॥ ९५ ॥

अथ सकलगुणानामाकरो रामभद्रः
स्वभवनमुपगम्य प्रेयसीं तत्र कृत्वा ।
निभृतमनिभृतान्तर्मोदवाचालितान्तः-
करणमगमदाज्ञाकर्मभाजं समाजम् ॥ ९६ ॥

अमरपतिसमानैः पूर्वमिक्ष्वाकुभिर्यत्
सुचिरमनुगृहीतं मङ्गलाध्यासनेन ।
शशिरुचि मणिपीठं तत् तयाधिष्ठितं तं
विधिवदमृतकुम्भेनाभ्यषिञ्चद् वसिष्ठः ॥ ९७ ॥

सुचिरमननुभूतैः स्वैर्दशग्रीवभीत्या
सुभृशमवकिरन्तः पारिजातप्रसूनैः ।
जगदभयवदान्यं देवमालक्ष्य देवा
जय जय रघुनाथेत्युद्गिरन्ति स्म वाचः ॥ ९८ ॥

वनजुषि सति यस्मिन् पूर्वमासीत् तिरश्चा-
मपि तनुषु विरागः स्वासु साकेतभाजाम् ।
स खलु सकलचेतोहारिशीलानुरक्त-
प्रकृतिरिति न वाच्यं श्रेयसामेकहेतुः ॥ ९९ ॥

अखिलभुवनरक्षाजागृवैर्यस्य पूर्वं
कति कति न यदृच्छासङ्गमात् सिद्धिमापुः ।
स हि मनुकुलभूपैः पालितानां प्रजानां
शरणमभवदित्थं वाचि नाश्चर्यमासीत् ॥ १०० ॥

भरितभरतकर्मस्नेहबन्धः प्रसुप्ता-
वपि शिवमभिवाञ्छल्लक्ष्मणे सप्रसादः ।
सततनिहितचेता लोभनीये कुमारे
जनकदुहितृजानिः सोऽन्वभूद् राजलक्ष्मीम् ॥ १०१ ॥

---

१ 'था निष्ठि' क. पाठः.

निशिचरहरिनाथौ तेन सम्भाव्यमाना-
वनुदिनमुपचारैः कल्पवृक्षोपमेन ।
समुखमुषितवन्तौ वत्सरं तस्मिन्नयोध्या-
न्निजपुरमभियातौ तत्प्रसादैकमित्रौ ॥ १०२ ॥

अथ हरियुवराजौ जाम्ब(व? वा)नीलतारौ
पनसविविदमैन्दा वेगदर्शी सुषेणः ।
शतबलिरपरे च स्निग्धमापृच्छय नम्राः
कपिवरमनुयाता रामपादौ स्मरन्तः ॥ १०३ ॥

भवदुपगमभाग्यान्मित्रलाभोऽपदानं
दशवदननिपातः संगमश्च प्रियायाः ।
प्रकृतिसहजयोगो वंशपुर्यां प्रवेशः
पुनरयमभिषेकः सर्वमेतन्ममासीत् ॥ १०४ ॥

पशुपतिचरणाङ्कप्रस्तरं पारियात्रं
कुलगिरिमभिजुष्टं योगिभिः सिद्धसाध्यैः ।
पवनसुत! भज त्वं युक्तचित्तः समाधौ
स्मृतवति मयि तात! प्राप्नुहीमं प्रदेशम् ॥ १०५ ॥

इति गिरि गदितायां पादयोः साश्रु नम्रं
करकमलतलेन प्रस्पृशन् मूर्ध्नि देवः ।
व्रज गुरुगुण! तुभ्यं भद्रमस्त्वेवमुक्त्वा
पुनरपि हनुमन्तं व्यादिदेश प्रयातुम् ॥ १०६ ॥

स तु तदनुगृहीतश्चेतसानम्य देवीं
विषमविपदि मित्रं लक्ष्मणं चोपगम्य ।
अधिगततदनुज्ञः स्वैरमापृच्छय चान्यान्
सुकृतिभिरनुभूतामाविवेशोत्तराशाम् ॥ १०७ ॥

इति सुरहितहेतोस्ताटकादि प्रवृद्धं
निशिचरकुलमद्धा रावणान्तं निगृह्य ।

सकलभुवनरक्षामाततानावतीर्णो
भुवि दशरथसूनुच्छद्मना पद्मनाभः ॥ १०८ ॥

यस्यानुस्मृतिरंहसां प्रशमनी यस्यास्ति सत्ये स्थिति-
र्यो निष्किञ्चनतापसैकशरणं यो मैथिलीजीवितम् ।
यो निर्दान्तनिशाचरेश्वरशिरश्छेदप्रवीणस्त्विषां
पत्युर्वंशविभूषणं विजयते देवो रघूणां पतिः ॥ १०९ ॥

इति रघुवीरचरिते सप्तदशः सर्गः ।

रघुवीरचरितं समाप्तम् ।

DR.RUPNATHJI(DR.RUPAK NATH)

शुभं भूयात् ॥